

STUDIA SLAVICA SAVARIENSIA 1-2
2022

**STUDIA
SLAVICA
SAVARIENSIA
1–2**

Szerkesztő:
HORVÁTH SÁNDOR

Kiadja a SAVARIA UNIVERSITY PRESS ALAPÍTVÁNY

SZOMBATHELY
2024

A kötet kiadását támogatta:

ELTE BERZSENYI DÁNIEL
PEDAGÓGUSKÉPZŐ KÖZPONT
TUDOMÁNYOS BIZOTTSÁG

ELTE EÖTVÖS KIADÓ

Nyomdai előkészítés: NÉMETH JÓZSEF
Nyomdai kivitelezés:
OOK-PRESS NYOMDA, Veszprém
Felelős vezető: SZATHMÁRY ATTILA

ISSN 1216-0016

© Dr. Horváth Sándor és a szerzők

A STUDIA SLAVICA SAVARIENSIA HÁROM ÉVTIZEDE

A Studia Slavica Savariensia első kötete 1992-ben jelent meg. A kiadványok tematikája nagyon sokszínű volt. A nyelvészet és az irodalomtörténet számos részterületét érintették a tanulmányok. Bár az első kötetekben soknyelvű írások láttak napvilágot, a nemzetközi olvasóközönségre számítva a későbbiekben a szláv nyelvek mellett elsősorban csak az angol és a német nyelv jelent meg.

A témákat az is meghatározta, hogy egy vegyes tartalmú tanulmánykötet jött-e létre avagy éppen egy nemzetközi tudományos konferencia előadásai láttak-e benne napvilágot. Alkalmanként a szombathelyi tanszékhez kötődő, jubiláns szlavistákat köszöntő számok is megjelentek. A tanulmányokat több kiadványban könyvismertetések is követték.

A kötetekben egy időben túlsúlyban voltak az orosz nyelvű és témájú dolgozatok. A mindenkori szerzők emellett főképpen a déli szláv nyelvekre és kultúrákra fordítottak figyelmet. Utóbbi érthető, hiszen a tanszék eredetileg orosz profilja előbb a szlovén/nemzetiségi szlovén, később a horvát/nemzetiségi horvát képzéssel bővült. Emellett a közvetlen nemzetközi kapcsolatokat a térbeli elérhetőség okán a szomszédos szlovén és horvát területekkel építette ki a szombathelyi szlavisztika.

„Megindította a Studia Slavica Savariensia című folyóiratot, amely jelentős tekintélyt vívott ki magának elsősorban déli szláv nyelvterületen, ám ami még ennél is fontosabb: lektorált orgánumban biztosított publikációs lehetőséget kezdő kutatóknak, doktoranduszoknak, fiatal kollégáknak.” – Így méltatta kerek jubileumán a folyóiratot elindító, annak sokáig felelős szerkesztőjeként is jegyzett Gadányi Károly szerepét a budapesti szlavisztika akkori irányítója, Nyomárkai István. Lektorált folyóirat révén a kiadvány DOI-számmal rendelkezik, ez kedvez a nemzetközileg számon tartott közlésekre törekvő szerzőknek, különösen a pályakezdőknek.

E folyóirat indulása a szombathelyi felsőfokú oktatási intézményben azonban nem volt egyedülálló. „A 90-es évek elejétől e tekintetben is fordulat következett be a főiskolán. Megnőtt az igény tanszéki, ún. szakspecifikus kiadványok kiadására – írta a fordulópontot jelentő időszakról Pusztay János –. Alapvető szempontnak tartottuk azonban, hogy ezek a kiadványok ne legyenek periférikus, provinciális kiadványok, amelyekben az adott tanszék oktatói esetleg másutt elhelyezhetetlen tanulmányaikat, írásaikat publikálhatják, formálisan eleget téve a tudományos munkára vonatkozó követelményeknek. Ellenkezőleg, a tanszékeknek olyan profilú sorozatokat kell tervezniük, amely profilok lehetőleg másutt nincsenek képviselve, s amelyhez meg tudják nyerni az adott szakterület hazai és külföldi képviselőit.”

A tanszéki periodika szerkesztésében, kiadásában – publikációik mellett – rendre közreműködtek a mindenkori tanszéki oktatók.

A 2022. év, mint jubileumi esztendő előtt is tiszteleg – néhány év kimaradás után – a jelenlegi, újabb kötet, amely az utóbbi éveknek megfelelően viseli a „NYELVÉSZETI ÉS IRODALMI FOLYÓIRAT / JOURNAL OF LINGUISTICS AND LITERARY SCIENCES / ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE / REVIJA JEZIČNIH I KNJIŽEVNIH STUDIJA / LINGVISTIKI I LITERATUROVEDENIJA ЖУРНАЛ ЛИНВИГВИСТИКИ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ“ alcímet. Az időközben „megkarcsúsodott“ tanszék munkatársai mellett a tanszék „holdudvarából“ jelentkeztek szerzők új tanulmányokkal, melyek szűk betekintést adnak a közép- és dél-európai szlavisták jelenlegi érdeklődési körébe, amely – bizonyára nemcsak a szerkesztő érdeklődési körének köszönhetően – elsősorban kulturológiai vonatkozású. Kötetünkben a tanulmányok eredeti – szláv – nyelvei mellett angol összefoglalók és angol kulcsszavak segítik a más nyelvűek tájékozódását.

Köszönet szerzőinknek a szakszerű, alapos kutatásaikért és elemzéseikért!

A szerkesztő

THREE DECADES OF STUDIA SLAVICA SAVARIENSIA

The first volume of *Studia Slavica Savariensia* was published in 1992. The themes of the publications were very varied. They covered a wide range of fields in linguistics and literary history. Although the first volumes contained multilingual articles, the later ones, aimed at an international readership, were mainly in English and German, and not in Slavic.

The topics were also determined by whether the book was a mixed-content volume or it contained papers presented at an international academic conference. Occasionally, there were also issues celebrating jubilant Slavists associated with the Szombathely Department. The studies were followed by book reviews in several publications.

At one time the volumes were dominated by papers in Russian and on Russian topics. In addition, the respective authors paid particular attention to the southern Slavic languages and cultures. The latter is understandable, since the original Russian profile of the department was extended first to include Slovene/ethnic Slovene and later to Croatian/ethnic Croatian. In addition, direct international links were established with neighbouring Slovenian and Croatian areas due to the geographical proximity of Szombathely.

„He launched the journal *Studia Slavica Savariensia*, which has gained considerable prestige, especially in the Southern Slavic language area, but more importantly, it has provided a peer-reviewed journal for early career researchers, doctoral students and young colleagues.” – This is how Károly Gadányi, who launched the journal and was also its editor for a long time, was praised on its round anniversary by István Nyomárkai, the then director of Slavistics in Budapest. As a peer-reviewed journal, the publication has a DOI number, which favours authors, especially early career authors, who aspire to international recognition.

However, the launch of this journal in the Szombathely higher education institution was not unique. “Since the early 1990s, there has been a change in this respect at the College. The demand for departmental, so-called subject-specific publications increased”, János Pusztay wrote about this turning point. However, we considered it essential that these publications should not be peripheral, provincial publications in which the faculty members of a given department could publish their papers and writings that might not be placed elsewhere, formally fulfilling the requirements for academic work. On the contrary, departments should design series with profiles that are not represented elsewhere and for which they can attract national and international representatives of the discipline.”

In addition to their publications, the departmental lecturers regularly contributed to the editing and publishing of the departmental periodical.

After a few years of absence, the current volume of is also a tribute to the jubilee year of 2022. The new edition of the journal will bear the title “NYELVÉSZETI ÉS IRODALMI FOLYÓIRAT / JOURNAL OF LINGVISTICS AND LITERARY SCIENCES / ČASOPIS ZA JEZIKOSLOVJE IN LITERARNE VEDE / REVIJA JEZIČNIH I KNJIŽEVNIH STUDIJA / LINGVISTIKI I LITERATUROVEDENIJA ЖУРНАЛ ЛИНВИГВИСТИКИ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ”. In addition to the staff of the now „emaciated” department, authors from the immediate circle of the department have come forward with new studies, which provide a narrow insight into the current interests of Central and Southern European Slavists, which, certainly not only due to the editor’s interests, are primarily cultural studies. In addition to the original (Slavic) language of the studies, English summaries and keywords help the reader to orientate in other languages.

Thanks to our authors for their professional and thorough research and analysis!

The Editor

Benčić, Nikola

(dopisni član HAZU, Zagreb, Hrvatska – Željezno, Eisenstadt, Österreich)

PUTOPISI I O OD GRADIŠĆANSKIH HRVATOV

Abstract:

Travelogue is considered by literary theory to be a subjective but authentic expression of the events and impressions of a journey. For this reason, travelogues are a kind of imprints of their time. There are also 19th-century travelogues (Chaplovich, Sreznjevski, Fialka, Kurelac, Kuhač, etc.) about the people we now call the Croats of Gradiste, which can be regarded as professional accounts. There were also independent travelogues written by Croats from Western Hungary in the 19th century, mainly about journeys to the Holy Land (Anton Bubnić from Malomháza, in German: Kroatisch Minihof in 1871, Andreas Linzer from Nagybarom, in German: Großwarasdorf in 1907). This descriptive literary genre is still present today in the work of these Croats (Ferdo Sinković, Pavao Horvath, Zlatka Gieler,...). The Croatian travelogues of the Gradiste can be described as: a) religious, b) mixed religious and secular, c) secular. The cultural-political travelogues of Petar Jandrišević, Ivan Jagšić and Bela Schreiner, as well as the travelogues of the delegation of the Croats of Gradiste on their journey to Marshal Tito for the release of the Croatian prisoners of Gradiste, have a special character.

Later travelogues covered all aspects of life.

Keywords: Croats of Gradiste, travelogue, type of travelogue by period

I.

Načelno su svi teoretičari književnosti i opisi u leksikoni složni u definiciji opisa putovanja¹. Morebit da teorija književnosti nešto malo opširnije i drugačije prihvaća opis o putopisnom prinosu i ne priznava se za književnost. No za GH je i ta vrsta književnosti, akoprem do sada ne cijenjena, (zapravo za sebe razumljiva) grana opisne književnosti odigrala važnu ulogu u svakidašnjem narodnom životu. Takovi opisi imaju svoj značaj u informaciji i spoznaji o ljudi i zemlji o kojoj putopisac govori/piše, istina većinom subjektivno ali daje i poticaje za novo upozna(va)nje i razmišljanje o zemlji, ljudi i kulturi.

Nikako ne bi bilo pravično ako pojdemo od današnjega stanja društvenoga života. Od toga smo daleko došli i u slučajji putopisi se moramo vratiti na ona

¹ Blažanović 1997, 266.

vrimenta kada su nastali ti opisi o našoj stvarnosti. I ne bi smili sumljati u istinitosti, kot se to danas čudakrat i dogodi o takovi opisi.

Dvi različne vrste moremo razlikovati u putopisi o i od GH. Ono što su drugi pisali o nami i ono što su naši ljudi pisali o svoji putovanji u bližoj ili dalnjoj okolici i svitu. I jedno i drugo moramo zeti za pravični, stvarni i vridni prinos o ondašnjem stanju, od sebe razumljivo s peršonskom notom.

Prilično rano su pisali o Hrvati na graničnom prostoru med Ugarskoj i Austriji. Nije u pravom smislu putopis ali pregledni etnografski opis od Jana Čaplovića u svojem djelu o Hrvati i Vendi (Slovenci) na Ugri². Imamo ali i opisa europskih putopisecv kot je to Englez Richard Bright³, Nimac Erasmus Schwab⁴ ili po Leopoldu Schmidtu Bečan Adalbert Krickel i Nimac Heinrich Riehl⁵ ki su zabludili u Vorištan.

II.

Od posebne vridnosti su za nas opisi, putopisi znalcev, tj. stručnjakov, ki su odredjenom nakanom i djelatnim okvirom došli u našu krajinu, med naše ljude. Med njimi moramo spomenuti ruskoga slavistu Izmaila Sreznjevskoga i poljskoga Andreja Kuharskoga⁶, pak iz matične zemlje Hrvatske sakupljače narodnih jačak i opisa puta po naši kraji: Fran Kurelac, Franjo Kuhača, Ivan Milčetić u 19. st.

Ruski slavist Izmail Sreznjevskij (1812.-1880.) profesor u Harkovu i St. Petersburgu je tokom svojega istraživanja po slav(en)ski zemlja 1842. došao i med Hrvate u okolici Šoprona i dao opis njevog govora i zabilježio jednu narodnu jačku „Laglje je razdružiti zemlju od travice, ...“⁴. Sreznjevskij je bio u pratnji oficira na Vojnoj akademiji u Bečkom Novom Mjestu, Čeha, Morica Fialke (1809.-1869.) ki ima isto velike zasluge u širenju znanja o gradišćanski (zapadnougarski) Hrvati⁷. I Frana Kurelca je on upeljao u narodni krug zapadnougarskih Hrvatov. A zna se da je poljski slavist (o kom samo malo znamo) Andrej Kucharski (1795.-1864.) isto črpio znaje o ti Hrvati od Fialke.

Klasične i izdašne opise imamo od triju hrvatskih znanstvenikov: Frana Kurelca, Franje Kuhača i Ivana Milčetića.

Fran Kurelac (1811.-1874.) je kratko pred revolucionarnim ljetom 1848. ljeta 1846. i 1848. proputovao zapadnougarske Hrvate, od Hrvatskih Šic do Novoga Sela, sakupljajući narodne pjesme (jačke), ke je pak priredio i pod štampu 1871. ljeta i dodao uvodno svoje utiske i doživljaje med njimi⁸.

² Csaplovics 1828. Po svemu je informacije dobio od Šimona Palatina (1788.-1840.) a i sam prikupljao materijal; Holjevac 2004.

³ Brigh 1818.

⁴ Schwab 1865.

⁵ Sučić 1961.

⁶ Duličenko 1999.

⁷ 1842. je objavio više prikazov u češkom literarnom časopisu „Kwêty“; Fialka 1963.

⁸ Kurelac 1871.

Franjo Kuhač (1834.-1911.) je nakanio po Kurelčevi slijedi med Hrvate Šopronske županije i dao vrlo opširan opis sel, života, kulture⁹ i upoznao se s Gašparom Glavanićem, Antunom Herićem, Mihovilom Nakovićem i Martinom Borenićem, donesao doslovno okružnicu iz 1877. za obnovu jezika. Imao je velike zasluge kod redigiranja i objelodanjenja „Crikvenoga jačkara“ (1901.). Njegova je zasluga da „Južno-slovenske narodne popievke“ imaju ukajdeno veći broj pjesama ovoga prostora.

Treći u kolu je Ivan Milčetić (1853.-1921.), povjesničar književnosti, proputovao 1895. Hrvate u Moravskoj, Dolnjoj Austriji i zapadnoj Ugarskoj i dao u nastavku u „Vencu“ opširne opise o nji¹⁰.

Nije potpuno raščišćeno kako su Stanko Vraz i Ivan Kukuljević Sakcinski došli do naših narodnih jačak, da li su je od koga preuzeli, čuli ili sami bili na terenu¹¹.

Najisčrpnije i vrlo informativno prikazuje Stjepan Krpan (1922.-1995.), srednjoškolski profesor i putopisac, ki je u 70-i i 80-i ljeti prošloga stoljeća proputovao i najpodrobnije istraživao kulturni i narodni život Hrvatov, počevši od Moravske do južnoga ruba tzv. gradišćanskohrvatskoga prostora i dao vrlo informativan, zanimljiv opis u knjigi 1988. ljeta¹².

U putopisnoj novijoj književnosti moramo svakako ukazati na opširan „Predgovor“ Balinta Vujkova (1912.-1987.) u knjigi „Cvjetovi mećave“ ki je „išao tragom narodne pripovijetke...“ od 1964. do 1970. u teški politički vrimeni hladnoga boja i tako došao i med Gradišćanske Hrvate i dao vjeran prikaz za vrime njegovog sabiračkog putovanja¹³, tako je mogao napraviti opis samo po reprezentativnom izboru ki je ali peldodavan za pojedine regije.

III.

Potpuno drugačiji vrimenski razvitak imaju putopisi med zapadnougarski/ gradišćanskohrvatki domaći kulturni krugi. Sve do kraja 19. st. su povijesne narodne jačke, ke su naši ljudi (po dokazi iz Kurelčevoga „Jačkara“ znali i jačili napamet), pak iz ugarske sajmovske tradicije štoric po primjeru Mate Drobilića, zadovoljili narodnu literarnu tradiciju zvana vjerske/nabožne literature. Stoprv krajem 19. st. se počela buditi potreboća/znaželja i postala potreboća za putopisne prikaze u vrimenu kada još nije bilo radija i TV-je. Porasla je znaželja za širokim

⁹ Kuhač 1878.

¹⁰ Vienac 1898, 1899, 1901, *Zbornik o Ivanu Milčetiću*, Zagreb 2002.; Sapunar 2002.

Sva tri doprinosa otiskano u posebnom izdanju Čakavskoga sabora „Gradišćanski Hrvati, Zagreb 1973, 207-294.

¹¹ Sapunar Knežević 2012.

¹² Krpan 1988. Redosljed po knjigi od 116. do 294: Mađarska: Bizonja, Kemlja, Vedešin, Umok, Koljnof, Židan, Temerja, Plajgor, Prisika, Unda, Narda, Čatar, Petrovo Selo, Čehoslovačka: Hrvatski Jandrof, Čunovo, Rosvar, Dubrava, Novo Selo-Devinska Nova Ves, Hrvatski Grob, Šenkvice, Austrija: Pandrof, Novo Selo, Bijelo Selo, Uzlop, Trajštof, Cindrof, Cogrštof, Klimpuh, Vulkaprodštof, Cundrava, Cimof, Rasporak, Pajngrt, Veliki Borištof, Mali Borištof, Dolnja Pulja, Frakanava, Filež, Mjenovo, Gerištof, Vlahija, Čemba, Pinkovac, Stinjaki, Žamovica, Jezerjani.

¹³ Vujkov 1971.

svitom, kada su i Hrvati ove pokrajine istupili iz svoji uskih seoskih okvirov u široki svit.

Načelno moremo razlikovati tri kategorije putopisov med GH.

- a) Putopisi vjerskoga/hodočasna karaktera.
- b) Mišani vjerski i svitski opisi o putovanju.
- c) Putopisi svitskoga sadržaja.

Moramo priznati, da je jako teško odrediti granice med pojedini sadržaji, ar je osnovna proizlazna situacija generalno vjerska.

IIIa

Po današnjem znanju je vrimenski početak putopisne književnosti med zapadnougarski Hrvati (što ne bi morali zeti za apsolutnu spoznaju) rukopisno u jednoj sačuvanoj školskoj pisanki obitelji Linzer iz Velikoga Borištova. Ljeta 1907. je bio Andreaš Linzer u Jeruzalemu i dao opis svojega puta¹⁴. Iz toga jednostavnoga, iskrenoga (skoro bi rekao naivnoga) opisa, ki ima više spodobnosti s vrimenskim dnevnikom, topografskim i obvijanjem svakidašnjega uobičajenoga domačega reda po kom si vrlo dobro moremo predstaviti zamišljeni svit ondašnjega jednostavnoga ali imućnijega/bogatijega seljaka ki si je mogao dopustiti zainteresiranoga človika iz jednoga našega sela da kakovom grupom ili agencijom na Ugri ide na hodočasni put u Jeruzalem.

Opis počinje 2. septembra 1907. i dura do 5. oktobra 1907. od Borištova do Borištova: koliju, vlakom, brodom da završi mučno ali srično putovanje poštanskimi koli. Kot primjer stroge jednostavne logike donášamo ovde nešto malo opširniji opis po izvornom tekstu, prepisano iz ugarske ortografije:

17. (septembra) Utorak smose u 5 ura stali naručevali a u pol šestoj smose odvesli Betlehem u pol sedmoi smo tamo došli. K-velikoj maši pak seje već maš sluzilo, po maši smo prošli gledat kade seje Jezuš narodil ondej bila zadnja maša poton smo gledali kamo je Maria Jezuš a va jasle položila ovdei mali oltar, kade sumuse 3 sveti Kralji klanjali ovdei oltar, kadej Andjel nasvistil Jožefu vasni dava Egiptom pobigne kadej sveti Justinus zakopan, kadesu ona ditca zakopana kuje onda Herodeš pomorit dal i oš gor neznam se ča, potom smo prošli na ručenje po ručenju smo prošli gori na kloštar visoko odanjek smo gledali dolinu kadesu pastiri noć pasli, kad je andjel knjim došal povidat dasej Jezuš narodil i su krajinu okolo Betlehema, odanjek smo prošli daji fertalj ure daleko ondii kloštar i crikva ondej Maria pridajala kad je ziz Betlehema za egiptom pobignut morala, a u 11 smose odvezli Jeruzalem u 12 smo došli Jeruzalem po podnevi u 3 ura smo prošli kloštar vakom su arabska ditca ka nimaju strahi odanjek smo prošli va ednu Fabriku kade načinjadu očenaše kipice i knjike drukari sakarički kincljarai, potom amo prošli na vičeru, ...

¹⁴ *Moje Putovanje va Jeruzalem 1908 Leta*, 20 nepaganiranih rukopisnih stranic, 8-9.

Pod čisto drugačiji okolnosti imamo još jedan putopis u Svetu Zemlju od svećenika i književnika Ferdinanda Sinkovića, sad već kot dijecezansko shodišće¹⁵, a 2010. farnik i pjesnik Pavao Horvat¹⁶ o svojem putovanju 1985. s nekoliko ljudi iz Koljnofa. To je već vrime umjerenoga/skromnoga dobrostanja, kada si takova putovanja početkom šesdesetih ljet moru već farniki ili u manji grupa dopustiti u daleke željene zemlje.

Za GH je osim toga dodatna karakteristika da su već prije toga hodočastili u Marijina svetišća¹⁷ u užoj okolici a sad počnu proširivati taj krug u daleki svit, a prvo mjesto za nje je Sveta Zemlja, Rim, Lourd itd. Nekada, pa sve do danas su redovito i masovno hodočastili, danima po svojoj užoj domovini. Novija hodočašćenja mogu obavljati samo većim financijskim naporima i zato za one ki su ostali doma, opširniji opisi za utoljenje znatiželje, objelodanjeno redom u kalendaru, ki je bio dostupačan za široke rede narodne grupe.

Imamo još kratke sažete opise od Martina Meršića st. (1868.-1943.) iz 1925. ljeta i 1931.¹⁸ ki opisi nam se činu kot sažetki putovanj.

Pravi opis osobnih doživljajev i ćuti na putu imamo samo od književnikov Pavla Horvata i Ferdinanda Sinkovića. Virtualni zvanaredan literarni opis moremo ali najti od farnika Petra Jandriševića (1879.-1938.) u ciklusu „Žuža“¹⁹ ki opis spada u karakteriziranju i opisivanju naših ljudi med najbolje djundjice naše književnosti.

Iz opisa Đure Vidmarovića u navedenom kalendaru moremo ali doznati zanimljivost, da je Jože Horvath, Mjenovac 1871. napisao “Križno putovanje va Jeruzalem“, valjda ostalo u rukopisu?²⁰ i da je Anton Bubnić 1931. ljeta bio s jednom hodočasnom grupom iz Zagreba, ku je peljao beogradski nadbiskup Rafael Rodić a dao u opisu i o Bubniću Josip Andrić „U Kristovoj Domovini. Putopis iz Svete Zemlje“. Nažalost nije se ustanovilo odakle je bio naš Antun Bubnić.

Najopširniji a možda i najperšonskiji, intiman i u tančine opisani s lipimi fotografijami ilustriran putopis sadašnjice imamo od Zlatke Gieler (*1940.) o najdužem hodočašćenju od Trajštofa do Santiago de Compostela 2005., 2009. i 2011.²¹ Egzotično je za naše ljude putovanje na „Sveti brig Atos“ kako to opiše Martin Cirković (1997.). U medjuvrimenu su nastala i nova hodočasna mjesta kot je to Međugorje, ko je opisao kratko Martin Omischl (2012.) kot i Franjo Ostović u „Panonskom ljetopisu“²².

¹⁵ Sinković 1963.

¹⁶ Horvat 2010., u Đuro Vidmarović, Nepoznati rukopis vlč. Pave Horvata iz Vedešina

¹⁷ Horváth 2008.

¹⁸ Meršić st. 1993.

¹⁹ Jandrišević 1942.

²⁰ Po svemu je Mate Meršić Miloradić njemu posvetio pjesmu *Brate Jože Horvat...*, (Meršić Miloradić 1911.) Poznato je da je darovao austrijskom hospizu u Jeruzalemu veću svotu/potporu.

²¹ Gieler 2011., Gieler 2013., Gieler 2014.

²² Omischl 2012.; Omischl 2007.

IIIb

Druga je grupa putopisov ki su mišani, hodočašćenja i opisi krajinj i gradov, peršonski utiski na mjesti ke su poiskali. Takov je prikaz Martina Meršića st. u “Spominki“. Najbolji primjer za nas je Ivan Blažević (1888.-1946.), on prikaže Majku Božju u Bistrici, Ludbreško svetišće sv. Krvi ali istotako i Podravinu, Zagreb i deset dan putovanja po Talijanskoj.

Takova vrsta putopisa je upeljana u kalendarsku literaturu od Antona Grubića (1874.-1929.), ki je 1900. bio u Rimu i prikazao svoj put, više nastavkov u Kalendaru svete Familije (1903, 1904, 1905, 1907). Osebito plodan na tom polju je bio i Augustin Blazović (1921.-2004.) opisi putovanja Paris-Lisieux (1956.), Portugal (1968.), Rim (1975.), južnu Ameriku i ...

IIIc

Vrlo su zanimljivi brojni putopisi čisto svitskoga karaktera, ke zapravo ne moremo prikazati sve u ovom okviru ar pripadaju i u memoarsku literaturu s velikim naginjanjem na putopis. Željimo samo ukazti na neke kot je to književni opis Petra Jandriševića iz doživljajev za vrime Prvoga svitskoga boja kada je bio vojni dušobrižnik, to su *Novi Pazar, Prik u Srbiji, Po Macedoniji, Na Kosovu*²³. Tu krajinu je prof. Joško Vlašić kot UNO delegat mogao opisati i prikazati na novič 2004²⁴ u čisto drugačijoj perspektivi. I o DSB imamo brojne prikaze, u prvom redu o boju i robovanju u Sibiriji (Liebezeit, Bintinger, Emrich, Jordanić, Izidor Buranić, ...).

Iz bliže sredine, sada kot egzotično-blisko inozemlje od Ivana Jagšića imamo *Od Vesprima do Giece*²⁵. Od književnika Bele Schreiner (1915.-2005.) imamo u onom vrimeno jako obljubljeno i prošireno putovanje biciklom po Madjarskoj: Kiseg, Sambotel, Sárvár, Vasvár, Siófok, Balatonfüred, Balaton/Blatno jezero, Budimpešta, Gödöllő i najzad uz Dunaj na Sopron²⁶, Anon Leopoldovo putovanje po Ugarskoj²⁷,

Sada su i naši Hrvati kanili upoznati Hrvatsku, ku je u prvom redu predstavio iz osobnoga doživljaja i upoznanja Ignac Horvat, pak Ivan Kanc u „Izleti po Hrvatskoj“ i „Jadransko morje“, „Simo-tamo po Jadranskom morju“ (HN 1938., ND 1940.), prikaže se glavni grad Hrvatske Zagreb, od Tukavca (Franjo Horvat) imamo prikaz naše stare domovine i okolice Siska, Dalmacije i Hrvatskog Primorja, Istra je posebna, privlačljiva i obljubljena regija za naše ljude, ne samo kot putopisi nego i u književnom izrazu. Od B. Stolarića imamo raniji prikaz iz 1960. ljeta o kršovitom kraju Bosne²⁸ itd., itd.

Osebito su brojni prikazi naših sel, krajinj, ljudi i prik granice sve do Amerike i Kanade.

²³ Jandrišević 1920. – Objelodanjeno u nastavki u Naši novina 1920.

²⁴ Vlašić 2004.

²⁵ Jagšić 1937.

²⁶ Schreiner 1938.

²⁷ Leopold 1977.

²⁸ Stolarić 1960.

Od 70-ih ljet prošloga stoljeća pak i naši ljudi moru, akoprem nek med skromnimi mogućnosti putovati po svitu o čemu daju opise, dokle pak TV nije prisvojila i posjela i ovo područje našega života. Tako imamo od sebe razumljivo nove opise o veličanstvenom cvitanju kitic u Nizozemskoj već 1951. (KG 1951.) od Ane Sučić, ka je ujedno dala i autentičan opis značajnoga povijesnoga putovanja grupe Graišćanskih Hrvatov pod peljanjem Rudolfa Klaudusa u Beograd u vrlo opasni okolnosti pobjonoga vrimenta 1945. da od maršala Tita dostanu olakšanje za gradišćanskohrvatske zarobljenike²⁹. Završna rečenica nam ukazuje na nešto što se je prominjilo u gledanju i vjerovanju putopisnih dokumentov: *Ov dokumentarni članak sam napisala radi i s t i n e.*

I redom imamo novije putopise o Parisu, Lisabonu, Pragi, Zürichu, Firenci, o dalekih regijov kot je to Indija i Nepal, Egipat, putovanja u USA i Kanadu. Ki bi mogao pobrati sve opise u sviježanj, sve na svoje zadovoljstvo i utišenje znatiželje onih ki se nisu mogli dati na takova putovanja.

Ne moremo od naših putopiscev, niti od onih ne ki su u svitu pisali o našem narodu, dali putopisni prikaz kot vješti/šikani u pisanju prikazov i su po načeli države, krajine, varoša, sela, stanovnikov i drugo sistematsko sredjeno i slično dali svoje opise. U našoj putopisnoj i opisnoj literaturi puno svega od toga nedostaje, nimamo ar je svaki prikaz osobni doživljaj nevještoga človika u pisanju, ono što je za njega bilo očividno, što je za njega bilo težišće putovanja, hodočašćenje, poiskanje velikih svetišč ili pomišano jedno s drugim i na kraju čisto svitovni opisi iz znatiželje i zanimanja za kakovu posebnost.

Općenitije opise naših sel imamo u opisi znastvenom ili kakovom drugom nakanom kot je to opis Bél Mátyása (1684.-1749.) u svojoj znamenitoj knjigi „Notitia Hungariae novae historico-geographica“ (Pozsony, 1735.-1747.), ka serija ali nije potpuna. Mnogo podatkov ima i Fényes Elek (1807.-1876.) u „Magyarország statisztikája“, izdanje Pest 1836.-1840. i Borovszky Samu je pokusio opisati cjelokupnu Ugarsku, tako ima i o naši seli puno vridnih opisov „Magyarország vármegyéi és városai“, za one županije ke su uspjele izajti. Najpotpuniji novovrimenski popis našega naseljenoga teritorija od sela do sela ima Nikolaus Wilhelm-Stempin iz 2008. ljeta³⁰.

Stručnjaki književne teorije se do danas prepiraju, da li su putopisi književna kategorija. Tako povijesne opise, filozofske rasprave, vjerske doprinose, eseje, reportaže kot i putopise ne držu za književnu kategoriju. Medtim ali Radoslav Katičić u svojoj raspravi „Književnost i jezik“³¹ ostavlja i mogućnost čitanja putopisov kot književnu kategoriju što za nas GH nima jako velikoga značaja, ar su naši pisci, ne samo gradišćanski, pisali po vlastitom interesu i zanimanju, po svojstveni, moremo reći zanimljivim i otvorenom znatiželjom o svoji putovanji. Tako je i putopisna literatura jedan kusić naše gradišćanskohrvatske književnosti ili barem pismenosti.

²⁹ Sučić 1990., i Glasnik HKD-a

³⁰ Wilhelm-Stempin 2008.

³¹ Katičić 1969.

LITERATURA

- Blažanović, Stjepan (1997)
Rječnik hrvatskog književnog nazivlja, Zagreb.
- Brigh, Richard (1818)
Travels from Vienna through lover Hungary ..., Edinburg.
- Csaplovics, Johann v. (1828)
Kroaten und Venden in Ungern, Pressburg.
- Duličenko, Aleksandar D. (1999)
Ruski slavist Izmail Sreznjevskij i Gradišćanski (tadašnji zapadnougarski) Hrvati u 40-ti ljeti 19. stoljeća, Hrvatske novine 1999. 17, br. 6-7.
- Fialka, Moritz (1963)
Kroatische Volkslieder aus der Umgebung von Eisenstadt um 1840, Jahrbuch des Österr. Volksliedwerkes, 1963/12, 55-64.
- Gieler, Zlatka (2011)
Moj put u Santiago de Compostela, Kalendar Gradišće 2011, 79–92.
- Gieler, Zlatka (2013)
Po drugi put piše kroz Švicarsku, Kalendar Gradišće 2013, 170–178.
- Gieler, Zlatka (2014)
Po drugi put u Santiago, Kalendar Gradišće 2014, 180–185.
- Holjevac, Željko (2004)
Über die (Un)Erkennbarkeit der Reisekultur im Hintergrund von Csaplovics' Beschreibung westungarischer Kroaten aus dem Jahre 1828., u Panonski ljetopis, Pinkovac, 294–299.
- Horvat, Pavao (2010)
Moje putovanje u Svetu Zemlju, Kalendar Gradišće 2010, 169–174.
- Horváth, Sándor (ur.) (2008)
Nagycell és Kiscell, Máriazell 850 éves jubileumára, Zarándoklatok Vas és Győr-Moson-Sopron megyében és Burgenlandban, Szombathely, Katalógus Savaria Múzeum.
- Jagšić, Ivan (1937)
Od Vesprima do Giece, Kalendar Naša Domovina 1937, 41.
- Jandrišević, Petar (1920)
Novi Pazar. Naše Novine 1920 – u nastavki, i različiti naslovi
- Jandrišević, Petar (1942)
Sličice, Hrvatski kalendar 1942., 62–68.
- Katičić, Radoslav (1969)
Je li pristup književnosti preko jezika uopće opravdan, u Uvod u književnost, ur. Fran Petre i Zdenko Škreb, Zagreb 1969, drugo izdanje, 206–210.
- Krpan, Stjepan (1988)
Od Karaša do Biferna, Zapisi o Hrvatima u Rumunjskoj, Mađarskoj, Čehoslovačkoj i Italiji, Zagreb 1988.

- Kuhač, Franjo (1878)
Medju ugarskimi Hrvati. Putopisna crta, Vienac, Zagreb.
- Kurelac, Fran (1871)
Iz mojega života i putovanja po Ugrskih Hrvatih, u Jačke ili narodne pêsme prostoga i neprostoga puka hrvatskoga po župah Šoprunskoj, Mošonjskoj i Želêznoj na Ugrih, Zagreb 1871, IX–LIV.
- Leopold, Anton (1977)
Pet dan u Ugarskoj, Kalendar Gradišće 1977, 89–93.
- Meršić st., Martin (1993)
Shodišće Einsiedeln, Paray-le-Monial, Limpias, Lequeitio, Lourdes, Rim, Neapel, Padua, Venecija, u Spominki 1993., 284–194, 422–426.
- Meršić Miloradić, Mate (1911)
Brate Jože Horvat..., Naše Novine 1911, br. 30.
- Omischl, Martin (2007)
Međjugorje se mora osobno doživiti. Panonski ljetopis 2007, 224–225.
- Omischl, Martin (2012)
Moje putovanje u Međugorje, Kalendar Gradišće 2012, 194–195.
- Sapunar, Andrea (2002)
Milčetićev putopis o Hrvatima Moravske, Dolnje Austrije i zapadne Ugarske, Kalendar Gradišće 2002, 73–77.
- Sapunar Knežević, Andrea (2012)
Književni prsten. Gradišćanskohrvatske i druge kroatističke teme, Zagreb.
- Schreiner, Béla (1938)
S kolcem i šatorom kroz Ugarsku, Hrvatske novine 1938. 37. br. – u nastavki
- Schwab, Erasmus (1865)
Land und Leute in Ungarn, Leipzig.
- Sinković, Ferdinand (1963)
Spominak od dijocezanskoga hodočašća u Svetu Zemlju, Kalendar Gradišće 1963, 49–54, 1964, 44–49.
- Stolarić, B. (1960)
Preko Bosne i Krša na morje, Kalendar Gradišće 1960, 88–92.
- Sučić, Feri (1961)
Nimški putopisci o nami Hrvatima, Kalendar Gradišće 1961, 82–84.
- Sučić, Ana (1990)
Pred 45 ljeti, Kalendar Gradišće 1990, 101–103.
- Vlašić, Joško (2004)
Opet Gradišćanski Hrvat u Sandžaku, Kalendar Gradišće 2004, 79–87.
- Vujkov, Balint (1971)
Cvjetovi mećave. Hrvatske narodne pripovijetke iz Mađarske, Rumunjske, Austrije i Čehoslovačke, Zagreb 1971.
- Wilhelm-Stempin, Nikolaus (2008)
Das Siedlungsgebiet der Burgenlandkroaten in Österreich, Ungarn, Mähren und Slowakei, München

Čipanj Banja, Rene

(Budapest, ELTE BTK, Budapest Szlav és Balti Filológiai Intézet, Magyarország)

POČETNICE IVANA MIHALOVIĆA KAO (NE)NOSITELJICE
JEZIČNIH PROMJENA PRI KRAJU 19. I U PRVIM DESETLJEĆIMA
20. STOLJEĆA¹

Abstract: János Mihálovics, a prominent folklorist and educator from Baja, Hungary, as well as an author of Illyrian (Croatian) text collections for children and grammar books, is known in the history of Croatian language and culture as a man who fought for the equal status of the Croatian language in contemporary Hungary, especially in the fields of education, religion and culture. Mihálovic contributed to this with his schoolbooks, including *Početnica za katoličke pučke učione*, a text collection for Catholic schoolchildren, first published in 1883. As the later editions of the textbook were published in a period of linguistic-political change, the paper analyses the grammatical, spelling and other linguistic features of the three editions of the textbook, published at significant intervals in 1883, 1902 and 1923, as it is assumed that there are linguistic differences between them. The paper will therefore describe the linguistic features of these three editions, point out the underlying concept, and shed light on the linguistic and extra-linguistic circumstances and conditions under which the volumes were compiled. Finally, the differences between these editions are shown to what extent they have been shaped by the application or non-application of the criteria of the Zagreb school of linguistics. Mihálovics presented the Zagreb standards and suggested their application in his grammar books.

Keywords: János Mihálovics, text collection, Croatian language of the second half of the 19th century and the first half of the 20th century, Croatian language norm

1. Uvodno – o djelovanju Ivana Mihalovića te metodologiji i ciljevima istraživanja

Ivan Mihalović (mađ. Mihálovics János)², zapamćen kao istaknuti bajski preporoditelj, učitelj i pedagog³, koji se u preporodno doba zalagao (i) za pravo na

¹ ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-6221-4475> - Rad je rezultat istraživanja provedenoga u okviru projekta UNIRI-ja *Hrvatsko-mađarska pisana baština*.

² Autorovo se ime i prezime u radu navodi u kroatiziranom obliku, kako se većinom navodi i u literaturi.

³ Biografski podatci izneseni u radu obuhvaćaju činjenice relevantne za predmet (jezične) analize i usporedbe.

ravnopravnu uporabu hrvatskoga jezika u školstvu, Crkvi i javnom životu⁴, svojim je radom potvrdio kako su se i „prekogrančni hrvatski autori druge polovice 19. stoljeća izravno uključivali u nacionalne tijekomove oblikovanja književnoga jezika naslanjajući se na hrvatske (poslije)preporodne (jezične) graditelje moderne hrvatske nacije.“⁵ Taj Mihalovićev doprinos zrcali njegov jezikoslovni rad⁶ – u kojemu se ističu gramatike *Gyakorlati Illir Nyelvtan* (u prijevodu *Praktična ilirska gramatika*)⁷, izdana 1874. u Baji, te *Kratka slovnica za tri nižja razreda učionah pučkih*⁸, izdana godinu kasnije također u Baji – ali i rad na čitankama objavljenima na hrvatskom jeziku.⁹ Riječ je pri tomu o čitankama kojima je, kako to iznosi Velin,¹⁰ Mihalović popunio veliku prazninu u osnovnim školama bačkih Bunjevaca i Šokaca¹¹ jer je time na koncu potaknuo da se hrvatski učvrsti kao samostalan, ravnopravan jezik.¹² Prema dostupnim podacima prva Mihalovićeva čitanka jest *Čitanka za katoličke pučke učione* iz 1872., koja je doživjela još tri izdanja (1883., 1886., 1894.)¹³ Zatim je objelodanio i *Početicu za katoličke pučke učione*, koja je jednako tako doživjela više izdanja,¹⁴ te *Drugu čitanku za katoličke pučke učione*,

⁴Preporoditeljske su ideje podunavskih Hrvata prvobitno bile usmjerene upravo na ravnopravnost hrvatskoga jezika u navedenim društvenim segmentima (Sekulić 1994: 34).

⁵Sekulić 1994: 34., Velin 1977: 87., Mlikota-Lehocki-Samardžić 2016: 252. – Vodećim se preporoditeljima bačkih Bunjevaca i Šokaca drže Bozo Šarčević, Ivan Antunović i Ivan Mihalović (Krpán 1991: 87)

⁶Spoznaje su o Mihalovićevu jezikoslovnome radu tek odnedavno upotpunjene istraživanjima čiji su rezultati, uz one o radu drugih onodobnih prekogrančnih (mađarskih) gramatičara, objedinjeni u monografiji *Mađarska sastavnice hrvatske gramatikografije 19. stoljeća* (2021) autorica Jadranke Mlikote i Ane Lehocki-Samardžić.

⁷Gramatika je doživjela tri izdanja (1874, 1881, 1914), od kojih se drugo od prvoga razlikuje samo po podacima s naslovnice. Riječ je o gramatici hrvatskoga jezika pisanoj mađarskim metajezikom, a namijenjenoj u nastavne i osobne svrhe. Osobita joj se vrijednost krila u tome što je utajila potrebu bačkih Hrvata za normativnim jezičnim priručnikom (Mlikota, Lehocki Samardžić 2021: 63–64). Prirodan joj je i *Ilirsko-mađarski rječnik*, za koji se u određenim izvorima navodi da je otisnut i samostalno u Kaloči 1874., kada i gramatika (usp. Velin 1977: 87; Krpán 1991: 100; Sekulić 1994: 199–200; Samardžija 2014: 48), na što upućuje i Mihalovićeva napomena iz samoga rječnika: „Nyomtatott Malatin és érseki könyvnyomdászoknál Kalocsán. 1874.“ (Mihalovics 1874, rječnički dio priručnika: 63; Mikota, Lehocki-Samardžić 2021: 63). Premda znatno kasnije, gramatika je ipak objelodanjena i po treći put 1914. u Baji, s tim da je njezinim autorom Lajos Budanovich (usp. Budanovich 1914), prvi subotički biskup i znakoviti bački prosvjetitelj (Sekulić 1990: 62), koji, doduše, napominje da gramatiku drži preradbom Mihalovićeve Praktične ilirske gramatike. Istraživanja su utvrdila da je Budanovich u nju unio manje nazivoslovne, pravopisne i normativne izmjene (Mlikota, Lehocki-Samardžić 2021: 307).

⁸Tu je gramatiku Mihalović poslao na ocjenu Adolfu Veberu Tkalčeviću 23. studenoga 1875. (Velin 1977: 88). Za razliku od *Praktične ilirske gramatike* pisana je hrvatskim metajezikom.

⁹Tomu je osobit polet dalo donošenje Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine, čime je Hrvatska stekla samostalnost u području zakonodavstva, uprave, bogoštovlja, nastave i pravosuđa (Sekulić 1994: 1).

¹⁰Velin 1977: 87.

¹¹Sekulić (1982: 109) ističe: „(...) posebice je pak pridonosio razvitku opće pismenosti i kulturi jezika Ivan Mihalović, profesor učiteljske škole u Baji.“

¹²Sekulić 1990: 117.

¹³Sekulić 1994: 200., Krekić 2013: 324.

¹⁴Sekulić 1994: 200.: navodi kako je *Početica* izdana sedam puta (1872., 1881., 1883., 1889., 1902., 1923., 1927.).

a čije drugo izdanje izlazi 1881. godine.¹⁵ Ipak, uvidom u podatke o godini prvoga izdanja Mihalovićeve *Početnice* zapaža se neujednačenost, odnosno po Velinu¹⁶ izdana je 1872., Sekulić najprije tvrdi¹⁷ da je izdana 1872., potom ju pak smješta u 1883.,¹⁸ a Balić¹⁹ također prvo navodi 1872. pa 1883., zbog čega se godina njezina prvoga izdanja na koncu može smatrati prijepornom.²⁰ Valja istaknuti i da pretposljednje izdanje (1923.) *Početnice* nosi epitet prvoga udžbenika za Bunjevce i Šokce izdanoga nakon Prvoga svjetskog rata,²¹ dok Velin daje podatak²² da se radi o prijevodima mađarskih udžbenika Ignáca Báránya.²³

Razvidno je stoga da su prekogranični hrvatski autori 19. st., pa tako i Mihalović, bili gorljivi pobornici preporodnih načela i vrijednosti, a među prvima onih jezičnih. S tim je u vezi nadalje bitno naglasiti da je recentnim istraživanjima utvrđeno kako je Mihalović u svojim jezikoslovnim priručnicima – posebice kada je u pitanju norma opisana u *Praktičnoj ilirskoj gramatici* – primijenio normu zagrebačke filološke škole,²⁴ stoga je to „iznimno vrijedan prinos očuvanju hrvatskoga jezičnoga identiteta među Hrvatima u ugarskom dijelu Podunavlja u drugoj polovici 19. stoljeća“.²⁵ Ista se atribucija, dakako, može pripisati i – iako opsegom znatno manjoj, što proizlazi iz praktičnih razloga, tj. namjene ciljanoj (učeničkoj) publici²⁶ – njegovoj *Kratkoj slovnici*.²⁷

Kako je, dakle, Mihalović onodobni hrvatski jezični identitet njegovao u svojim jezikoslovnim priručnicima, vrijedi propitati i kako se i u kojoj mjeri isti taj identitet ogleda u njegovim početnicama.²⁸ Stoga se kao predmet analize i usporedbe uzimaju tri Mihalovićeve početnice, tj. njihova izdanja iz 1883., 1902. i 1923., i to zato što se u prvome redu polazi od pretpostavke da će među njima zbog znatnoga vremenskoga razmaka u izdavanju eventualni jezični odmaci biti očit(ij)i.

¹⁵ Velin 1977: 87.

¹⁶ Velin 1977: 87.

¹⁷ Sekulić 1994: 200.

¹⁸ Sekulić 1997: 98.

¹⁹ Balić 2021: 36., 145.

²⁰ Zato će se godina 1883., koja je ujedno godina izdanja jedne (prve) od triju početnica koje služe kao korpus, i u ovome radu smatrati godinom prvoga izdanja.

²¹ Balić 2021: 146.

²² Velin 1977: 87.

²³ Ignác Bárány (1833. – 1882.), mađarski učitelj, pisac i metodičar, poglavito se zanimao za metodiku pučkoga obrazovanja (*Arcanum*: pristupljeno 1. siječnja 2024., <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/b-74700/barany-ignac-748C4/>).

²⁴ Mlikota-Baraban-Aleksa Varga 2016:125–126. – Slovniciari su zagrebačke filološke škole u normiranju polazili od pisane hrvatske književnoumjetničke tradicije, a oni suprotstavljene, vukovske, škole od konkretnog živog govora; posljednje je desetljeće 19. st. obilježeno pobjedom vukovske književnojezične koncepcije nad onom zagrebačke filološke škole (Ham 2006: 69).

²⁵ Mlikota, Lehocki-Samardžić 2021: 104.

²⁶ Namjenu toga priručnika u nastavne svrhe poručuje već i uvodna rečenica: „Cilj učenja materinskog jezika jest : izobraziti učenike na toliko, da tudj govor ili pismo razumiti – svoje pako misli rječju il pismeno drugim priobćiti mogu.“ (Mihalović 1875: 1).

²⁷ Mlikota, Lehocki-Samardžić 2021: 124.

²⁸ Pod hrvatskim se jezičnim identitetom stoga podrazumijeva norma zagrebačke filološke škole.

Također, budući da je riječ o Mihalovićevim prijevodima s mađarskoga na hrvatski jezik, jezičnom će se analizom triju priručnika nastojati doprinijeti i daljnjem opisu/utvrđivanju (posebnosti) Mihalovićeva hrvatskoga jezičnog identiteta.²⁹ Kao poticaj za analizu naposljetku će poslužiti i činjenica da Mihalović umire 1877. godine – sva su izdanja što su predmetom ovoga rada izdana posthumno – stoga će se analizom i usporedbom jezika u trima početnicama nastojati utvrditi i moguće (ne)zadiranje u Mihalovićev jezični identitet u čitavome (višedesetljetnom) razdoblju. U nastavku će se rada dakle, nakon iznošenja ključnih ustrojstvenih i drugih podataka o početnicama, analizirati jezik spomenutih triju izdanja eda bi se utvrdilo u kojoj su mjeri u njima (ne)zastupljena tadašnja hrvatska obilježja.

2. Ključne ustrojstveno-sadržajne i metodološke značajke Mihalovićevih početnica

Rečeno je da je Mihalović prevođenjem mađarskih izvornika podunavskim Bunjevcima i Šokcima omogućio obrazovanje na materinskome (hrvatskom) jeziku, a samim je tim u nezanemarivoj mjeri osnažio i pravo na nesputanu uporabu hrvatskoga jezika. Manje je pozornosti pak posvećeno opisu njihovih općih, ustrojstveno-sadržajnih i metodološko-metodičkih obilježja, stoga će se u ovom poglavlju progovoriti upravo o njima.

Na početku valja iznijeti da se početnice iz 1883. i 1902. od one iz 1923. razlikuju već i po naslovu: prve dvije nose naslov *Početnica za katoličke i pučke učione*, dok se treća ističe dopunjenim naslovom, koji glasi *Početnica i čitanka za katoličke pučke učione*. To pak nije slučajno jer je samo izdanje iz 1923., i to znatnije, prošireno tekstnim (lingvometodičkim) predlošcima, o čemu će iscrpnijega govora biti u nastavku rada. Nadalje, s naslovnica se svih triju početnica iščitava podatak o izdavaču: „Izdaje Društvo svetog Stjepana”; „Izdaje Društvo svetog Stjepana”; „Izdaje Društvo svetog Stjepana” (1883, 1902, 1923: naslovnica). Ne razlikuje se ni mjesto izdavanja, Budimpešta, iako se navodi različito: „U Pešti”; „U Budimpešti”; „Budapest” (1883, 1902, 1923: naslovnica). Na naslovnici se izdanja iz 1923. nalazi i, kako je i izneseno, podatak da je ono svojedobno odobreno kao udžbenik: „odobreno kao udžbenik za osnovne bunjevačke i šokačke škole pod brojem (...)”³⁰. Pogledom se na bilješku na naslovnici izdanja iz 1883. i 1902. doznaje i da su pripremljene po mađarskom izvorniku – *Po magjarskom izvoru složio je Ivan Mihálovics, učitelj preparandie* – dok se na naslovnici izdanja iz 1923. izvornik ne ističe, a ni Mihalovićevo zanimanje: *Složio je Ivan Mihálovics*. Na tragu je rečenoga zanimljivo izdvojiti i da samo naslovnica izdanja iz 1902.

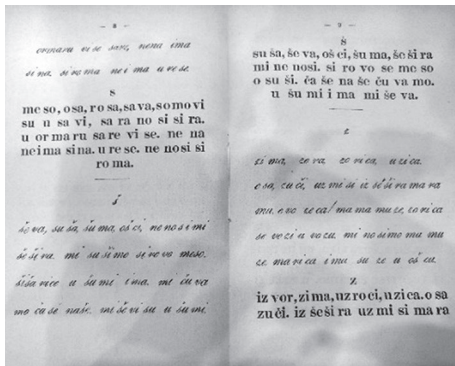
²⁹ I to napose stoga što prevoditelj „izvornom djelu daje nov izraz, oživljuje ga na drugom, stranom jeziku i tako mu daje nov život u kulturi primateljici, dakle, kulturi u kojoj ono nije izvorno nastalo, koja to djelo, pisano na stranom jeziku, ne smatra svojim originalom. Međutim, kroz proces prevođenja, to djelo postaje sastavnim dijelom kulture, književnosti i jezika primatelja.“ (Kuzmanović 2011: 190).

³⁰ U izvorniku: „(...) sokac és bunyevác ajkú elemi népiskolák számára (...) szám alatt tankönyvül engedélyezett.” (1923: naslovnica).

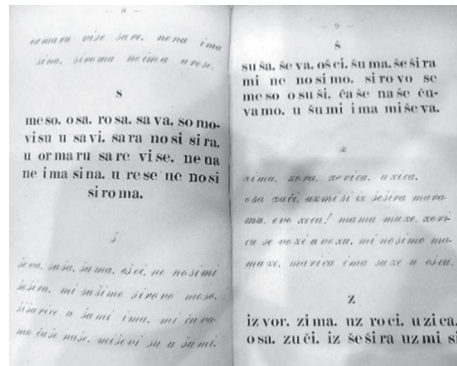
u svome donjem lijevom kutu, i to u zagradi, ima sitnim slovima ispisan sljedeći podatak: *Dalmát ABC-és könyv*, u prijevodu *Početnica dalmatinskoga jezika*.³¹ Sva su tri izdanja ustrojstveno više-manje jednako oblikovana te se njihove sastavnice razlažu u nastavku, a prema redosljedu u kojem se u njima pojavljuju.³²

Izdanje iz 1883. broji 71 stranicu, izdanje iz 1902. također toliko, a ono iz 1923. njih 86, i to zahvaljujući spomenutoj proširenosti tekstnim predlošcima. Svako je navedeno izdanje koncipirano jednako, tj. čine ga dva (tri) poglavlja označena rimskim brojkama I., II. i III., s tim da to posljednje, treće, poglavlje ima samo izdanje iz 1923. (55–86) te sadrži spomenute tekstne predloške, dok se u prvom poglavlju u svim trima izdanjima opisuju mala, u drugom pak velika početna slova (usp. 1883: 1–68, ; 1902: 1–67; 1923: 1–54).

Budući da je riječ o početnicama,³³ Mihalović – nakon što učenika najprije upozna s hrvatskim samoglasnicima³⁴ (1883, 1902, 1923: 1) – najviše prostora posvećuje prikazu i opisu grafemskoga sustava, navodeći kao primjere lekseme i/ili jednostavne rečenice, većinom sjedinjene u kraće tekstove. Ipak, zamjetna je razlika da su u prvome izdanju (1883) te u izdanju iz 1902. riječi mahom rastavljene na slogove; iako to u izdanju iz 1923. izostaje, riječi/rečenice ostale su istovjetne. Spomenuti opis grafemskih činjenica prikazuju isječci u nastavku (Mihalović 1883: 8–9; 1902: 8–9; 1923: 8–9).

prilog 1. opis grafema (1883.)

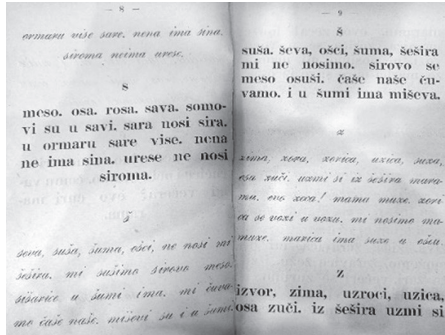
prilog 2. opis grafema (1902.)

³¹ To, naime, ne čudi jer (je) *dalmatinski jezik*, između ostaloga, pripada(o) lingvonimima što su se rabili za označavanje jezika bačkih Hrvata (Sekulić 1997: 11–15). Štoviše, na njemu se zasnivao i naziv predmeta što ga sadrži izvješće Učiteljske škole u Baji iz 1874./1875. – *Dálmántyelv* – a koji je predavao upravo Mihalović (*Allami Tanítóképezde Értésítője* 1874/75: 13).

³² Napomene jezičnoga karaktera iz triju izdanja *Početnice* iznijet će se u okviru tumačenja jezičnih obilježja.

³³ Glavni zadatak početnica jest formalno opismenjavanje, bogaćenje rječnika te stjecanje novih znanja, što ih čini ključnom sastavnicom čitavoga procesa učenja (Lenček, Gligora 2010: 36).

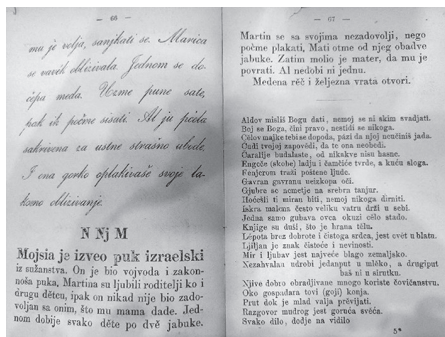
³⁴ Njihovim navođenjem i tumačenjem započinju i *Praktična ilirska gramatika* i *Kratka slovnica* (usp. Mihalović 1874: 1; 1875: 5), s razlikom što su u njima definirani i nazivoslovno – *glasice* i/ili *glasnici*.

prilog 3. opis grafema (1923.)

Međutim, za sva uspoređena izdanja vrijedi i da se ne iznose samo grafemi nego i određeni glasovni skupovi – npr. ml, mn, mr, pč, pl, plj i drugi (1883: 27–45; 1902: 26–44) – a na samom se kraju poglavlja donose rečenice koje služe kao (novi) primjeri za usustavljivanje činjenica o malom početnom slovu; toga dijela u izdanju iz 1923. nema.

Poglavlje čijim su predmetom velika početna slova pak započinje navođenjem antroponima, (npr. (...)) „Vinko, Verka jesu imena krstna” (1883, 1902: 45)), a zatim se od učenika traži da ih prepozna, definira, izdvoji i razlikuje, pri čemu se rabe sljedeće formulacije: „kakva su to imena?“, „recite još koja krstna imena?“, „koja su imena krstna spola ženskog!“, „izbirmite imena mužkog spola.“, „koja su tu imena mužkog- a koja ženskog spola” (1883: 45–53; 1902: 45–52)³⁵; vrijedi spomenuti da je ta metodička značajka iz trećega izdanja izuzeta (usp. 1923: 29–51). Autor ovo poglavlje – kao što je to učinio i za poglavlje o malom početnom slovu – završava donošenjem poučnih rečenica/poslovica (1883, 1902, 1923: 67–68, 66–67, 50–51), a u kojima učenici – osim što im valja usvojiti pouku koju nose³⁶ – zacijelo trebaju uočiti i velika početna slova kojima započinju; rečeno predočava slika u nastavku.

prilog 4. – poslovice

³⁵ Uočava se pritom da je Mihalović, tražeći od učenika da na osnovi primjera sâm izluči zaključak, primijenio induktivnu metodu, što vrijedi i za opis činjenica u njegovoj Kratkoj slovnici (usp. Mihalović 1875). O indukciji vidi: <https://enciklopedija.hr/clanak/indukcija> (pristupljeno 4. 1. 2024.).

³⁶ Naime, sadržaj je početnica u formalnom opismenjavanju iznimno važan, i to utoliko što je jamcem uspješnog čitanja i motiviranosti djece za učenje (Milić, Kuvač Kraljević, Lenček 2017: 30).

Slijedi abeceda koja je, dakako, u skladu s naravi i namjenom samih priručnika, gotovo istovjetno opisana u svakom analiziranom izdanju: donosi se prikaz svih malih i velikih (i pisanih i tiskanih) početnih slova. Isticanja je vrijedno kako se u izdanju iz 1883. (68–69) i 1902. (68–69) abeceda naziva *Jugoslavenska abeceda*, a u izdanju iz 1923. *Abeceda* (1923: 52–53). Uz to ponavljanja radi ponovno se navode antroponimi (i imena i prezimena), čemu je pridružena ova uputa/napomena namijenjena učitelju: „Osobitu pozornost učitelja zahtiva to vježbanje. Svako pojedino dčete, nek svoja imena kaŹe i spiše” (Mihalović 1883: 70; 1902: 70); zanimljivo je pak Źto je ona u izdanju iz 1923. godine takoder izostavljena (usp. 1923: 52–54). Osim toga pronalazi se i nekoliko jezgrovitih rećenica o Mađarskoj u kojima je razvidan i pokoji toponim: *Tatra, Bakonj, Dunav, Balaton, BudapeŹt* (1883: 71; 1902: 70; 1923: 54).

Glede izdanja iz 1923. pak valja Źtograd istaknuti o dijelu po kojemu se razlikuje od prijaŹnjih dvaju izdanja, a to je, kako je i rećeno, dio s tekstnim predloŹcima. Naime, to treće, i najmlađe, analizirano izdanje obuhvaća 31 stranicu (55–86) s 50 tekstova razlićite tematike koje je Mihalović preuzeo iz mađarskoga izvornika³⁷ te ih preveo na hrvatski jezik. Tom korpusu tekstova pripadaju, primjerice, i ovi: 2. *Ućevna sredstva* (55), 7. *Bogobojazan otac* (57), 14. *Pseto* (61), 33. *Hrast* (74), 39. *Tjedni, miseci i godina* (78), 46. *Zavićaj i domovina* (84), 48. *Bog je stvorio svijt* (85).³⁸ Promatranjem tekstova u mađarskome izvorniku uoćava se da Mihalović nije preuzeo/preveo sve tekstove jer ih izvornik sadrŹi ćak 170.³⁹ Ako se pak iscrpnije tumaći njihov sadrŹaj, kljućno je reći da se među njima nalaze i oni domoljubni, a o ćemu Balić,⁴⁰ pozivajući se, zapravo, na Tegzesa, iznosi sljedeće:

„U impresumu se ne nalazi drugo ime osim Mihalovićeva, ali je velika vjerojatnost da je knjiga iziŹla pod urednićkom palicom spomenutoga vladina savjetnika Margitajia. Tegzes (1979:458) navodi kako je savjetnik zbog nedostatka udŹbenika dao ponovno tiskati ćitanku napisanu „Źokaćkobunjevaćkim dijalektom” koju je „dopunio s prićama i domoljubnim pjesmama”. Urednik Margitai smatrao je kako će udŹbenik ili drugo tiskano izdanje na materinskome jeziku manjinske zajednice, bez obzira na sadrŹaj koji preferira mađarski patriotizam, biti uvjerljivo Źtivo jer „ono Źto narod na tiskanom papiru vidi, to prihvaća bez daljnjih pametovanja”.⁴¹ Stoga nije slućajno da se na stranicama toga udŹbenik nalaze tekstovi koji utjeću na nacionalni identitet Hrvata u Mađarskoj.“

³⁷ *Második olvasókönyv a katolikus népiskolák második osztálya számára*. Szerkeszté Bárány Ignác. Harminchatodik kiadás. Budapest. A Szent-István-Társulat kiadásá. 1904.

³⁸ U izvorniku: 2. *A tanszerek* (3); 15. *Az istenfélő atya* (8); 34. *A kutya* (18); 96. *A tölgyfa* (53); 134. *Hetek, hónapok és év* (75); 160. *A szülőföld és a haza* (95); 162. *Isten teremté a világot* (96). I autor je izvornika, Ignác Bárány, te predloŹke preuzeo Źto od mađarskih, Źto od stranih autora (usp. Bárány 1904: 101–104).

³⁹ Usp. Bárány 1904: 101–104.

⁴⁰ Balić 2021: 146.

⁴¹ Tegzes 1979: 458.

Stoga, iako Tegzes izrijekom ne navodi (ovo) izdanje *Početnice* iz 1923.,⁴² već ju atribuirao kao „početnicu pisanu na bunjevačko-šokačkom dijalektu koja se rabila prije opsade antante”⁴³, velika je vjerojatnost da je njezin urednik bio upravo József Margitai, onodobni vladin povjerenik i predani jezikoslovac.⁴⁴ Na temelju pogleda u ustrojstveni, metodički i sadržajni karakter triju početnica može se zaključiti kako su izdanja 1883. i 1902. godine istovjetna⁴⁵, a znatnije se razlike zapažaju isključivo u izdanju iz 1923. godine.

3. Jezična obilježja Mihalovićevih početnica

U više je navrata istaknuto da je znakovitost Mihalovićevih početnica u društvenom, obrazovnom i kulturnom smislu neupitna, međutim ono što je izostalo jest pogled u njihov jezični karakter, čiji je opis glavnim zadatkom ovoga rada. Stoga će se jezik triju izdanja početnica u nastavku analizirati na pravopisnoj, slovopisnoj i morfološkoj razini (imenice, zamjenice i pridjevi), a određena će se zapažanja iznijeti i glede nazivlja.⁴⁶ Na taj će se način rastumačiti i jezični karakter Mihalovićevih početnica, a s osloncem u jezično-političkim promjenama što su obilježile posljednja desetljeća 19. te sâm početak 20. stoljeća. Kao glavne smjernice pri tumačenju uporabiti će se najizrazitija obilježja norme zagrebačke filološke škole⁴⁷. Nadalje, pri usporedbi triju izdanja istaknut će se samo njihove eventualne razlike, dok će se pri utvrđivanju mogućih odnosa od zagrebačke norme odgovor nastojati potražiti (i) u normativnom (pr)opisu Mihalovićevih priručnika, a čime će se, premda tek uzgredno, nastojati zaključiti prati li jezikom svojih početnica (i) vlastiti normativni (pr)opis. U konačnici, s obzirom na to da je u konzultiranim izvorima donesena pretpostavka o Margitaiju kao uredniku izdanja iz 1923.⁴⁸, opsežnijega od izdanja iz 1883. i 1902., ona će se, također uzgredice, nastojati povezati i s njegovim jezičnim karakterom, i to s uporištem u tome što je Margitai autorom gramatike hrvatskoga jezika koja u hrvatsko-mađarskoj gramatikografiji zauzima važno mjesto.⁴⁹

⁴² Tegzes 1979: 458.

⁴³ U izvorniku: (...) az antant megszállás előtt használt sokac—bunyevec nyelvjarasban szerkesztett abecés olvasokönyvet (...) (Tegzes 1979: 458).

⁴⁴ Iscrpnije o Margitaijevu životu i radu vidi u Mlikota, Lehoccki Samardžić 2021: 128–134.

⁴⁵ Jedina razlika između izdanja iz 1883. i 1902. jest što se u onom iz 1902. donosi i metajezična napomena povezana s odrazom jata i njegovim bilježenjem, koja će se istaknuti pri opisu slovopisnih obilježja građe.

⁴⁶ Određene se jezične razine stoga izuzimaju, i to zato što početnice svojim, svrhom i namjenom uvjetovanim, skromni(ji)m sadržajem nude ograničene mogućnosti analize.

⁴⁷ Tumače se, dakako, obilježja zamijećena u korpusu. Radi potpunoga uvida u obilježja zagrebačke norme vidi Ham 2006: 70.

⁴⁸ S tim da se ni u početnici iz 1883. i 1902. ne navodi podatak o njihovim urednicima.

⁴⁹ Riječ je o njegovoj gramatici hrvatskoga jezika pisanoj mađarskim metajezikom, Horvát Nyelvtan, koja je doživjela tri izdanja (1885, 1901, 1906) te je u povijest hrvatskoga jezikoslovlja upisana kao gramatika koja jasno naglašava posebnosti hrvatskoga jezika, hrvatske gramatičke uzore te posebnosti međimurske kajkavštine (Mlikota, Lehoccki-Samardžić 2021: 152).

3.1. *Pravopis i slovopis*

U jeziku je svih analiziranih izdanja Početnice na pravopisnoj razini utvrđeno potpuno provođenje zagrebačke norme – tj. potpuno prevladava morfonološki pravopis – čak i u izdanju iz 1923. godine. To, uz mnoge druge što se nalaze u korpusu, potkrepljuju ovi primjeri: *izporedani, muško, djetca/ditca, povezti, otčevo* (1883: 24, 53, 48, 59, 70; 1902: 24, 53, 48, 59, 70; 1923: 24, 27, 31, 42, 53).

Na slovopisnoj se pak razini Mihalovićeva provedba zagrebačkih normativnih rješenja također jasno odražava bilježenjem fonema /ž/, /č/, jata i slogotvornoga /r/ iako su među analiziranim izdanjima uočeni i poneki odmaci.

Fonem je /ž/ naime u svim trima izdanjima sustavno bilježen kao *dj/gj*, primjerice: *djaci, govedje, ladje; gjuro, gjurgjice, gvoždje* (1883: 21, 31; 1902: 21, 30; 1923: 21, 27), čime se potvrđuje pripadnost zagrebačkoj normi.⁵⁰ Odstupanja u kojima bi se primijenilo vukovsko rješenje *đ* (usp. Ham 2006: 127) za navedeni fonem nisu potvrđena,⁵¹ čak ni u izdanju iz 1923. godine.

I fonem je /č/ u svim trima izdanjima bilježen dvojako – kao *tj/ć* – čime se na koncu ne otklanja od zagrebačke norme.⁵² Kao potvrda rečenomu donose se ovi primjeri: *ćutimo, ćura, ćorava; metji, cvětje/cviće, prolětje/proliće* (1883: 14, 28–29; 1902: 14, 42–43; 1923: 14, 27–28).

Slogotvorno je /r/ u svakom analiziranom izdanju također bilježeno u skladu sa zagrebačkom normom, i to onom čije je temelje položio Veber,⁵³ tj. bez popratnoga mukloga *è*, što će pokazati primjeri u nastavku. Vrijedi pritom istaknuti da su prijašnja istraživanja dokazala da je riječ o činjenici pripadnoj Mihalovićevu gramatičkom (pr)opisu.⁵⁴ Jednako tako, napomena povezana s tim, koja se nalazi i u njegovoj *Praktičnoj ilirskoj gramatici* (1874: 1) i u *Kratkoj slovnici* (1874:), razvidna je i u izdanjima *Početnice* iz 1883. (43) i 1902. (42), a glasi ovako:

„Pazka. Poluglas è pred r neima ikakvog glasa, zato se obično izostavlja.
n. p. kèrst krst, pèrst prst.“

Izostanak donesene napomene u izdanju iz 1923. moguće je objasniti pretpostavkom da se praksa nebilježenja *è* tada smatrala uvriježenom, dok je ono u izdanju iz 1883. i 1902. još dijelom grafemskoga opisa – navodi se kao samostalan grafem iako primjerima nezabilježen, npr. *čvrsto, crknuto, grmu* (1883: 43; 1902: 42) – ali ne i abecede (usp. 1883: 69; 1902: 68).

Stari se jat u izdanju iz 1883. bilježi kao *ě*, primjerice *tělo, nedělju, nevěru, měrite* (1883: 26), što je odlikom zagrebačke norme.⁵⁵ No ta je slovopisna praksa u izdanju iz 1902. i 1923. izmijenjena u prilog ikavskomu odrazu jata, stoga se tako bilježi u svim primjerima, recimo: *tilu, lito, lipota, vika, dite* (1902: 18, 23,

⁵⁰ Usp. Ham 2006: 70.

⁵¹ Usp. Ham 2006: 70.

⁵² Usp. Ham 2006: 70.

⁵³ Usp. Ham 2006: 127.

⁵⁴ Usp. Lehocki-Samardžić 2021: 120., Mihalović 1874: 1., 1875: 6.

⁵⁵ Usp. Ham 2006: 70.

43–44; 1923: 18, 23, 27–28). To se jednako odnosi i na primjere i na Mihalovićev metajezik, recimo:

„Imena država, županijah, gorah, šumah, pojedinih mĕstah i prĕdeljah takodjer se s velikim zaĕetnim slovom pišu.“ (1883: 71)

„Ime država, županijah, gorah, šumah, pojedinih mistah i predilah takodjer se s velikim zaĕetnim slovom pišu“ (1902: 71; 1923: 54).

Razloge tomu najvjerojatnije treba potražiti u činjenici da je, u konačnici, riječ o priručnicima namijenjenima podunavskim Bunjevcima i Šokcima, za čiji je jezik karakterističan ikavski odraz jata.⁵⁶ Izuzev toga, samo se u izdanju iz 1902. daje i sljedeća napomena (68), prema kojoj se može razlučiti i fonetsko-fonološko poimanje jata, i to usklađeno sa zagrebačkom normom:⁵⁷

„Dvoglasnik ĕ u kratkih slovkah izgovara se kao je, n. pr. bĕlilo – bjelilo; u dugih pako kao ie n. p. sĕno – sieno; kad pako za njim j stoji, kao i n. p. grĕjati se – grijati se; kadkad kao e, n. p. kolĕno – koleno.“

Unatoč tomu što je riječ o napomeni koju je Mihalović naveo i u svojim gramatikama,⁵⁸ njezinu vrijednost pojačava to što se nalazi u početnici koja je izdana gotovo dva desetljeća nakon toga, ali i to što je u tom izdanju praksa bilježenja jata, kao što je i oprimjereno, izmijenjena.

Također, u suprotnosti s navedenim grafemima, karakterističnim za zagrebačku normu, u svim se trima izdanjima zapaža i opis/uporaba grafema *dž* za označavanje fonema /ǰ/. Radi se pritom o obilježju koje je tek djelomice zagrebačko,⁵⁹ a razvidno i u primjerima *budžaku*, *džigericu*, *džamiji*, *džakove* (1833: 25; 1902: 25; 1923: 25).⁶⁰

Pogledom se na opisana pravopisna i slovopisna rješenja zaključuje da su pretežito usklađena sa zagrebačkima. Pravopisne razlike među izdanjima nisu utvrđene, a one slovopisne samo u izdanju iz 1902. i 1923. u odnosu na prvo (1883.), i to samo kada je posrijedi različito – ikavsko – bilježenje jata, što se pak može opravdati namjenom priručnikâ bunjevačko-šokačkom stanovništvu.

3.2. Morfologija

Ako se promotre obilježja imenica u korpusu, radi uočavanja onih svojstvenih zagrebačkoj normi, u prvome se redu može zamijetiti da imenički oblici svih triju

⁵⁶ Sekulić 1997: 95.

⁵⁷ Usp. Ham 2006: 70.

⁵⁸ Usp. Mihalović 1874: 1., 1875: 6.

⁵⁹ Usp. Tafra 2013: 142.

⁶⁰ Budući da taj grafem sadrže i Praktična ilirska gramatika (1874: i Kratka slovnica (1875: 6), njegova prisutnost u početnicama ne može se smatrati začuđujućom, a njegova se pojava u Mihalovića tumači i utjecajem mađarskoga slovnog sustava (Mlikota, Lehocki-Samadržić, Baraban 2016: 131).

izdanja čuvaju dočetno *-h* u genitivu množine, primjerice: *mnogo ljudi*, *mnogo mnenjah*; (1883: 34; 1902: 33); *u zemlji od mnogih kišah* (1883: 40; 1902: 39); *forinte od krajcarah bivaju* (1883: 44; 1902: 43; 1923: 50); *Gradovi su veći od selah* (1883: 53; 1902: 52; 1923: 36); *iz očiuh gledí* (1883: 60; 1902: 59; 1923: 43); *pred plugom mi šest volovah*; *Gnizdo od ogranakah, šibah i trnja gradi*. (1923: 65, 71). Međutim, spomenuta se značajka može zapaziti i u metajeziku, što se jasno iščitava iz sljedećega primjera, već donesenoga u okviru tumačenja pravopisno-slovopisnih obilježja:

„Imena država, županijah, gorah, šumah, pojedinih mĕstah i prĕdeljah takodjer se s velikim začetnim slovom pišu.“ (1883: 71; 1902: 70; 1923: 54).

Imenice se u analiziranome korpusu, i to u svim trima izdanjima, odlikuju i nesinkretiziranim (starostokavskim) nastavcima u dativu, lokativu i instrumentalu množine, tipičnom zagrebačkom značajkom.⁶¹ Tu tvrdnju podupiru ovi primjeri: *Ako svaki bude meo prĕd svojimi vrati, bit ĕe svi sokaci ĕisti* (1883: 65; 1902: 64; 1923: 48); *Uljudnost je druŕtvu ono, ŕto je zafrig jĕŕŕvinam*. (1883: 68; 1902: 67; 1923: 51); *Vikom se po ŕokacih ŕvađahu* (1883: 55; 1902: 54; 1923: 38). Više se primjera dade izluĕiti iz najmlađega analiziranog izdanja, a zahvaljujuĕi tekstnim predloŕcima: *Uĕitelju i roditeljem mnogo radosti uzrokuje*. (56); *Na nogah ima mamuze* (63); *Tilo mu je pokriveno ljuskami i ŕtiti* (72); *Dica ju radostnimi pismami doĕekivaju* (65); *Guŕtera ljeti moŕemo videti u trnju i na obalah, medj kamenitimi razvalinami* (72); (...) *kojeg su ljudi po njezinih obalah nasuli*. (76); *Zrak je neobhodno potreban ljudem, ŕivotinjam* (76); *Na vratih crkvenih* (86). Vaŕno je podsjetiti da su posljednji primjeri osobito dragocjeni jer su saĕuvani upravo u poĕetnici izdanoj (tek) 1923. godine.

Mihalović hrvatski identitet u jeziku svojih poĕetnica potvrđuje i uporabom zanaglasnoga oblika osobne zamjenice ona – *ju*.⁶² No uoĕava se i uporaba oblika *je*, koji nije sastavnicom zagrebaĕke norme, nego vukovske.⁶³ Reĕenomom u prilog govore ovi primjeri: *pak ju pralja praĕakom izpere* (1883: 36; 1902: 35; 1923:); *Urŕula je najmlađe (...), zato ju mama jako ljubi* (1883: 48; 1902: 47); *Eskape trgovci iz daleke zemlje donaŕaju, pak je tu prodaju* (1883: 51; 1902: 50); *Al ju pĕela sakriven za usne straŕno ubode* (1883: 66; 1902: 65;); *Zatim molio je mater, da mu je povrati* (1883: 67; 1902: 66); *Uĕitelj ju pak tom nemarnomu i linomu uĕeniku nedade* (1923: 56); *Kad se n. p. uzdiŕe propast po vatri, nitko je iz nje (...)* (1923: 61); *Dica ju radostnimi pismami doĕekivaju* (1923: 65). Valja dodati da Mihalović u *Praktiĕnoj ilirskoj gramatici* (1874: 70) navodi oblik *ju*, a u metajeziku *Kratke slovnice* rabi oblik *je*,⁶⁴ pa je time moguĕe obrazloŕiti tu dvojaku porabu i u analiziranim poĕetnicama, odnosno pretpostaviti kako je, naravno, svjestan

⁶¹ Usp. Ham 2006: 70.

⁶² Usp. Ham 2006: 70., Veber 1876: 40.

⁶³ Usp. Ham 2006: 127.

⁶⁴ Mlikota-Lehocki-Samardŕić 2021: 121.

(vlastitoga) isključivoga (pr)opisa, ali i (vlastite) dvojake primjene. Štoviše, upravo je u *Kratkoj slovnici* zamjetan podatak iz kojega se zaključuje da ju je namijenio uporabi s drugim priručnicima⁶⁵, a ističe i da kod njega „slovnici (Gyakorlati Illirnyelvtan) mogu učitelji za spuštenu cieniu (...) dobiti“.⁶⁶

Kada je govora o zamjenicama i pridjevima u analiziranoj građi, ponajprije valja naglasiti da se – kao što to vrijedi i za opisani zanaglasni akuzativ – primjećuje vjernost zagrebačkoj normi, ali i odmicanje od nje. Prepoznatljivo je obilježje zagrebačke naime i ujednačen raspored navezaka⁶⁷ zamjениčko-pridjevne sklonidbe u genitivu, dativu i lokativu jednine muškoga i srednjeg roda,⁶⁸ što u analiziranim početnicama nerijetko izostaje, primjerice:

od masnoga sēmenja (1883: 45; 1902: 44); *oni su mojeg brata dēta* (1883: 54; 1902: 53); *bēž od njega* (1883: 56; 1902: 55); *od finoga brašna* (1883: 61; 1902: 60); *od nezrēlog voća* (1883: 64; 1902: 63); *otme od njeg* (1883: 67; 1902: 66)

onomu, koji laže (1883: 26; 1902: 25); *onomu, koji neima* (1883: 27; 1902: 26); *drug drugom drugu* (1883: 28; 1902: 28); *svakomu svoje* (1883: 62; 1902: 61); *rodjenom je sinku* (1883: 53; 1902: 52)

po tom život upravimo (1923: 55); *veliku radost imaše u zahvalnomu sinu* (1923: 58); *u tom i pravo imaju* (1923: 61); *više pivaca ne slažu se u jednom dvoru* (1923: 63); *ili kaznu, po tomu, kako su zaslužili* (1923: 80).

Također, ako se pomnije promotre lokativni oblici – koji su zbog sadržajne ograničenosti prvih dviju analiziranih početnica izdvojeni samo iz one izdane 1923. – očito je da nijedan oblik ne nosi navezak *-e*⁶⁹, a zagrebačkoj je normi nesvojstven upravo on, čime se dodatno potvrđuje njezino provođenje. Zanimljivo je pak da je – iako se primjerima iz početnica to na koncu ne potvrđuje – Mihalović u svojoj *Praktičnoj ilirskoj gramatici* (pr)opisao zamjениčko-pridjevnu sklonidbu potpuno usklađenu sa zagrebačkim propisom.⁷⁰

Promotre li se iznesene morfološke činjenice jezika triju početnica, prilično je lako zaključiti da su odmaci od zagrebačke norme sasvim rubni, i to samo kada su u pitanju zanaglasni akuzativ i raspored navezaka zamjениčko-pridjevne sklonidbe. Vrijedno je pri tomu istaknuti da se jezik početnica upravo u tim dvjema sastavnicama istodobno odmiče od Mihalovićeve (pr)opisa, ali tek neznatno jer je (pr)opis svega isključiv(iji) i posve usklađen(iji) sa zagrebačkim. Također, prisutnost svih navedenih zagrebačkih morfoloških osobitosti čak i u izdanju

⁶⁵ „Zato je nužno, da se marljivi učitelji k svakom svojem satu il polusatu napred priprave, više primerah sebi spišu, il iz čitanke iztraže (...)“ (Mihalović 1875: 3).

⁶⁶ Mihalović 1875: 4.

⁶⁷ Zapravo je riječ o padežnim otvornicima koji su (bili) obvezan dio padežnog nastavka (Ham 1998: 22).

⁶⁸ Usp. Ham 2., 6. 7., Veber 1876.

⁶⁹ Vukovska norma propisuje uporabu naveska *-e* u lokativu jednine zamjениčko-pridjevne sklonidbe, a zagrebačka ga ne poznaje (usp. Ham 2006: 70, 127).

⁷⁰ Usp. Mihalović 1874: 44., 72–76.

iz 1923., posebice bilježenje dočelnoga -h i uporaba nesinkretiziranih padežnih nastavaka, pak može osnažiti pretpostavku o Margitaiju kao njegovu uredniku jer ih (pr)opisuje u svojoj posljednjoj gramatici.⁷¹

3.3 Nazivlje

Premda početnice zbog svoga ustrojstva, sadržaja i namjene omogućuju tek rubnu nazivoslovnu analizu, tj. tek je nekoliko metajezičnih napomena/rečenica koje ih sadrže, ipak se zapaža uporaba određenih naziva, primjerice: *poluglas, glas* (1883: 43; 1902: 42); *muški spol, ženski spol* (1883: 53; 1902: 52); *dvoglasnik, slovka* (1902: 68); *veliko početno slovo* (1883: 1902: 68); *sitna pisana slova* (1883: 69; 1902: 68); *stavak*⁷², *veliko začetno slovo* (1883: 71; 1902: 71; 1923: 54). Gotovo su svi ti nazivi podudarni s onima za koje je utvrđeno da ih Mihalović rabi u svojim gramatičkim priručnicima,⁷³ a pridružuju im se još nazivi *veliko početno slovo* i *slovka*, koji se osim u početnicama rabe i u *Kratkoj slovnici* (1875: 7–8). Osim toga u Mihalovićevim se priručnicima,⁷⁴ izdanim za njegova života, ne nalazi inačica *dvoglasnik* – koja je u početnici iz 1902. – već *dvoglas* (Mihalović 1875: 6). Najmanje je naziva razvidno u izdanju iz 1923., i to zato što su u njemu uklonjene metajezične upute/napomene iz drugih dvaju izdanja, a unesene su i poneke preinake, npr. u abecednom su poglavlju *velika početna slova* preinačena u *velike pismene slove* (1923: 52), a *sitna pisana slova* u *sitne pismene slove* (isto). No to ne vrijedi za rečenične primjere jer je u njima zadržano *veliko začetno slovo* (1923: 54), što navodi na zaključak da se u (rečenične) primjere ni u kojemu analiziranom izdanju nije diralo.

Dakle, zaključuje se da se u izdanju iz 1902. i 1923. nalaze i (malobrojni) nazivi koje Mihalović nije rabio u svojim priručnicima, a izdanim za vlastitoga života.

Zaključak

Analizom su se jezika Mihalovićevih početnica iz 1883., 1902. i 1923. godine nastojale iznijeti tvrdnje o priklonjenosti hrvatskoj (zagrebačkoj) normi u posljednjim desetljećima 19. i u početnim desetljećima 20. stoljeća, čemu je kao oslonac prije svega poslužila činjenica da je riječ o neistraženom korpusu, da su sva tri analizirana izdanja objavljena posthumno i u značajnom vremenskom odmaku te da će se u njima stoga lakše uočiti sva ključna obilježja, pa tako i ona jezična. Tako su među trima početnicama koje su činile građu ovoga rada uz određene ustrojstvene, sadržajne i metodološke razlike utvrđene i sasvim rubne jezične razlike glede provedbe zagrebačke norme. Pri tomu kao najveću valja ocijeniti slovopisni odmak u praksi bilježenja jata: u izdanju se iz 1883. bilježi

⁷¹ Usp. Margitai 1906: 75., 89.

⁷² Naziv *stavak* za rečenicu Mihalović ne rabi u svojoj *Praktičnoj ilirskoj gramatici*, već u *Kratkoj slovnici* (Mlikota, Lehocki-Samardžić 2021: 115).

⁷³ Mlikota-Lehocki-Samardžić 2021: 110–116.

⁷⁴ Usp. Mihalović 1874., 1875.

kao ě, a u onom iz 1902. i 1923. kao i, za što se, s druge strane, s priličnom sigurnošću mogu pretpostaviti praktični razlozi (namjena bunjevačko-šokačkom stanovništvu). Nazivoslovnom su se analizom – iako je njome obuhvaćeno samo nekoliko naziva, što proizlazi iz naravi samoga korpusa – također utvrdila poneka odstupanja među analiziranim izdanjima.

Posebice, naime, treba naglasiti da su poneka izrazita zagrebačka obilježja – kao što je morfološki pravopis, bilježenje dočetnoga -h u genitivu množine imenica te uporaba nesinkretiziranih padežnih nastavaka – sačuvana u svim trima izdanjima, pa čak i u onome iz 1923. godine. Time se njihovo provođenje na prekograničnom, mađarskom, prostoru – točnije u okvirima obrazovanja Bunjevaca i Šokaca na njihovu materinskom (hrvatskom) jeziku jer je navedeno izdanje Početnice odobreno i kao udžbenik – potvrđuje čak i u trećem desetljeću 20. stoljeća. Na koncu, ali ne i manje važno, usporedbe i zanimljivosti radi valja navesti podatak da spomenuta zagrebačka obilježja nisu sačuvana ni u trećem izdanju Mihalovićeve Praktične ilirske gramatike (objavljene još ranije, tj. 1914.), odnosno u njemu je utvrđena „zamjena morfološkoga pravopisnoga načela fonološkim u rečeničnim primjerima te bilježenje uz staroštokavski i novoštokavski padežni sustav“.⁷⁵ Iz toga se zaključuje da se one u analiziranim početnicama nisu sačuvale samo vjernije nego i dulje, no s tim u vezi svakako valja imati na umu da je urednik trećega izdanja Praktične ilirske gramatike Budanovich, a pretpostavljeni urednik Početnice iz 1923. Margitai, koji je izvorna zagrebačka obilježja dosljedno njegovao i u posljednjem izdanju svoje gramatike (1906.).

Nepobitno je dakle da je Mihalović osim u svojim gramatičkim priručnicima, objelodanjenima za života, zagrebačke jezične vrijednosti s jednakom brižnošću zastupio i u svojim – iako sadržajem i namjenom bitno ograničen(ij)im – posthumno objavljenim početnicama namijenjenima izobrazbi bunjevačko-šokačkoga stanovništva. Drugim riječima, Mihalovićev je jezični identitet – koji je osim (pr) opisom u svojim gramatikama stoga potvrdio i (ovim) prevoditeljskim radom – u svim analiziranim izdanjima gotovo posve ostao izvoran, netaknut i zagrebački.

LITERATURA

- A Bajai Magy. Kir. Állami Tanítóképezde Értésítője az 1874/5-ik tanévről Szerk.:
Círfusz Ferenc (1875)
Nyomtatott Paul Károlynál. Baja. Arcanum: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/b-74700/barany-ignac-748C4/> (pristupljeno 2. 1. 2024.).
- Balić, Silvestar (2021)
Hrvatska knjiga u Mađarskoj od 1918. do 2015. Doktorska disertacija.
Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.

⁷⁵ Mlikota-Lehocki-Samardžić 2021. 307.

- Bárány, Ignác (1904)
 Második olvasókönyv a katolikus népiskolák második osztálya számára.
 Harminczhatodik kiadás. A Szent-István Társulat kiadása. Budapest.
- Hrvatska enciklopedija
<https://enciklopedija.hr/clanak/indukcija> (pristupljeno 4. 1. 2024.).
- Gligora Jelena, Lenček, Ljiljana (2010)
 „U početku bijaše riječ: o početnicama i čitanju“. Logopedija, 2, 1, str. 36–44.
- Ham, Sanda (1998)
 Jezik zagrebačke filološke škole. Knjižnica „Neotradicija“. Osijek.
- Ham, Sanda (2006)
 Povijest hrvatskih gramatika. Nakladni zavod Globus. Zagreb.
- Krekić, Tomislav (2013)
 „Preporodni pokušaji bačkih i gradišćanskih Hrvata u drugoj polovici 19. stoljeća“, Studia Slavica Savariensia, 1-2., str. 323–326.
- Krpan, Stjepan (1991)
 Hrvatski uglednici u mađarskom Podunavlju. Izbor portretnih prikaza,
 Budapest: Biblioteka Dunav, Tankönyvkiadó.
- Kuzmanović, Tomislav (2011)
 „Prijevod kao interkulturalna činjenica“. Filološke studije. 9/1, str. 187–200.
- Margitai, József (1906)
 Horvát Nyelvtan. Tankönyvül és magánhasználatra, III-ik kiadás, Nagy-
 Kanizsa: Fischel Fülöp Könyvkiadása.
- Mihálovics, Ivan (1883)
 Početnica za katoličke pučke učione. Društvo Svetog Stjepana. Pešta.
- Mihálovics, Ivan (1902)
 Početnica za katoličke pučke učione. Društvo Svetog Stjepana. Budimpešta.
- Mihálovics, Ivan (1923)
 Početnica i čitanka za katoličke pučke učione. Društvo Svetog Stjepana.
 Budapest.
- Mihálovics, János (1874)
 Gyakorlati Ilir Nyelvtan. Szigriszt Gyula Bizományá. Baja.
- Mihálovics (Mihalović), Ivan (1875)
 Kratka slovnica za tri nižja razreda učionah pučkih, Baja: Brzotiskom
 Dragutina Paula.
- Miličić, Sanja, Kuvač Kraljević, Jelena i Lenček, Mirjana (2017)
 „Leksička analiza početnica“. Logopedija, 7, 1, str. 30–37.
- Mlikota, Jadranka, Baraban, Borko i Aleksa Varga, Melita (2016)
 Gyakorlati Ilir Nyelvtan Jánosa Mihálovicsa. Od početaka do danas. 120
 godina kroatistike u Budimpešti. Ur. István Lukács. Budimpešta: Institut
 za slavensku i baltičku filologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta Loránd
 Eötvösa: 111–127.
- Mlikota, Jadranka, Lehocki-Samardžić, Ana i Baraban, Borko (2016)
 Tragom Mažuranićeve Slovnice Hrvatske u gramatičkom priručniku Jánosa

- Mihálovicsa Gyakorlati Ilir Nyelvtan. „Rasprave. Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje“, 42, 1: 121–145.
- Mlikota, Jadranka, Lehocki-Samardžić, Ana (2021a)
Mađarska sastavnica hrvatske gramatikografije 19. stoljeća. Osijek: Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Mlikota, Jadranka, Lehocki-Samardžić, Ana (2021b)
Gyakorlati Délszláv (Illir) Nyelvtan by Lajos Budanovich, u: „Od Pavlimira do riči šokačke. Zbornik Ljiljane Kolenić“. Osijek: Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, str. 293–310.
- Sekulić, Ante (1982)
„Stariji hrvatski podunavski pisci o svome jeziku i pravopisu“. Filologija, 11, str. 99–148.
- Sekulić, Ante (1997)
Rasprave o jeziku bačkih Hrvata. Zagreb. Matica hrvatska.
- Sekulić, Ante (1994)
Hrvatska preporodna književnost u ugarskom podunavlju do 1918. Zagreb: Sekcija Društva hrvatskih književnika i Hrvatskog centra P. E. N.-za proučavanje književnosti u hrvatskom iseljeništvu.
- Tafra, Branka (2013)
„Dvjestota obljetnica rođenja Vjekoslava Babukića (1812 – 2012)“, u: Vjekoslav Babukić, Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga, kod Milana Hiršfelda, Zagreb, 1836. (pretisak Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2013.), str. 81–175.
- Tegzes, Ferenc (1979)
„A miniszterelnökség délszláv szakreferensének jelentései a baranyai délszlávokról az 1920-as évek első felében“, u: Baranyai helytörténetírás 1978. Pécs: Baranya Megyei Levéltár, 1979., 457–509.
- Veber, Adolfo (1876)
Slovnica hrvatska za srednja učilišta. Troškom spisateljjevim. Zagreb.
- Velin, Stjepan (1977)
„Ivan Mihalović – pedagog i zaslužni kulturni radnik“, u: Narodni kalendar 1977., Budimpešta: Demokratski savez Južnih Slavena u Mađarskoj, str. 85–88.

Izvori

- Mihálovics, Ivan (1883)
Početnica za katoličke pučke učione. Društvo Svetog Stjepana. Pešta.
- Mihálovics, Ivan (1902)
Početnica za katoličke pučke učione. Društvo Svetog Stjepana. Budimpešta.
- Mihálovics, Ivan (1923)
Početnica i čitanka za katoličke pučke učione. Društvo Svetog Stjepana. Budapest.

Fülöpová, Marta

(Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta, Bratislava, Slovensko)

LIPA A JEJ PROTIKLADY V SLOVENSKEJ ROMANTICKEJ POÉZII AKO NÁSTROJ NÁRODNEJ IDEOLÓGIE

Abstract:

The paper deals with the question of the thematization of the linden tree in the context of national ideology in the poetry of Slovak romanticism. The linden tree was the most important plant national symbol of Slovak Romanticism, its presence defined the Slovak space as home and homeland, it functioned as a symbol of Slavs, Slavic mutuality, but also as an allegory of national destiny and national literature. The paper explores the relationships the linden tree enters into with other plants that symbolize other nations. The linden tree is most often contrasted with the oak tree, with which it formed a complementary pair in ancient mythology, representing the masculine and feminine principles. Another national contrast to the linden is the walnut and the straw as plants representing the Hungarians. The paper will also try to reveal the thematical background of these opposites and interpret their ideological use in favour of the stabilization of the national image.

Keywords: Slovak romanticism, nationalism, ideology, national symbol, linden tree

V národnej symbolike slovenského národného hnutia zohrávali dôležitú úlohu aj vybrané prvky prírody, ktoré nadobudli národno-reprezentatívny charakter. Slovenskí myslitelia inšpirovaní nemeckým idealizmom uvažovali o jednote všetkého existujúceho, o syntéze materiálneho a duševného, prírody a človeka. Podľa Ľudovíta Štúra (1815 – 1856) idea a matéria majú tvoriť jednotu, duch má objasniť prírodu a túto jednotu má uskutočniť a vyjadriť práve slovenská poézia – aj prostredníctvom prírodnej symboliky.¹

Ako najetablovanejšia a najdôležitejšia „národná“ rastlina v literárnych dielach slovenského romantizmu sa objavovala lipa. Pri obraznosti lipy slovenskí romantici čerpali z morfológie lipy, z vedomostí a skúseností, ktoré o lipe mala dobová spoločnosť, taktiež z kultúrnej tradície symboliky lipy. V germánskej aj slovanskej mytológii, ale aj podľa antickej tradície (mýtus o Filemonovi a Baukide) bola lipa považovaná za „ženský“ strom, bola nositeľkou charakteristík, ktoré dobovo boli považované za typicky ženské, za ideálne charakteristiky ženy,

¹ Štúr 1987. 46

špecificky manželky (krása, pôvab, materstvo, plodnosť, bezpečie, harmónia a ochrana). Ako symbol lipa pôvodne spoluvytvárala „locus amoenus“, ako strom, pod ktorým sa stretávajú milenci, alebo figurovala vo vzťahu s dubom, s ktorým vytvárala komplementárnu dvojicu zastupujúcu ženu a muža.

Lipa v literatúre, ale aj v spoločnosti v 19. storočí postupne začala fungovať ako plnohodnotný národný symbol.² Jej explicitná „ženskost“ sa jemne potláčala (respektíve tieto charakteristiky boli priradené Matke Sláve), a jej spomenuté feminínne, materské charakteristiky boli prenesené na zachytenie pocitu z domova. Svojimi idylickými konotáciami lipa určovala, stelesňovala a definovala vlast' ako priestor bezpečia, harmónie a domova, slúžila na obsadzovanie priestoru.³ Mala reprezentovať typické slovanské národné charakteristiky; jej morfológické charakteristiky sa alegorizovali, napríklad jej mäkké drevo malo odkazovať na mäkkosť srdca a láskavosť Slovanov, včely obletujúce kvitnúce lipy na pracovitosť Slovanov. To, že lipy boli často sadené v okolí ľudských príbytkov, malo odkazovať na družnosť Slovanov atď.⁴

Nacionálnu symbolizáciu lipy v slovanskom kontexte rozšíril preromantik Ján Kollár (1793 – 1852) svojou skladbou *Slávy dcera* (1824, a ešte výraznejšie vo vydaní z roku 1832). Z romantikov najčastejšie tematizoval lipu Andrej Sládkovič (1820 – 1872) a Ján Botto (1829 – 1881), respektíve často sa objavovala aj v tvorbe romantických epigónov. V štúdiu sa budem venovať hlavne tým textom, kde sa lipa dostáva do konfrontácie s inými stromami alebo rastlinnými symbolmi. Konštrukt som najčastejšie našla v tvorbe A. Sládkoviča, ktorý sa vo svojej tvorbe venoval lipe sústavne a koncepcne.

Ako slovanskí básnici etablovali lipu ako národný symbol, pohlavná komplementarita lipy a duba sa postupne narušila a „slovanská“ lipa vytlačila dub zo symbolického priestoru národa.⁵ Viacerí básnici (napríklad J. Kollár a Samo Chalupka) v niektorých svojich neskorších textových variantoch vymieňali pôvodné symbolické duby na lipy.⁶ A to aj napriek tomu, že dub ako symbolický strom bol hlboko etablovaný v slovenskej kultúre. Slovenskí osvietenskí a klasicistickí autori ešte dubu venovali ódy podľa antických vzorov bez náznaku národnej ideológie (Bohuslav Tablic: *Óda na dub*, Ján Hollý: *Óda na dub*) a dub bol považovaný aj za posvätný strom slovanského hlavného boha Perúna. Objavoval sa preto aj v tvorbe slovenských romantikov, väčšinou ako strom slovenských hôr a lesov. U A. Sládkoviča v lyricko-epickej skladbe *Detvan* (1853) sú napríklad duby súčasťou slovenskej prírody. Sládkovič v úvodnej časti skladby

² Macura 1994. 91.

³ V takomto význame sa lipa vyskytuje vo viacerých básňach J. Bottu ako zakliaty lipový háj alebo strom stojaci uprostred zakliatej krajiny, alegoricky zastupujúci Slovensko.

⁴ Štúr 1987. 65–66.

⁵ Lipa si svoje feminínne rysy uchovala aj v slovenskom romantizme, boli však jemne potlačované, obzvlášť tie, ktoré mali odkazovať na lipu ako na strom manželky (čo by evokovalo potrebu manžela). Keď slovenskí romantici použili lipu v archaickom význame ženského stromu, jej partnerom bol často javor, ktorý ako „mužský“ strom sa vyskytoval vo folklóre. Javor ako národný strom nebol výraznejšie symbolizovaný.

⁶ Pozri: Kiss Szemán 2007. 80.

Vrstovníkom ich spája s idylickou krásou domova v tvare slobodnej prírody a s národným symbolom sokolom:

*Ako obeť stlejú – bodaj by len stleli!
aby sme svet nový, vek slávy videli:
lež dúhu nádeju ktože z nás neľúbi?
a let sokolový a zelené duby?*⁷

Duby teda nie sú zo slovenského priestoru a symboliky vylučované všade. V skladbe *Detvan* stoja duby aj pri narodení hrdinu:

*Mať žne: a kto to dieťa čičíka?
Šum lístia storočných dubov;*⁸

Symbolické, maskulínne konotácie duba v súvislosti so slovanskými hrdinami vo svojej hrdinskej epike miestami použil aj E. Štúr. Avšak, keď sa dub objavil v kontexte s lipou, v juxtapozícii oproti lipe, takmer vždy nadobudol aspekt cudzosti ako strom alegoricky zastupujúci Nemcov. Protiklad lipy a duba uplatnil napríklad A. Sládkovič v spomenutej skladbe *Detvan*, v ktorej, ako vidno z vyššie citovaných častí, inde s dubmi nespájal výraznejší aspekt cudzoty – len pri vzťahu s lipou v alegorickom význame:

*„Neodťahuj sa od kvetu lipy,
že vidíš dub už s žalud'om! –
Cudzie ťa nikdy nezmieria vtipy
s naším slovenským osudom!*⁹

Sládkovič na tomto mieste explicitne hovorí o „našom“ osude a o „cudzích“ vtipoch, a aspekt cudzosti a našskosti spája s lipou a dubom. Obraz posilňuje aj protikladom „plodov“ oboch stromov – kvetov lipy a žalud'ov duba, ktoré alegorizoval J. Kollár a ktorých konotácie u neho podrobne opísal český literárny historik V. Macura. Lipové kvety aj dubové žalude mali evokovať národné, vzájomne sa vylučujúce charakteristiky pripisované Slovanom a Nemcom (sladkosť, vôňa a pracovité včely oproti tvrdosti, horkosti a kancom, ktoré sa krmia žalud'mi).¹⁰ Sládkovič na citovanom mieste sa opieral o tieto alegoricko-symbolické významy lipy a duba, ktoré považoval za kultúrne etablované a rátal s tým, že jeho čitatelia, jeho „vrstovníci“, pod ktorými najskôr rozumel svojich generačných druhov-intelektuálov, zasvätencom slovenského národného hnutia, dokážu odhaliť aj ďalšie symbolické významy.

⁷ Sládkovič 1972. 217.

⁸ 3. strofa: Sládkovič 1972. 219.

⁹ 60. strofa: Sládkovič 1972. 243.

¹⁰ Macura 1994. 92.

Protiklad lipy a duba sa nachádza aj v alegorickej bájke Jána Čajaka (1830 – 1867) *Záštitá* s podtitulom *Nemectvo a Slovanstvo* (1875):

*„Pyšne vraví lipa mladej
stoveký dub na ohrade:
Máš li koho medzi stromy,
čo ťa chráni od pohromy,
ak ja v tomto stínu teba?*

*Nato lipa: Aj, to práve
nijak neslúži ti k sláve:
Von zo stínu na úslní,
chyst by mala svieži, plný,
rozvitok žitia zo seba!¹¹*

Bájka je naozaj explicitná, alegorické významy stromov sú rozkryté v podtitule básne (v pôvodnej českej verzii v samotnom názve¹²). Pointa vyplýva z protikladnej interpretácie vzťah oboch stromov – čo z jednej strany vyzerá ako ochrana, z inej strany znamená obmedzenie a útlak.

Motív utláčania mladej lipky iným stromom ešte pred J. Čajakom použil Viliam Paulíny-Tóth (1826 – 1877) v bájke *Orech a lipa* (1846). V bájke sa mohutný a stabilný orech-pán vysmieva mladej pružnej lipke, ktorou pohne každý vietor, kým orech im odoláva; no nakoniec víchor orech vyvráti, kým lipka ostáva nažive. Orech v tejto alegórii má predstavovať Maďarov – svedčí o tom napríklad aj to, že orech je uvádzaný ako „pán“, čo je narážkou na zemiansku koncepciu uhorského/maďarského národa. Ako národný maďarský strom orech nebol v uhorskej spoločnosti rozšírený, vyskytoval sa skôr ako zriedkavá alegória. Zdrojom tejto alegórie mohla byť alegorická óda *Egy ledőlt diófához* (Na vyvrátený orech, 1791) jezuitu a klasicistického básnika Dávida Baróti Szabóa (1739 – 1819). Baróti Szabó v tejto básni opisuje vyvrátený orech, ktorý predtým stál vznešene ako kráľ medzi stromami, teraz však vädne vyvrátený v prachu. Príčinou pádu stromu sú v tejto básni červy a mravce, ktoré ho zvnútra rozožrali. Báseň končí výzvou k vlasti, aby bola večne ochránená. V prvej polovici 19. storočia bola táto alegorická báseň veľmi známa a často citovaná, obsahovala ju napríklad aj nemeckojazyčná antológia maďarskej literatúry literárneho historika Ferenca Toldyho (1805 – 1875) *Handbuch der ungrische Poesie* (1828), ktorú poznali aj slovenskí vzdelanci.¹³ Alegória orecha ako maďarského stromu v slovenskom kontexte predstavoval analógiu k dubu, budovala na maskulínných charakteristikách orecha (tvrdý strom,

¹¹ Čajak 1979. 81.

¹² Báseň bola pôvodne napísaná po česky pod názvom *Slov[anstvo] pod záštitou Nemectva* (1851), Čajak 1979. 213.

¹³ Ján Chalupka (1791 – 1871) na túto antológiu reaguje napríklad vo svojom románe *Bendeguz* (1841, pozri Dušíková 2020. 76).

kvety tvarom pripomínajúce mužský pohlavný orgán) aj na tom, že rastie skôr v teplejších južnejších regiónoch.

V oboch bájkach vystupuje lipa ako mladý strom, ktorý má pred sebou budúcnosť oproti stromom, ktoré majú minulosť, sú staré. Reflektuje to na európsku charakteristiku Slovanov ako mladého národa bez minulosti, ktorá bola v protiklade k tendenciám historizmu a snahe každého národa dokázať čím dlhšiu a slávnejšiu minulosť. S touto charakteristikou „mladosti“ sa slovenské národné hnutie snažilo vysporiadať rôznymi cestami, napríklad akcentáciou vlastnej minulosti (tradícia Veľkej Moravy), ale aj tak, že zdôrazňovalo životnú silu mladého národa a zameriavalo sa na budúcnosť. Je badateľné, že v spomínanej dvojici bájok krutejší osud zasiahne maďarský orech, ktorý je vyvrátený a hynie. Nemecký dub nie je explicitne zničený, v bájke J. Čajaka je prítomný skôr generačný konflikt, mladý strom si chce vy dobyť miesto pod slnkom a negatívny náboj bájky je tlmený. Pri maďarskej alegórii dochádza k zničeniu utláčateľa.

Slovenská lipa mala v tvorbe A. Sládkoviča aj ďalšie národné náprotivky. Napríklad v básni *Luhy slovenské* (1862):

*„India palmu a céder ľud Libanu,
dub Nemeec, púšť Maďar chváli:
Slováci? — v chládok lipy svojej si stanú,
či boží hnev ich a či oheň pekelný páli.“¹⁴*

Lipa sa tu dostáva do konfrontácie s ďalšími „národnými“ stromami. Zaujímavé je, že všetky spomenuté stromy – dub, palma aj céder boli považované aj za symboly vznešenosti a hodnoty. Oproti nim stojí „púšť“ Maďarov, čím Sládkovič reflektuje na vnímanie nížiny ako národnej krajiny Maďarov. Obraz maďarskej pusty mal aj ojedinelé pozitívne vyznenie v slovenskej literatúre, (vo veršovanej poviedke *Syn pustiny* Janka Kráľa), ale dominovalo skôr jej negatívne zobrazenie ako puste, nehostinnej, ničotnej krajiny. U Sládkoviča proti vznešeným stromom ostatných národov a proti slovenskej lipe stojí púšť, prázdnota, ktorá metonymicky mohla odkazovať aj na kvalitu konkurenčného národa a slúžiť na jeho poníženie.¹⁵

Pri slovensko-maďarskej téme má lipa u Sládkoviča aj rastlinný náprotivok zastupujúci púšť – slamu:

¹⁴ Zvýraznenia v citátoch Sládkovičových básní sú od A. Sládkoviča. Sládkovič 1972. 407.

¹⁵ K vzťahu „vysokého“ slovenského sveta oproti „nízkemu“ maďarskému pozri Bilík 2011. 182–183.

Protiklad lipy a pusty použil Sládkovič aj v óde venovanej Jánovi Franciscimu, ktorý napísal na jeho oslavu, keď sa Francisci stal liptovským županom:

*„Tys' to, — čo stál tak na pustách Maďarov
sťa driečna lipa v Bakoni,*

pokoriac pyšnú tvár pokornou tvárou —

v ktorom nás poznali oni? (Jánovi Franciscimu, 1864, Sládkovič 1972. 565.)

Opäť tu badať kategorické vyjadrenie skupín „my“ – „oni“ a protikladné charakteristiky „pokora“ – „pýcha“ v paradoxnom postavení.

„V lietavých pieskoch dolnej, tej pyšnej krajiny,
tam rastie slama, býť krátkej, ročnej doby,
tam mlátia, tlačia – symbol to je neprajný –
stohy ich, ako každého leta hroby:

Náš je strom – výška, trvácnosť, krása, sila –
z vrchov, stromov je výhľad ďaleký:
Tí sejú, zjedá čo blízka, vrtká chvíľa –
sadíme my, užiť čo majú veky.“

(A. Sládkovič: *Až posiaľ! a ďalej?* 1864¹⁶)

Citovaná alegorická báseň *Až posiaľ! a ďalej?* opisuje vydávanie slovenských almanachov, medzi nimi aj almanachu *Lipa*. Lipa v týchto strofách je súčasne stromom, symbolom národa, názvom almanachu ale aj alegóriou národného života a národnej literatúry. Je konfrontovaná so slamou ako symbolom života na „dolnej, pyšnej krajiny“, na nížinách Uhorska, kam chodilo mnoho Slovákov cez letá na sezónne práce, hlavne na žatvu. Obraz nížin, kde sa pestuje pšenica, Sládkovič veľmi kreatívne rozkladá: v texte nespomína pšenicu – ale slamu (že ide o pšenicu, je zjavné iba z toho, že je mlátená). Mlátenie slamy však skôr evokuje predstavu prázdnoty (aj pod vplyvom frazeologizmu mlátenia prázdnej slamy), synonymicky teda aj pustoty a pustatiny. Obraz úrodnej krajiny je teda posunutý v smere k pustine, kde rastie „iba“ slama. Zaujímavé je, ako Sládkovič v mene národnej ideológie znehodnocuje pšenicu, v podstate ju úplne odstraňuje z obrazu (aby nenavodil jej takmer výlučne pozitívne významy, ktoré boli známe samozrejme aj v slovenskej spoločnosti), preto sa objavuje iba v podobe (prázdnej) slamy, dokonca v kontexte násilia – spája sa s ním mlátenie a bitie. Prvá citovaná strofa je názorným príkladom ideologickej obraznosti, kde sa potláčajú pozitívne konotácie viažuce sa k prostrediu konkurenčného národa. Obraz Uhorska ako požeňnanej, plodnej vlasti, zaslúbenej zeme s plnými klasmi bol totiž toposom, známym napríklad aj z textu maďarskej hymny a prítomným aj u slovenských autorov. V básni badať aj ďalšie prvky nacionálneho diskurzu – protiklad „my“ a „oni“ v podobe symboliky, protiklad vzájomných charakteristík, kde hodnoty sú viazané na „nás“, ideologicky motivovaný výber výrazov (sejú – sadíme) aj zapojenie násilia.

Keďže pre slovenské romantické národné hnutie bola charakteristická silná náboženskosť, lipa tiež vstupovala do systému sakrálnej symboliky. Bola usúvzťažňovaná s inými dôležitými stromami Biblie, A. Sládkovič napríklad vymedzuje lipu aj oproti jablone ako stromu hriechu v básni *Lipa cyrilo-metodejská* (1864):

¹⁶ Sládkovič 1972. 472.

*„,Tehdy riekol Otec pravševládny:
Žrať chce človek! kliata jabloň, padni!
Tehdy riekol otec večnej sily:
,Lud svoj označím ja stromom iným!
Vezmem kríž, ktorý ste postavili,
z neho učiním ja, čo učiním!‘ – “¹⁷*

Prekliata jabloň Starého zákona je nahradená novým stromom, posvätnou lipou. Sládkovič sa pritom opiera o Štúrovu myšlienku, podľa ktorej lipa je poetickým stromom, lebo nenesie jedlé plody, nie je „materiálnym“, nesýti materiálny, telesný hlad.¹⁸ Lipa oproti jabloni je vyzdvihovaná pre jej duchovný charakter, kým jabloň zastupuje materiálnosť, tvrdo kritizovanú štúrovskou etikou. V závere tejto básne je lipa vymedzená aj proti babylonským vrbam:

*„Obráťte sa, z mrzkej baby lona¹⁹
k lonu matky, kam Boh slávu sype,
od vrb ošumelých Babylona
ku cyrilometodejskej lipy!“²⁰*

Sládkovič touto protikladnou výstavbou lipy oproti starozákonným stromom zdôrazňuje, že novodobým vyvoleným národom sú Slovania, ktorí preberajú miesto židovského národa v Božom pláne.

Lipa v umení, v kultúre aj v slovenskej spoločnosti predstaviteľov národného hnutia fungovala ako indikátor národného kontextu. Nadobudla mocenský charakter, ktorý jej symbolika pôvodne neobsahovala, svojou prítomnosťou mala totiž vytyčovať hranice vlasti (podľa J. Kollára všade tam, kde žili Slovania, mali rásť lipy).²¹ Jej symbolizácia mala akoby isté magické, totemistické rysy. Citované básne ilustrujú vysokú mieru ideologizácie obraznosti lipy v slovenskej romantickej poézii. Keď v nej lipa vstupuje do vzťahu s inonárodnými symbolickými alebo alegorickými rastlinami, jej obraznosť je presýtená národnou ideológiou. Protipostavenie, konfrontácia je jedným zo základných polôh nacionalizmu, ktorý sa snaží vymedzovať a exkludovať. Ide tu o imaginatívne stváranie skupín „my“ a „oni“ pomocou národných emblémov, symbolov a alegórií. Lipa má slúžiť na stabilizáciu skupinovej identity tým, že sa stáva viditeľným znakom „našej“ skupiny, ktorá sa ňou ohradzuje voči „iným“ národným skupinám. Viazu sa k nej kladné charakteristiky a pozitívne emócie ako nádej, spolupatričnosť a pátos. Je

¹⁷ Sládkovič 1972. 464.

¹⁸ Štúr, 1987. 66.

¹⁹ Za povšimnutie stojí duchaplná, no obscénna slovná hra „baby lona“ – „Babylona“, ktorá pravdepodobne patrila do repertoáru slovenských ľudových kazateľov na explicitné vyjadrenie skazenosti Babylonu, symbolu svetskosti. Podobné expresívne výrazy boli pri reálnych kázňach dobre využiteľné, ale vo vznešenej básni Sládkoviča podobná nízkosť vyvoláva efekt groteskosti.

²⁰ Sládkovič 1972. 470.

²¹ Kollár 1875. 12–14.

spätá s vysokými, duchovnými ideami, čo má zvýrazňovať nízkosť protistrán. V podmienkach slovenského národného hnutia, ktorého členovia mali pocit ohrozenia od iných národov, je tento apologetický prístup pochopiteľný, plne interpretovateľným a skutočne „problémovým“ sa však stáva iba v transkultúrnom kontexte, v kontexte maďarskej a nemeckej kultúry.

LITERATÚRA

Bílik, R. (2011)

Intriga, sprisahanie, riskantná láska a „tendencia národná“. Jozef Miloslav Hurban: *Olejkár (1846)*. In: Sondy do slovenskej literatúry 19. storočia. Bratislava: Kalligram – Ústav slovenskej literatúry SAV, 170–185.

Čajak, J. (1979)

Zrná. Bratislava: Tatran, 1979.

Dušíková, A. (2020)

Kánon a jeho limity – u nás v Uhorsku v 19. storočí. In: Bystrzak, M. – Passia, R. – Taranenková, I. (eds): *Kontakty literatúry (modely, identity, reprezentácie)*. Bratislava: Veda – Vydavateľstvo SAV, 69–79.

Kiss Szemán, R. (2007)

Az emblematikus nemzetrajz: földrajz, néprajz, növény- és állatrajz Ján Kollár művében. In: Kiss Szemán, R.: *Magyarország panaszától Szlavia panaszáig*. Budapest: ELTE BTK, Szláv Filológia Tanszék, 2007.

Kollár, J. (1875)

Výklad čili Prímětky a vysvětlivky ku Slávy dceře. Praha: I. L. Kober, 1875.

Macura, V. (1994)

Znamení zrodu. České obrození jako kulturní typ. Jinočany: H&H.

Sládkovič, A. (1972)

Poézia. Bratislava: Tatran.

Štúr, Ľ. (1987)

O poézii slovanskej. Martin: Matica slovenská.

Handler, Andrija

(Prisika/Peresznye, Zbirka sakralne umjetnosti Hrvata u Mađarskoj, Mađarska)

PRILOZI BIOGRAFIJI MARIJE JURIĆ ZAGORKE

Abstract:

The various academic works, in addition to printed and internet articles, are often filled with contradictive data regarding the life of the famous Croatian writer and journalist Marija Jurić Zagorka. These inaccuracies usually concern her youth, as well as the failed marriage between her and her Hungarian husband. In my work, I will try to clarify the aforementioned period based on the documents of the divorce proceedings.

Keywords: Marija Jurić Zagorka, croatian female journalist, croatian writer, biographical information

Čitajući razna biografska djela te enciklopedijske i internetske natuknice o životu poznate novinarkе i spisateljice Marije Jurić Zagorkе, nailazimo na više kontroverznih podataka u vezi njezina životnog puta. Naročito se to odnosi na godine mladosti, odnosno na detalje neuspjela braka. *1891. protiv svoje volje udaje se za mađarskog željezničarskog činovnika. Potom odlazi u Mađarsku, odakle nakon samo tri godine... bježi prvo ujaku u Srijemsku Mitrovicu, a zatim u Zagreb.¹ Zagorka je 1892. ... napustila Hrvatsku. Vratit će se definitivno tek 1895., nakon upravo nevjerojatne bračne avanture.²*

Ove netočnosti proizlaze iz više razloga. Kao prvo i najvažnije, Zagorka je svoje memoarske zapise napisala relativno kasno, tek sredinom 20. stoljeća, blizu svoje osamdesete godine, kada se već nije mogla točno sjetiti onoga što se dogodilo prije 60 godina. Kao drugo, nije nikada točno navela datum rođenja i zbog tog je teško rekonstruirati neke važnije stanice u njezinu životu. Pomalo čudno, ali točan datum, 2. ožujka 1873., utvrđen je tek 2006. godine preko matičnih knjiga rođenih i krštenih.³ Kao treće, spisateljica je svoj lik uplela i u roman autobiografskoga karaktera *Kamen na cesti*, zbog čega danas, kako piše Ivo Hergešić, „*granice između hvalospjeva i pamfleta, pijeteta i klevete, jeftine anegdote i historijske istine nije lako razgraničiti*“.⁴

¹Nemec et. al., 2000. 316.

²Lasić, 1986. 44.

³Jakobović Fribec, 2006.

⁴Hergešić 1979. 12.

U ovom radu fokusirao sam se samo na događaje, činjenice i datume koje sam iščitao iz dokumenata tijekom svojih istraživanja. Pregled obuhvaća razdoblje kada je Marija Jurić Zagorka bila u braku s ugarskim državljaninom, od vjenčanja do raskida braka na sudu.

Na pisanje članka potaknulo me obilježavanje 150. obljetnice rođenja Marije Jurić Zagorke, ali i to jer sam htio detaljnije istražiti spomenuto razdoblje njezina života. U stručnoj literaturi navodi se da su Zagorka i njezin suprug tada živjeli u zapadnoj Ugarskoj, u gradu Szombathelyu. Glavni izvor istraživanja bio je Županijski arhiv županije Vas (Magyar Országos Levéltár Vas Vármegyei Levéltára), gdje sam pronašao dokumente o razvodu bračnog para na temelju kojih se mogu razjasniti neke dvojbe u biografiji.

Suprug Endre Mátray

Lajoš Nađ – suprug Mađar u romanu *Kamen na cesti* – u stvarnom životu bio je Endre Mátray, na hrvatskom Andrija Matray. Ime Endre i András u Mađarskoj se od 15. stoljeća počelo koristiti u oba oblika. U povijesnim tekstovima i ugarski kraljevi pod imenom Andrija ponekad se pojavljuju kao András, a ponekad kao Endre. Zato je danas teže odrediti točno ime pod kojim je upisan u matičnu knjigu krštenih ili rođenih, jer su se i za života nerijetko koristile obje varijante za istu osobu. Mjesto i datum rođenja nisam uspio pronaći u matičnim knjigama u arhivima, ali pronašao sam podatke u matičnim knjigama umrlih u kojima se navodi da je umro u Szombathelyu 12. srpnja 1921. godine u 63. godini. Nije stoga teško izračunati da je rođen 1858. godine. Taj podatak važan je zato što se u hrvatskoj stručnoj literaturi nailazi na neujednačene podatke o razlici u godinama između bračnoga para. Prema gore navedenim datumima, razlika između supružnika bila je 18 godina. Iako mjesto rođenja nije navedeno, sve upućuje na to da se i rodio u Szombathelyu. U dokumentu je pored imena roditelja navedeno ime supruge, što također upućuje na to da se nakon razvoda od Marije Jurić ponovo oženio.

Mladi inženjer Mađarskih željeznica brzo je napredovao na činovničkoj ljestvici te je krajem 1880-ih godina postao šef postaje u Zaboku. U ono vrijeme bilo je to iznimno cijenjeno činovničko mjesto, pa je bio i poželjan muž i zet za svaku ugledniju obitelj u Ugarskoj i u Hrvatskoj.

Novi dom

Marija Jurić i Endre Mátray vjenčali su se 1890. u Sv. Križu Začretju. Ubrzo nakon toga premješten je u gradić u zapadnoj Ugarskoj. Kako Stanko Lasić navede u svom radu, Zagorka jedino u *Ilustriranom vjesniku* (1952/341: 15) spominje grad Szombathely, kamo su se odselili iz Hrvatske.⁵ Od tada se uglavnom svugdje u biografijama preuzima taj podatak. Spisateljica u autobiografskom romanu *Kamen na cesti* također spominje gradić na zapadu Ugarske, ali ne navodi njegovo ime.

⁵Lasić, 1986. 44.

Budući da je u Szombathelyu bio u ono vrijeme centralni kolodvor za zapadnu regiju, moguće je da je Matray „promaknut i premješten na veliku upravu u Mađarskoj“ (Kamen na cesti: 126), ali samo kao činovnik te centralne uprave, a bračni par je počeo svoj novi život u drugom gradiću pod imenom Gyanafalva (danas: Jennesdorf, Austrija). Linija Szombathely-Gyanafalva, koju je izgradilo austrijsko-mađarsko društvo Zapadnougarske željeznice 1882. godine,⁶ bila je relativno moderna linija pa se može pretpostaviti da su uvjeti stanovanja visokih željezničkih službenika bili dobri. Zagorka u svom romanu spominje grad od 50.000 stanovnika (Kamen na cesti: 154), no činjenica je da je bila riječ o malome mjestu, sa samo 2000 stanovnika, a ako je točno da su neko vrijeme živjeli u Szombathelyu, ni tada brojka iz njezina djela nije pouzdana jer je u gradu živjelo 15.000 stanovnika. Nasuprot autobiografskim tekstovima i dosadašnjim biografskim radovima, iz sudskih dokumenata može se zaključiti da je bračni par 1892. godine živio u Gyanafalvi/Jennesdorfu.

Brakorazvodna parnica

Dokumenti o razvodu braka nalaze se u Županijskom arhivu županije Vas (Magyar Országos Levéltár Vas Vármegyei Levéltára) pod istim brojem za cijeli proces (VaVL). Osim ovog dosjea nisam pronašao druge dokumente u županijskom arhivu. Prema mjestu prebivališta sud u Szombathelyu bio je nadležan i za Szombathely i za Gyanafalvu, pa ako postoje još kakvi dokumenti, moraju biti pohranjeni ondje.

Dosadašnji biografski podaci o razvodu također su proturječni. Lasić na primjer kaže da se definitivno vratila u domovinu 1895.,⁷ odnosno najčešće se spominje da su u braku bili 4 godine. Dokumenti upućuju na druge činjenice: službeno su bili muž i žena više od četiri godine.

Parnica se vodila na tri stupnja, u tri različita grada i relativno je kratko trajala. U svom radu neću prevoditi dokumente u cijelosti, samo ću navesti najvažnije datume i činjenice u sažetku sudskih obrazloženja. U daljnjem tekstu neću koristiti izraze tužitelj i optuženica, nego ću se koristiti inicijalima: Marija Jurić (MJ) i Endre Mátray (EM).

Kraljevski sud (Prvi stupanj)

Početak parnice: 23. 9. 1889., izricanje presude: 15. 12. 1900.

Tužitelj: Endre Mátray (Gyanafalva), odvjetnik: Ödön Viola

Optuženica: Marija Jurić (Zagreb), odvjetnik: Arnold Rosenberg

Presuda: Optuženica je kriva jer je namjerno i bez opravdanih razloga napustila tužitelja. Zbog toga sud konačno raskida brak sklopljen 14. 9. 1890. Sud odbija protutužbu optuženice.

⁶Fenyvesi – Stangl, 2017.

⁷Lasić, 1986. 45.

Izvadak iz obrazloženja: EM traži raskid braka zato što ga je MJ u rujnu 1897. godine napustila. EM je 14. svibnja 1898. zatražio sudski nalog da se MJ vrati u brak, ali ona se unatoč sudskom nalogu nije vratila.⁸ MJ je izjavila da je imala opravdane razloge za to, navodeći da se EM grubo i neprimjereno ponašao prema njoj, odnosno da je bio u ljubavnoj vezi s gospođom Erzsébet Neuporn. Zbog toga je MJ pokrenula protutužbu da se dokaže da je EM kriv i da joj treba plaćati alimentaciju.

Budući da je EM zaniijekao iskaze MJ, morala je dokazati svoje tvrdnje te su na saslušanje pozvani svjedoci Mátray Gyula, Mátray Gyuláné, Mátray Ilka, özv. Ungvári Ella, Vess József, Ober József, Weinberger Sándor, Weinberger Róza, dr. Zlatner Nándor, Czink Aladár. Oni, međutim, nisu potvrdili niti grubo ponašanje niti ljubavnu vezu s Erzsébetom Neuporn. Izjave roditelja Jánosa Jurića i Jozefine Jurić sud nije uzeo u obzir zbog rodbinske veze. Jedino je svjedočenje sluškinja Teréz Pazsameta i Amalije Plecskó bilo na strani MJ, koje su izjavile da se prije osam godina, 1892. i 1893., u stanu u Gyanafalvi EM grubo i sirovo ponašao prema MJ.

Prema suglasnoj izjavi, bračni drugovi su već 1896. pola godine živjeli odvojeno, no zatim su se pomirili i ponovo živjeli zajedno do rujna 1897. godine. Zbog navedenih razloga sud ne smatra opravdanim uzeti u obzir događanja prije osam godina.

Zbog gore navedenih razloga sud prema zakonu br. 1894. XXXXI. 77§ brak raskida, a MJ proglašava krivom.

Kraljevski sudbeni stol (drugi stupanj)

Parnica i izricanje presude: 29. 1. 1901.

Tužitelj: Endre Mátray (Gyanafalva), odvjetnik: Ödön Viola

Optuženica: Marija Jurić (Zagreb), odvjetnik: Arnold Rosenberg

Presuda: Sud dio presude prvog stupnja o raskidu braka mijenja, ujedno odbacujući tužbu tužitelja. Dio presude o zahtjevu za alimentaciju, što ga je podnijela optuženica, sa sudskim i odvjetničkim troškovima nije se mijenjao.

Izvadak iz obrazloženja: EM je prema zakonu br. 1894. XXXXI. 77§ tražio raskid braka jer ga je MJ u rujnu 1897. bez opravdanih razloga napustila i nije uspostavila životnu zajednicu do određenog roka unatoč sudskom nalogu (br. 5696/1898).

MJ kao opravdanje navodi da se EM prema njoj grubo ponašao te da je bio u ljubavnoj vezi s drugom ženom. Teréz Pazsameta u svjedočenju je izjavila da se EM već 1892./93. grubo i sirovo ponašao prema MJ, a svjedočenje Ivana i Jozefine Jurić dokazalo je da se EM i nakon toga grubo ponašao prema MJ, čak ju je ponekad i fizički zlostavljao. MJ se potužila zbog toga roditeljima i rekla im je da razmišlja o samoubojstvu.

Isti svjedoci izjavili su da je MJ često bila izložena oskudici jer joj je EM za cjelokupni izdatak kuće davao samo 20 forinta mjesečno. MJ s tom svotom nije

⁸ Vjerojatno je taj sudski nalog dokument koji se u stručnoj literaturi i u autobiografskim tekstovima spominje kao policijska tjeratica.

mogla održavati kućanstvo, zato je često otkidala od usta, dok je EM zahtijevao normalnu prehranu.

Osim gore navedenih, Jozefina Jurić tvrdila je da je u Gyanafalvi, gdje su stranke od kraja studenog 1896. do kraja rujna 1897. zadnji put živjele zajedno, EM bio u prisnoj vezi s Erzsébetom Neuporn. To je potvrdila u svjedočenju i Arthurne Unghváry.

Prema navedenim dokazima može se zaključiti da je do prestanka životne zajednice došlo prvenstveno zbog ponašanja EM-a i zato je MJ imala opravdane razloge da napusti svog muža. Zbog toga sud odbija tužbu EM-a.

Kraljevska kurija (treći stupanj)

Parnica i izricanje presude: 8. 5. 1901.

Tužitelj: Endre Mátray (Gyanafalva), odvjetnik: Ödön Viola

Optuženica: Marija Jurić (Zagreb), odvjetnik: Arnold Rosenberg

Presuda: Sud presudu drugog stupnja izmjenjuje i na snazi ostavlja presudu prvog stupnja.

Izvadak iz obrazloženja: MJ se branila time da životnu zajednicu nije ponovo uspostavila do zadanog roka jer se EM za vrijeme zajedničkog života grubo odnosio prema njoj, odnosno bio je u ljubavnom odnosu s drugom ženom. To su potvrdile i izjave svjedokinje Teréz Pazsameta, odnosno svjedočenja roditelja MJ, a sve je potkrijepljeno privatnim pismima MJ iz tog razdoblja.

Nasuprot ovim podatcima, svjedoci Gyula Mátray i njegova supruga, na koje se MJ pozivala, jednoglasno su tvrdili da upravo zbog njezine čudne naklonosti prema drugim stvarima MJ nije bila u stanju voditi brigu o kućanstvu. Nadalje, nije se mogla snalaziti u suprugovu skromnom načinu života, što je njega često uzrujavalo. Čak je i sama napisala u pismu da ako ona udovoljava muževim kriterijima, u tom slučaju vlada dobar odnos među njima.

Tužba koja se oslanjala na činjenice iz 1892./93. prekinuta je prema zakonu br. 1899. XXXI. 88§, jer je protutužba predana tek u travnju 1899. godine. Iz svjedočenja roditelja i iz njezinih pisama može se utvrditi da je MJ i prije znala za ljubavni odnos EM-a i Erzsébeta Neuporn. Godine 1896. odselila se od supruga, a nakon pola godine se vratila i ostala uz njega sve do rujna 1897., po čemu se može utvrditi da mu je oprostila.

Prema gore navedenim činjenicama, za vrijeme parnice nije dokazano da je ponašanje EM-a dovelo do toga da MJ nezakonito napusti brak. Čak je i Erzsébeta Neuporn napustila kuću u Gyanafalvi dva mjeseca prije nego što je MJ otišla. Zbog toga se mijenja presuda drugog stupnja i ostaje na snazi presuda prvog stupnja.

Čitajući sudske dokumente, dva podatka ni jednom se ne javljaju u njima, a u raznim biografskim i autobiografskim tekstovima zauzimaju važno mjesto: bijeg iz muževe kuće u Ugarskoj u odjeći sluškinje i nakon toga kao posljedica prisilno zatvaranje Marije Jurić u bolnicu.

Kronološki pregled događanja

1890. (14. rujna) vjenčali su se Marija Jurić i Endre (Andrija) Mátray u crkvi Sv. Križa u Začretju.
1892. Endre Mátray je šef željezničke stanice Gyanafalva (danas: Jennersdorf, Austrija).
1896. Marija Jurić Zagorka prvi put napušta kuću u Gyanafalvi (pola godine žive odvojeno).
1896. studeni – 1897. rujna, pomire se i opet su zajedno.
1897. u srpnju „ljubavnica“ Erzsébet Neuporn napušta kuću u Gyanafalvi.
1897. krajem rujna Marija Jurić Zagorka ponovo bježi iz kuće u Gyanafalvi.
1898. Endre Mátray 14. svibnja podnosi sudski nalog da se Marija Jurić vrati u brak.
1898. (23. rujna) počinje parnica prvog stupnja.
1899. (10. travnja) protutužba Marije Jurić.
1900. (15. prosinca) presuda prvog stupnja.
1901. (29. siječnja) presuda drugog stupnja.
1901. (8. svibnja) presuda trećeg stupnja.

LITERATURA

- FENYVESI, Béla – STANGL Imre László (2017)
A területi igazgatóságok bemutatása (1. rész) – Szombathely. In: Sínek világa 2017/2., a MÁV folyóirata
- HERGEŠIĆ, Ivo (1979)
Predgovor. In: Marija Jurić Zagorka, Tajna Krvavog mosta. In: Stvarnost, 7-38., Zagreb.
- N.N.
Iz Zagorkinih memoara. In: Ilustrirani vjesnik, br. 341, Zagreb, 15. 3. 1952.
- JAKOBOVIĆ FRIBEC, Slavica (2006)
Zagorka – protagonistica nenapisane povijesti hrvatskog feminizma. In: Republika 6/2006, 14-24., Zagreb
- JURIĆ ZAGORKA, Marija (1953)
Kako je bilo. Biblioteka memoari naših savremenika. Beograd.
- LASIĆ, Stanko (1986)
Književni počeci Marije Jurić Zagorke (1873-1910). Uvod u monografiju. Zagreb.
- NEMEC, Krešimir – FALIŠEVAC, Dunja – NOVAKOVIĆ, Darko (2000)
Leksikon hrvatskih pisaca. Zagreb.

Izvor

- VaVL-VII.1.c-II.124/1898. sz. (VaVL) Szombathelyi törvényszék polgári perek. Magyar Országos Levéltár Vas Vármegyei Levéltára.

Horvat, Šandor

(ELTE Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Központ, Szombathely/Sambotel, Magyarország)

EUHARISTIJA U MAĐARSKIM, HRVATSKIM I SLOVENSKIM ARHAIČNIM PUČKIM MOLITVAMA

Abstract:

Eucharist has a double meaning: a) the Eucharistic feast, b) the body and blood of Christ. Some communities, some peoples may have different emotional and intellectual attitudes towards the Eucharist. Based on the archaic folk prayers of Hungary, Croatia and Slovenia, this paper will present these differences and similarities. In this way, in addition to characterising the communities, the historical development and changes in religious devotion are, in part, revealed.

In the Hungarian archaic prayers, the Eucharist is mainly represented by the Grail motif, in Croatian prayers the emphasis is on the Grail motif's blood drops turning into roses and listening to the Mass, while in Slovene prayers the main aim is to avoid the death of the sleeping person, so that he or she does not pass into the afterlife without receiving the Holy Communion. The paper also reveals further similarities and differences, and in this way also the spiritual and mental history of the three neighbouring and partly coexisting peoples.

Keywords: eucharist, archaic folk prayer, archaic prayer motifs, Hungarian, Croatian, and Slovenian spiritual history

Uvod

Mogli bismo misliti da dvostruko tumačenje euharistije – a) euharistijske gozbe i b) tijela i krvi Kristove – i s njom povezani emocionalni i misaoni svijet – može se samo jednosmjerno stvoriti, doživjeti, tumačiti.

Ne želimo ulaziti u etnopsihologiju, ali moramo uzeti u obzir da pojedine etnografske skupine i razne tradicijske zajednice, prilagođavajući se vlastitim vrijednostima, i u ovom slučaju ističu pojedine elemente koji se kod drugih zajednica u njihovoj pučkoj pobožnosti i ne spominju. Kod naroda koji žive u susjedstvu, a dijelom i zajedno, možemo na to još plastičnije ukazati, ako se ova pretpostavka nakon konkretnih analiza pokaže točnom. Različiti pristupi mogu se shvatiti i nijansama a ne samo velekim suprotnostima. Suptilna, nijansirana odstupanja također mogu biti značajna; ona nas potiču na dublje poznavanje određene zajednice.

Na sljedećim stranicama ne provodimo teološku analizu, već etnološkom metodologijom uspoređujemo dijelove mađarskih, hrvatskih i slovenskih arhaičnih pučkih molitava koji se tiču euharistije kako bismo otkrili sličnosti i razlike u predodžbi zajednica različitih naroda o euharistiji. Ova metoda, osim opisa duhovnosti vjerskih zajednica, omogućit će nam da donekle otkrijemo povijesni razvoj i promjene pučke pobožnosti.

Premda je Zsuzsanna Erdélyi, stručnjakinja koja je prepoznala i definirala novi žanr folklor, još 1992. žalila zbog nedostatka građe potrebne za komparativna istraživanja, citirala je mnoge primjere koje je prikupila – među ostalima – od Hrvata i Slovenaca u Mađarskoj, a na terenu ju je povremeno pratio autor ovog teksta.¹

Mađarska građa

1. Motiv svetoga grala: sakupljena sveta krv Kristova

Osnovni dio molitve:

*„Krist je progonjen,
Razapet je na visok križ,
Ispuštaju mu svetu krv,
Anđeli ju prikupljaju,
Stave ju u sveti sakrament,
Stavljaju pred Boga.”*
(*Alsóbodok, Slovačka*)

Sveti gral jedan je od najistaknutijih motiva u prikazu euharistije u mađarskim molitvicama. Vilmos Tánzos motiv buđenja (kod pijetla) i motiv svetoga grala promatra kao dva dijela jedne likovne cjeline – naime, u poziciji na početku molitve.² Njegovu rasprostranjenost možemo uočiti na cijelom mađarskom govornom području, ponegdje se – primjerice kod Mađara u Moldaviji – rijetko javlja.

Srž je motiva svetoga grala: anđeli pokupe Isusovu krv koja kapa – odnesu ju u Nebo. Zbog iskrivljenih verzija ranih tekstova postoji mnogo različitih naziva za ono u što anđeli sakupljaju Isusovu krv. Neki primjeri: „Stavili ju u Horium” (Nagylozs),³ „Stavili ju u zlatni kalež” (Apátfalva),⁴ „Stavili ju u mrežu” (Mikófalva),⁵ „Stavili ju na svetu ’kolon’(?)-ploču” (Péliszentkereszt),⁶ „Stavili ju u ’Káriom’” (Töröcske),⁷

¹ ERDÉLYI 1991–1992. 75. Monografija autorice kojom se predstavila znanstvenoj i široj publici: ERDÉLYI 1976. (Prvo, kraće izdanje je izašlo a županijskom izdanju u Kaposváru 1974.; a prošireno izdanje: ERDÉLYI 1999.)

² Tánzos je analizirao arhaične molitve koje je sakupio kod Čango-Mađara u rumunjskom dijelu Moldavije oslanjajući se na arhetipsku psihologiju Carla Gustava Junga. Jung je govorio o arhetipovima koji su stvoreni od praslike kolektivnog nesvjesnoga. Tánzos je dokazao da su arhaične molitve Čango-Mađara stvorene kroz simbolizacije ovim arhetipovima. Interpretaciju mitoloških i religijskih simbola ovim putem započeli su već Mircea Eliade i Gilbert Durand. Vidi: Tánzos 2000.; Tánzos 2001.; Tánzos 1999.

³ Erdélyi 1999. 253.

⁴ Erdélyi 1999. 277.–278.

⁵ Erdélyi 1999. 301.

⁶ Erdélyi 1999. 320.

⁷ Erdélyi 1999. 341.

„Sabrali ju u olovo (?), / Izlili ju u kalež” (Maroslele),⁸ „Izlili ju u zlatnu zdjelu” (Berzence).⁹ Također možemo pronaći nekoliko različitih izraza za odvođenje u Nebo: „Odveli ju u sveti sakrament, / Stavljali ju pred Gospodina Boga” (Alsóbodok),¹⁰ „Doveli ju u Sveti grad, / Stavljali ju pred Isusa” (Alsóbodok),¹¹ „Stavljali ju pred Oca Boga” (Nagyberény),¹² „Dovedena je u Jeruzalem” (Tengőd).¹³

Zsuzsanna Erdélyi definirala je sveti gral na sljedeći način: „Sama riječ Gral označava široku, ravnu posudu u obliku ploče. (...) Gral je u srednjovjekovnoj literaturi čudesna posuda od jaspisa i smaragda kojom su u vrijeme Kristova uskrsnuća anđeli lebdjeli između neba i zemlje. (...) Kao kršćanski simbol Gral je liturgijska posuda, sveta relikvija i znak euharistije. To je najapstraktniji simbol srednjovjekovnog skupa simbola Svjetlo-Krist-Crkva. Evocira predsluku svete pričesti na Posljednjoj večeri, otajstvo preobraženja, ali i Kristovu krvnu žrtvu. Zajedno, negacija, dakle spasenje, vječni život.”¹⁴

Ukratko, može se reći da je gral znak i simbol spasenja i njegova obrednog proživljavanja, euharistije – a mogli bismo nastaviti s karakterizacijama i definicijama ovisno o kvaliteti ispunjenja slike koju vidimo ili u koju vjerujemo.

Kao varijante gornje teme moramo se prisjetiti molitve svete Margarete u kojoj se za pranje koriste 3 kapi Djevičina mlijeka / 3 kapi Isusove krvi (ili njihove varijacije).

Osnovni dio molitve:

*„Krenula je na put sveta djevojka Margareta,
Ona nosi zdjele Krista Gospodina našega,
Trideset i tri svete kapi njegove krvi,
Veo Blažene Djevice Marije,
Krunicu od sedam lakata.
(Frumósza, Rumunjska)¹⁵*

2. Zora - Marija - rođenje Isusovo - živa hostija

Vežu zore i žive hostije predstavlja sljedeći tip.

Osnovni dio molitve:

*„Oh jutro
Prekrasno zlatno jutro!
U kom počiva Blažena Djevica Marija.
Od Gospoda rođen,
Od njega je potisnut pakao,
Dat ću ti živu hostiju,
Petar i Pavao drže svoju pozlaćenu misu*

⁸ Erdélyi 1999. 384.

⁹ Erdélyi 1999. 424–425.

¹⁰ Erdélyi 1999. 251.

¹¹ Erdélyi 1999. 257.

¹² Erdélyi 1999. 270.

¹³ Erdélyi 1999. 377.

¹⁴ Erdélyi 1976. 163–164.

¹⁵ Harangozó 1998. 179.

*Daj, kaži ovo mojoj Blaženoj Djevici Mariji,
Što je to da slušaju pozlaćenu misu?
O, Petre i Pavle!
Kako ne bi slušala kad je danas već cijeli treći dan
Da sam izgubila Božjega Sina, svog svijetlog Isusa Krista.
iskorači preko praga
Pogledaj na „Gecsenyi” (= getsemanski vrt?) planine!
Tamo ćeš vidjeti Božjega Sina svog, (...)”
(Rimóc)¹⁶*

„Slika Marije koja počiva u zori” je kod Tánczosa prethodni motiv grala. Kako piše Tánczos: „Sadržajni elementi slike su sljedeći: Gospodin se rađa od Marije koja počiva u zoru, time se slomi pakao, nebo se raduje, Božji sveti slave rođeno božanstvo.”¹⁷

Tumačenje „žive hostije” usko je povezano s motivom „vjeroispovijest Boga pričešćenog čovjeka”, kako je rekao Tánczos.¹⁸ „Živa hostija” djeluje u čovjeku kao što je to u jednoj od pustinjaških inačica molitve: „Vjerujem u jednoga Boga, / Uzdam se u dobroga Boga, / Neka se dobri Bog nastani u našim dušama!”¹⁹

U Tánczosevu tumačenju epiteti „živa hostija” i „lijep cvijet” su sinonimi: „oba pojma su metafora za Kristovo tijelo koje visi na križu. Prvi je povezan sa slikom euharistije, a uz drugi se povezuje slika cvijeta križa, poznata iz pučkog vjerovanja, iz vjerskog folklora.

Sadržaj slikovne cjeline: vjernik se moleći navedenim metaforama obraća Spasitelju, nudi mu svoju dušu i od njega očekuje spasenje.”²⁰ Kod Tánczosa je to 16. slika, tj. „Metafore spasonosne euharistije (K:16)”.

O „lijepom cvijetu” možemo naći i druge simboličke slike: to može biti živi cvijet koji cvate iz Kristove krvi, tj. prekrasni cvijet pšenice - prekrasni cvijet vinove loze, koji zauzvrat postaju tijelo i krv Krista u svetoj misi. A ovom temom – s prekrasnim cvijetom karanfila dodanim u retku, već smo kod dobro poznate pjesme „Suparništvo cvijeća”, jedne od poznatijih pjesama Ivanja. Ali do te obredne pjesme možemo doći i preko hrvatskih i slovenskih tekstova sličnog sadržaja.

3. Suparništvo cvijeća

Pjevana molitva ili certamen, odnosno obredna pjesma, koju je zabilježio Zoltán Kallós u naselju Krizba:

*U pšeničnom polju
Tri vrste cvijeća,
Prvi cvijet
Prekrasan cvijet pšenice.*

¹⁶ Erdélyi 1999. 287.

¹⁷ Tánczos 2001. 179.

¹⁸ Tánczos 2001. 192.

¹⁹ Tánczos 2001. 192.

²⁰ Tánczos 2001. 187.

*Drugi cvijet
Lijepi cvijet vinove loze,
Treći cvijet
Prekrasan cvijet karanfila.*

*Riječ reče, odgovori
Lijepi cvijet pšenice:
“Ljepši sam, bolji sam
Od sveg cvijeća,*

*Zato što me stave
Na oltar, na sveto mjesto,
Zovu me
sveto tijelo Isusa.”*

*Odgovori njemu
Prekrasan cvijet vinove loze:
“Ljepši sam, bolji sam
Od sveg cvijeća,*

*Zato što me stave
Na oltar, na sveto mjesto,
Zovu me
sveta krv Isusa.”*

*Odgovori njemu
Prekrasan cvijet karanfila:
“Ljepši sam, bolji sam
Od sveg cvijeća,*

*Jer me беру
Vežu me u buket,
Stavljaju me na šesir
ispraznih momaka.”²¹*

U tumačenju suparništva cvijeća istraživači ističu prvenstveno srednjovjekovni žanr certamena (natjecanje, rasprava); jedan dio tog žanra predstavlja poeziju sa simbolikom cvijeća. Umjesto da se klasificira kao balada, većina istraživača smatra je populariziranom inačicom latinske poezije golijarda. U selima geografske regije bivše povijesne Mađarske, Zoborvidéka, pjevala se za vrijeme paljenja ivanjskoga krijesa. U bazi podataka o narodnoj glazbi Muzikološkog instituta Mađarske akademije znanosti postoji 17 inačica,²² od kojih je 11 zabilježeno u Nitrianskom kraju današnje Slovačke, u kojem se nalazi i Zoborvidék, a 5 u Transilvaniji.

²¹ Kallós 1971. 542–543.

²² Vargyas1976. 575.

Iz mađarskog folklora poznajemo i mnoge inačice posebne vrste dijaloških, baladičnih cvjetnih pjesama, pjesme o nadmetanju cvijeća.

Međutim, Ferenc Kanyaró već 1899. godine bio je mišljenja da je pjesma o suparništvu cvijeća nastala u protestantskom duhu te je istaknuo religijsku simboliku pjesme.²³ Točnije, ovako se izrazio nakon Pála Gyulaija, koji je narodnu pjesmu ove tematike, koja je bila objavljena u Zbirci mađarske narodne poezije, zapisao: „Pjesma takve tematike i strukture rijetka je, gotovo bez premca u mađarskoj narodnoj poeziji. Produkt je protestantskog (kalvinističkog ili unitarističkog) duha naroda, jer se kod njih dijeli kruh i vino Večere Gospodnje, kao simbol tijela i krvi Kristove. Svećenik koji dijeli večeru Gospodnju izvodi ovu ceremoniju između citata iz Biblije: „Uzmite, jedite, ovo je tijelo moje“. „Ovo je krv moja koja se proljeva za oprostjenje grijeha mnogima.“ To je ono na što cilja pjesma i treba je shvatiti u ovom smislu: „Ovo je tijelo Kristovo;“ „Ovo je krv Kristova.“

Neozbiljnima se to može svidjeti, ali ne i to da cvijet koji djevojke stavljaju u šešir ljubavniku bude u skladu s kruhom i vinom, svetim simbolima. Cvijet je također simbol, simbol nevinosti i čiste ljubavi; nosi se također u crkvu za djevojke i kao ukras za ceremoniju i tek onda se pričvrsti na šešir njihova ljubavnika²⁴ Zatim navodi da je učitelj prikupio tamo objavljenu inačicu u Marosszéku, a citira pitalicu iz regije Kereszturiszék koju je zabilježio János Kriza: „Cvijet na brdu pita onog u polju, kada će se sresti? Ovaj šalje poruku natrag: „Na Miholju na grani bora i na grani konoplje.“ Kriza objašnjava ovu pitalicu nejasnog značenja da cvijet pšenice (cvijet u polju) šalje poruku cvijetu vinove loze (cvijet u gori), da se susreću na grani bora i grani konoplje na Miholju: „jer – nastavlja Kriza – unitaristi tog dana uzimaju večeru Gospodnju s borovog stola (misli se na stol Gospodnji), koji je pokrit stolnjakom tkanim od konoplje“²⁵

Kanyaró izvodi svoj zaključak ovako: „Kao što se vidi iz ovog tumačenja, od duhovitih zagonetki staraca do lijepog grma karanfila zaljubljenih samo je jedan korak.“²⁶

Prisjetimo se prvog stiha teksta iz Marosszéka:

„Tri su vrste cvijeća u polju pšenice.

Riječi reče lijepi cvijet pšenice:

„Ljepši sam, bolji sam od tebe“

Skinu me i odvedu u crkvu;

Svi mi govore: Ovo je tijelo Kristovo!

Svi mi govore: Ovo je tijelo Kristovo!“²⁷

O simboličkom značenju karanfila znamo da ima i snažno sakralno značenje: kao simbol duboke ljubavi često se koristio u prikazima supružnika u kasnom srednjem vijeku te se odnosio i na mistične zaruke Krista i Djevice. A kako je već

²³ Kanyaró 1899. 117 – 119. = http://epa.oszk.hu/02100/02175/00128/pdf/Unitarius_Kozlony_1899_04.pdf - O Ferencu Kanyaróju vidi: Olosz 2001. 121–134.

²⁴ Arany – Gyulai 1871. 564–565.

²⁵ Kriza 1911. 348.–349.

²⁶ Kanyaró 1899. 118.

²⁷ Kanyaró 1899. 117.

davno bila zamijećena sličnost karanfila i čavla, karanfil je simbolizirao i raspeće: dakle bio je i simbol muke Isusa.²⁸

Polikárp Radó je o korištenju bijelih karanfila u ukrašavanju mlade mise objasnio da je to stara mađarska srednjovjekovna tradicija, a Lukács Pécsi je razložio 1591. godine simbolično značenje ovako: „Značenje karanfila: mi stvarno poznajemo Boga i Božju riječ. To je boja radosti i duhovnog braka, koji je svećenikovu dušu zaručio s Kristom.”²⁹ Lukács Pécsi sastavio je na mađarskom jeziku knjigu pod naslovom „Kruna kršćanskih djevice”, zapravo prijevod njemačke knjige Lucasa Martinija objavljene u Pragu 1581. godine. Vjerojatno je bila prva knjiga o odgoju djevojčica, koju je sastavio Martini. Koristi simboliku dvadeset biljaka za moralne vrijednosti, prema kojima se moraju odgojiti djevojčice čiste duše; među njima je druga biljka karanfil, simbol „radosti i ljubavi prema Božjoj riječi i službi”.³⁰

4. Crkva - XY služi misu u njoj - Marija sjedi/plače tamo

Mađarske arhaične molitve tipa „u crkvi XY drži misu i tamo sjedi – ili plače – Djevica Marija” često počinju „crvenom zorom” (i inačice). U njima se pojavljuje i slika „živa hostija, Gospodin Bog”. Dakle, središnji dio svete mise je preobraženi kruh, „živa hostija”. A Marija, u crkvi sjedeći ili plačući, obavještava onog koji nju pita da već tri dana nije vidjela svoga Sina, a to znači da je otajstvo otkupljenja počelo. Zajednica vjernika tu će tajnu doživjeti u svetoj misi, u crkvi. Zgusnutim simbolima molitvice doziva se samo otkupljenje, a istodobno se – u nekoj mjeri – razlaže i sama njegova tajna.

*„O lijepa crvena zoro,
Marija počiva,
Od sunca dana
Razbija se pakao
Živa hostija, Gospode Bože,
Tebi dajem svoju dušu
moj vječni spas,
Vidim dva pastira ruža,
Svetiji sveti oltar,
Tamo služe svoju prvu mladu misu sveti Pavao i sveti Petar;
Tamo ide Blažena Djevica!
O majko moja, majko moja, zašto slušaš moju prvu mladu misu?
O sine moj, sveti Pavle, sveti Petre, kako ne bih slušala,
Danas je treći dan
Da sam svog božjeg sina izgubila*

²⁸ Za ostale mogućnosti simbolizacije vidi: Pál – Újvári 2001.

²⁹ Predavanje: Verbényi, István: Radó Polkár, a liturgia tudósa. (<http://tar.liturgia.hu/Tanulmanyok/Verb%20ny%20Istv%20E1n/Verbenyi%20-%20Rado%20Polikarp%20a%20liturgia%20tudosa.pdf>) (28. 10. 2018.)

³⁰ Surányi 1974. 444. – Originalni naslov knjige Martinija je: Der christlichen Jungfrauen Ehrenkränzelein: darinnen alle ihre Tugenten durch die gemeine Krantzblümlein abgebildet und erklert werden durch M. Lucam Martini beschriben, mit einer Vorrede D. Joannis Avenarii

*Kriste moj svijetli,
Zakorači kroz svoj prag, (...)“
(Jászárókszállás)³¹*

Kod tipologizacije Vilmosa Tánczosa „živa hostija” je 16. slika, tj. „Metafore spasonosne euharistije (K:16)”. Ova slika je usko povezana sa slikom Marije koja počiva u zoru: „Znakovne strukture arhaičnih molitava: „živa hostija” i „lijepi cvijet” su sinonimi - metaforom izražavaju Kristovo tijelo koje visi na križu. Prvi je povezan sa slikom euharistije, a drugi asociira na sliku cvijeta križa, poznatu iz vjerskog folklor. (...)

Ta se slika uvijek povezuje sa slikom Marije koja počiva u zori (K,12), a posljedica je - Marija će roditi Spasitelja svijeta, koji će slomiti silu zla.

Epitet „lijep” u značenju „svet”, „čist” upadljivo se često koristi u Kristovim metaforama. (...) Mogućnosti povezivanja teksta slikovne jedinice izuzetno su ograničene. U svim slučajevima prati sliku Marije koja počiva u zoru ili prizor rođenja u zoru (K, 12b) i obično se i završava molitva. Prije završetka može doći jedino kao – klauzula – slika 'Otvori, Gospo blažena, da idemo...' (K:05a.3a).³²

Inačice lokalizacije zbivanja mogu biti i „Na visokom nebu kapelica”, u kojoj „Gospodin naš Krist svoju misu služi” (Jászberény); ili „Na kraju grada kapelica” i „U njoj služi sveti Petar misu” (Nógrádmegyér).³³

Ovoj vrsti molitve je srodna i takozvana molitva sv. Antuna, koja je zabilježena u mnogim naseljima među Mađarima u Rumunjskoj. Na primjer:

*„Moja kuća je sveti Ante,
Usred nje je oltar;
Pred oltarom križ Gospodina Isusa,
Sveta glava obješena,
Sveta kosa raspuštena,”
(Gyimesközéplak)³⁴*

U molitvi svetom Antunu iz Pécselya pripremaju se na „zlatnu misu”, no na nju ne mogu doći oni koji su opterećeni grijehom:

*„Moja kuća sv. Antun,
4 anđela u 4 kuta;
Usred sv. oltar, (...)
Pripremali bi se za zlatnu misu.
Zločinac ga pita, mogu li doći?
Ne možeš, jer si opterećen grijesima.”
(Pécsely)³⁵*

³¹ Erdélyi 1999, 289.

³² Tánczos 2001, 187.

³³ Erdélyi 1999, 279.

³⁴ Harangozó 1998, 136.

³⁵ Erdélyi 1999, 464.

5. Ostali tipovi

a) ispovjednik

Još tri izvorno mađarske arhaične molitve imaju vezu s euharistijom.

Ako netko postane „ispovjednik”, može primiti tijelo Kristovo. Uz pojam „ispovjednika” ne smijemo misliti samo na žrtvu koja se može podnijeti nakon ispovijedi, već i na protestantsku formulaciju, čiji se tragovi mogu pratiti do ranog XVI.-XVII. stoljeća, kad se ispovijed poistovjećivala s pričesću. Mogli bismo citirati nekoliko primjera iz Zapadne Ugarske. Na primjer, u protokolu posjeta luteranskih crkava slovenske zajednice iz 1627. (*Visitatio Generalis Ecclesiar. Schlavovendorum in bonis Széchianis et Batthianianis in Comitatu Castriferrei constitutarum, Anno 1627.*) u Dolincu³⁶ (danas u Sloveniji, Dolány na mađarskom jeziku) čitamo sljedeće: „N. B. Ako župa kupi grožđe župnom uredu, propovjednik mora dati vino za ispovijed; Sve dok ne kupe grožđe za groš, ispovjednici su dužni isto toliko vina.”³⁷ Drugi primjer je iz pisma koje je propovjednik Imre Bejthe iz Németújvára napisao Ferencu Batthyányju u travnju 1623.: „(...) Svećenik papista živi u Velikom Borištofu, čija sestra je žena Pavla Stojčića na Stinjaku, uz Santaleka, došao je taj u korizmi Stojčiću i sazvali su sve Hrvate iz okolice i on ih je ispovijedao (...)”³⁸

b) Krist je položen mrtav u crkvi

Ovdje nalazimo stanoviti prijelaz iz zlatne mise molitve svetoga Antuna, jer je u ovoj molitvi Krist bio položen na zlatnom stolu u zlatnoj crkvi, a sam Krist je tamo položio svoje tijelo, kako je to uobičajeno za ukop. Nakon krvi prolivene u raspeću, zlatni sprovod podsjeća na živu žrtvu svete mise.

*„Ustani, Marija ustani,
Tvoj Sveti Sin je uzet
Tri kapi njegove krvi su prolivene,
Anđeli su ga podigli
Odveli su ga na svjetlo mora,
U svjetlu mora nalazi se zlatni hram,
Tamo je zlatni stol,
Kome je Krist Gospodin naš priklonio svoju svetu glavu,
Ispružio je svoje svete noge,
Sklopio je svoje svete ruke,
Svetac je zatvorio oči,
Prolio je svoju svetu krv,
Otvorio je pet rana.
Tamo idu sveti Pavao i sveti Petar
S velikim sažaljenjem, velikom tugom.”
(Füge)³⁹*

³⁶ Nadopunjuje bogate podatke kanonskih pohoda iz godine 1631-1654., koji su objavljeni u: Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár VI. god. 1907. na stranicama 11-193.

³⁷ Payr 1910.

³⁸ Iványi 1990. 256.

³⁹ Erdélyi 1999. 359.

Zsuzsanna Erdélyi protumačila je rečenicu „Odveli su ih na svjetlo mora” kao motiv Grala: „svjetlost mora” = „morska trava”, iako nije isključila podsjećanje na hram u moru Klementove legende.⁴⁰ Povezujući se s motivom grala, zlatni lijes je povezan sa zlatnom kutlačom, odnosno posebnim priborom kojim anđeli skupljaju Kristovu prolivenu krv. Dakle, zlatni lijes simbolično sažima činjenicu da je Kristova smrt na križu značila otkupljenje čovječanstva. Tamo i tada.

c) *Saberi mi, mili sveto tijelo, svetu dušu, svetu krv Krista Isusa*

Sljedeća molitva izražava želju umiruće osobe za konačnim i potpunim sjedinjenjem s Isusom Kristom, Bogom:

*„Prije stotinu godina Isus, Isus naš mjenjač duše, Isus
umnožavatelj mira,
Oh, moji sati su prošli, moji su dani kratki,
U kome bih želio postati odrastao čovjek,
Željela bih dovesti čovjeka k sebi,
Moje tijelo je bolesno, moja duša je spremna otići u vječnu slavu,
Saberi mi, mili sveto tijelo, svetu dušu, svetu krv Krista Isusa,
Prebivaj u meni kao što si boravio u Nazaretu,
(inačica: Rodio se u Nazaretu)”⁴¹*

Hrvatska građa

1. Motiv grala: Sakupljena krv Kristova

Kudan kr(v)ca kapijaše,
Undan ruža cvatijaše.

Cijeli tekst molitve:

*„Nit iden niti pijem,
Nego tužan sanak snijem.
Džudije mi dolaziše,
Moga sinka ukradoše.
Zlatnu krunu skidivaše,
Trnovom ga okruniše.
Kudan trnca dopiraše,
Undan krvca kapijaše.
Kudan kr(v)ca kapijaše,
Undan ruža cvatijaše.
Dva anđela dolaziše
Pa te ruže berijaše.
U kitice kitijaše,*

⁴⁰ Erdélyi 1999. 361.

⁴¹ Erdélyi 1999. 383.

*U vinčiče vinijaše,
U kalež je kaležaše,
Prid Boga je donesoše.
Bog i Gospa govorili: “
Proložac Gornji (kod Imotskoga)⁴²*

Ljiljana Marks je o ovoj slici napisala: „U molitvicama se Isusovoj krvi nerijetko daje nadnaravna snaga; katkad na mjestu gdje krv kapa, izraste cvijeće, najčešće ružice. Isusova se krv spominje i u molitvicama o blagoslovljenoj nedjelji, što pojačava važnost i svetost nedjelje kao blagdana.“⁴³

Ova slikovna cjelina pripada hrvatskom molitvenom tipu sažetom u „Crkvice se gradi“, od kojih su jednu iz Posedarja nedavno analizirale Vjekoslava Jurdana i Anita Borzić.⁴⁴ U molitvi koja počinje sa „Zlatan pivčac“ ova se slika pojavljuje ovako:

*Anđelići s neba salaziše,
Krvcu sakupiše,
U kitice sakitiše,
U kalež ju metaše,
(Marica Đurić)
Vrbovo (Slavonija)⁴⁵*

U drugim inačicama se pojavi kontaminacija, spajanje različitih elemenata ove molitve: gdje je krv kapala, izrastao/la je cvijet / ruža, a anđeli su to skupili u buket.

Inačica s mirisom ruža je rijetka, posebna vrsta:

*U kalež ju slivaše,
Po nebesih nosiše.
Nebesa se otvoriše,
Svi anđeli poklekoše
Od mirisa ružičina,
Od milosti Gospodina.
(Doljanovac)⁴⁶*

2. Žito/hostija - grožđe/sveto vino - zajednica

Inačica mađarskog teksta „Suparništvo cvijeća“ kod Hrvata je poznata i kao žetvena obredna pjesma.

Bitni dijelovi molitve svetoj Barbari su sljedeći:

*Da nam polje urodi / Sa pšenicom bjelicom.
Da nam brdo urodi / Sa vinovom lozicom.
Da nam selo veselo / Bude zdravo i sretno.*

A cijela molitva iz Poljanovca je sljedeća:

⁴² Šetka 1970. 225–226.

⁴³ Marks 2011. 194.

⁴⁴ Jurdana – Borzić 2013.

⁴⁵ Kurjaković 1903. 122.

⁴⁶ Lahner 1931. 6.

*Šetala se Barbara,
Po visokih planina.
Ona ide u Bistru,
Majka Bari ne dala.
Bara majke ne sluša,
Ona ode u Bistru.
Kad je došla u Bistru,
Isus misu govori,
Anđeli mu pojiše.
Al ja molim Isusa,
Da nam baci jabuku,
Da nam baci u polje,
Da nam polje urodi
Sa pšenicom bjelicom.*

*Šetala se Barbara,
Po visokih planina.
Ona ide u Bistru,
Majka Bari ne dala.
Bara majke ne sluša,
Ona ode u Bistru.
Kad je došla u Bistru,
Isus misu govori,
Anđeli mu pojiše.
Al ja molim Isusa,
Da nam baci jabuku,
Da nam baci u brdo,
Da nam brdo urodi
S vinovom lozicom.*

*Šetala se Barbara,
Po visokih planina.
Ona ide u Bistru.
Majka Bari ne dala.
Bara majke ne sluša,
Ona ode u Bistru.
Isus misu govori,
Anđeli mu pojiše.
Al ja molim Isusa,
Da nam baci jabuku,
Da nam baci u selo,
Da nam selo veselo
Bude zdravo i sretno.
Amen.
(Poljanovac, Slavonija)⁴⁷*

⁴⁷ Lahner 1926. 27–28.

Kraći primjer obredne pjesme za žetvu:

*„Potočil Isus
Zlatnu jabuku,
Potočil je (ju)
U naše pole.
Naše je pole
Lijepo rodilo,
Lijepo rodilo
Žarku šenicu.
Potočil je ju
U naše brege
Naši su bregi
Lijepo rodili,
(Lijepo rodili)
Z vinsku jagodu,
Š čem se jalduju
Sve Božje mise
Pod Božjim krovom
Na Božjem stolu.
Potočil je ju
U naše selo,
Naše je selo
Zdravo, veselo.“
(Jertovec, Hrvatsko zagorje)⁴⁸*

Ove obredne pjesme / molitvice imaju dvije ili više poruka. Da rodi bogato i pšenica i grožđe, kao simboli prehrane moli se za „svagdanji kruh”. No ujedno se moli i za „svagdanju euharistiju: pšenica-hostija-tijelo Isusa i grožđe-vino-krv Isusa. Ali prehrana tijela i prehrana duše mora služiti cijeloj dobrobiti, zdravlju i sreći čovjeka na svijetu, čovjeka u zajednici – na selu. Od mađarskog „certamena” došli smo do hrvatskog simboličnog govora molitvice.

3. Crkva ni na nebu ni na zemlji - XY drži misu u njoj - Mária sjedi/plače tamo

Bajkovita formula: „čardak, ni na nebu, ni na zemlji” - čardak, što znači „kuća na kat” ili „kaula” u kontekstu „ni na nebu ni na zemlji”, danas izražava nemogućnost u hrvatskom jeziku, dok je u srpskom zadržala svoje primarno značenje. U bajkama je ova rečenica označavala neku divnu, posebnu situaciju. Sam Vuk Stefanović Karadžić, koji je 1853. godine objavio ovu bajku, bio je mišljenja da se tom formulom označava nemogućnost. Taj sadržaj usvojili su i Hrvati u nekim molitvama. Jer: kakav je raj? Pa nikako ne onakav kako ga zamišljamo, dakle to je nemoguće opisati.

Molitvena formula:

(...) crkvu gradi / Ni na nebu ni na zemlji, (...) U njoj Isus misu reče.

⁴⁸ Lahner 1926. 28–29.

A cijela molitva:

*„Sveti Pero crkvu gradi
Ni na nebu ni na zemlji,
Već u rajnu na vratima.
U njoj Isus misu reče,
Marija mu sluga bješe.
„O Marijo, slugo moja,
Kakva bješe misa moja,
Misa moja i Petrova?“
„Kako posto svit i zemlja
I na svitu redovnici,
Nije ljepša misa bila,
Neg je danas Isusova,
Isusova i Petrova.“
(Vareš, Bosna)⁴⁹*

4. Kvaritelji blagdana, grješnici – kazna za one koji se klone mise: pakao

Među Hrvatima prikupljen je velik broj arhaičnih molitava o kvarenju blagdana i onima koji su propustili nedjeljnu misu. Kao što vidimo kod sledećeg teksta:

*U nedilju blagdan biše, / Svak u crkvu hodijaše. / Jedan grišnik
ne htijaše, / Već se u lov otimaše.*

„Svetu Mladu Nedelicu“ štiju posebno kajkavci, i imamo posebne arhaične molitve/pjesme o njoj.⁵⁰

Cijela molitva:

*Nedilja je svetica,
Subota je sestrice.
U sve dane, brate, radi,
U nedilju Boga hvali.
U nedilju blagdan biše,
Svak u crkvu hodijaše.
Jedan grišnik ne htijaše,
Već se u lov otimaše.
Kad se slavna Misa reče,
On u crkvu tad poteče.
Al' mu vajde ne bijaše,
Već otide na postelju,
Da će malo počinuti
I san s oka otrgnuti.
Nemila ga smrca nađe.
(...)*

⁴⁹ Lahner 1931. 7.

⁵⁰ Horváth 1994.

*Jer me nisi poštovao,
Kad si na onom svitu bio,
Već grišeći živio si,
Zato pakla dostojan si.(...)
Prekine se tanka dlaka,
Pade duša u dno pakla.“
(Igrane kod Makarske)⁵¹*

5. Manje raširena tematika

Kod Hrvata možemo naći i neke druge molitvice u kojima se nalazi tematika euharistije. Ovdje citiramo samo srž pojedinih tipova:

- a) *Kaj ja ne bi bio veseo, / Sem gnes pri svetoj maši bio.
(Križovljani)⁵²*
- b) *Obećal je, da će poslat / Sveto telo od pšenice / A krvčicu od
lozice.
(Sv. Juraj u Hrvatskom primorju)⁵³*
- c) *Koj pobožno k maši ide, / Anđeli ga s neba vide.
(Pitomača)⁵⁴*
- d) *Da pristupi stolu tvome / I oltaru prisvetome, / Di se sveto Tilo
prima.
Gala (kod Sinja)⁵⁵*
- e) *„O Isuse, o moj Spasitelju, / (...) / Pogledaj me iz Oštije svete.
(Gorica kod Imotskoga)⁵⁶*
- f) *O prisveti sakramente, da iz tebe iskra skoči
(Otok)⁵⁷*

Slovenska građa

1. Motiv grala: sakupljena krv Kristova

Središnji motiv:

*pa pridejo trije angele iz nebes / z zlatimi kelih, / sveto Rešnjo ki
pobero.*

Cijela molitva:

*„Sveta Rejšna kri se pocedi,
pa pridejo trije angele iz nebes
z zlatimi kelih,
sveto Rešnjo kri pobero*

⁵¹ Šetka 1970. 243.

⁵² Lahner 1926. 29–30.

⁵³ Lahner 1926. 19.

⁵⁴ Lahner 1931. 56.

⁵⁵ Šetka 1970. 244.

⁵⁶ Šetka 1970. 245.

⁵⁷ Lovretić 1902. 200.

*in nesejo pred nebeškeha rihtarja.
Nebeški rihtar govori:
Kdor bo to molitev zmolu (...)“
(Stari trg pri Ložu)⁵⁸*

2. Crkva - XY služi misu u njoj - Marija sjedi/plače tamo

U kapelici XY moli misu, sjedeći/plačući Marijin tip molitve poznat je i Mađarima i Hrvatima te Slovencima i jedan je od raširenijih tekstova. Centralna misao molitve je:

„Tam stoji mi cerkva kamena,... / Notri stojijo trije oltarji, Nazaj se ogledne, / Marijo zagledne”

Cijela molitva:

*„Tam stoji mi cerkva kamena,
Z belim vapnom vapnana,
Z žutoj svečoj pasana.
Notri stojijo trije oltarji,
Pred enim stoji sam sv. Hanž,
V rokah drži knjige božje,
Vun prebira vse reči božje.
Nazaj se ogledne,
Marijo zagledne:
„Kaj tebi, Marija, je,
Ke tak nemilo plačeš,
Tak debele souze stačeš,
Kak so te vinske jagode?“
„O, ke bi ne bila,
De sem sina zgibila
Pred tremi dnevi, (...)““
(Sv. Miklavž pri Ormožu)⁵⁹*

3. Marija/apostol uzima 3 kapi Kristove krvi: ... iz nje niče pšenica - grožđe - cvijeće

Jezgra slovenske tekstualne vrste vezane uz suparništvo cvijeća:

(...) tri kaplje krvi, / Ki 'do pale z mojih ran. / To prvo ,te nesli na šüroko polje, / Kde ,de rasla

Molitva u cjelini:

*„Či bi jaz van reka,
Ka ste vi moja mati ljübljena,
Van bi srce na dvoje razkolilo
Od preveke žalosti.
Stopte vi pod moj križ,*

⁵⁸ Novak 1983. 506.

⁵⁹ Novak 1983 83.

*Poberte vi moj sveti plašč,
 Poberte vi moje tri kaplje krvi,
 Ki 'do pale z mojih ran.
 To prvo, te nesli na široko polje,
 Kde ,de rasla romena pšenička:
 Bodo se hoštihe delale,
 Bodo se grešniki spovedavali,
 Na moje bridke muke zmišljavali.
 Drugo, te nesli na vinsko goro,
 Kde bode rasla vinska rozga,
 Na vinskoj rozgi romeno vinčeece:
 Bodo mešniki meše mešivali, se napajali
 In grešniki na moje bridke muke zmišljavali.
 Tretjo, te nesli v zeleni püngrad,
 Kde bodo rasle vse fele rožice, vijolice, lelje:
 Bodo pri svetih mešah dišale,
 Bodo se grešniki spovedavali,
 Na moje bridke muke zmišljavali.“
 (Svetinje blizu Ormoža)⁶⁰*

Struktura molitve je ista kao i kod suparništva cvijeća u mađarskom primjeru i kod obredne pjesme / molitve na Ivanje u hrvatskom primjeru. Ali dijelovi „pšenica”- „grožđe”-„čovjek” vezani su kod Mađara s cvijećem, kod Hrvata sa zlatnom jabukom, a kod Slovenaca krvlju Isusa. Dok je kod Mađara stil blizak srednjovjekovnom natjecanju ili čak i prenju, kod Hrvata i kod Slovenaca je postao tekst molitve mističniji ili simboličniji. I dok se kod Slovenaca – možemo reći – doslovno govori o otkupljenju (krvi Isusa), hrvatska molitva šalje nam metaforičnu poruku.

4. Anđeo čuva čovjeka od smrti bez primanja tijela Kristova

Slovinci se boje smrti bez svete pričesti, da smrt ne stigne pokojnika u snu, barem se to očituje u ovoj raširenijoj vrsti molitve čija je srž:

ka nemo mogli mrejtj / brezi Kristušosovga tela.

A molitva je:

*„Boug nan je velo doj lečti,
 z méron zaspati, nikoga se nej bojati,
 angela čuvara na pomoč zvati:
 prvi de nas čuvau,
 ka nemo mogli mrejtj
 brezi Kristušosovga tela,
 pravoga živoga Boga ...
 Jezuš je gor stano, (...)“
 (Kobilje v Prekmurju)⁶¹*

⁶⁰ Novak 1983 288–289.

⁶¹ Novak 1983. 211.

5. Ostali tipovi

- a) *Je zapustu jogram (...) ta živi sv. zakrament, (Iz Gor. Vertojbe)*⁶²
- b) *Teči, teči, bistra voda... (pjesma) – Gornji Senik / Felsőszölnök*

Završetak

Na temelju navedenog možemo zaključiti da se motiv grala često nalazi i u mađarskim i u hrvatskim i u slovenskim arhaičnim molitvama. Razlike se mogu pronaći u pojedinostima: Gral ima izuzetno širok raspon naziva u mađarskoj građi; u hrvatskim molitvama skida se zlatna kruna vezana uz motiv grala i stavlja se trnova kruna na Isusovu glavu, te iz krvi koja kaplje izraste ruža koju anđeli uvijano u buket odnose u nebo. U slovenskim molitvama motiv krvi proteže se do tipa poznatog kao Natjecanje cvijeća u mađarskoj građi: Kristova se krv odnosi na polje, planinu i vrt (ili drugo okruženje koje je stvorio čovjek). – Zajedničko je svim trima narodima to da je u molitvama najvažniji elemenat muka Isusa, pasija Isusa Krista, ključni čin božjeg Sina, otkupljenje.

Drugi zajednički motiv, druga zajednička slika je žitni cvijet, grozdov cvijet i još neki cvijet (mađarski i slovenski), a u hrvatskim tekstovima treća jabuka donesena ljudskoj zajednici. Za Slovence, kao što je već spomenuto, kapi Kristove krvi postaju pšenica, grožđe i druge vrste cvijeća.

Treću zajedničku tematiku možemo sažeti kao tip „Crkva - XY služi misu u njoj - Marija sjedi/plače tamo”. Lokalna je karakteristika u hrvatskim molitvama preuzimanje bajkovite formule: „crkva ni na nebu ni na zemlji”. U slovenskim molitvama u crkvi su obično tri oltara, a na jednom od njih sveti Ivan služi misu. Molitve s tekstom „Zora – Marija – rođenje Isusovo – živa hostija” javljaju se u mađarskoj građi.

Molitve o onima koji kvare blagdan i o onima koji ne slušaju misu nalaze se među hrvatskim molitvama u većem broju i ne nalazimo ih u druga dva korpusa. Među slovenskim molitvama sabran je u znatnom broju tip u kojemu Anđeo čuva spavače da ne umru a da nisu primili tijelo Kristovo.

Različite druge molitve s tematikom euharistije, koje se javljaju u manjoj mjeri, mogu se naći u svim kulturama.

U mađarskim arhaičnim molitvama euharistija se pojavljuje uglavnom kroz motiva grala, u hrvatskim molitvama se ističe da se te kapi krvi pretvaraju u ruže. Kod slovenskih molitva posebno važno je izbjeći smrt usnulog, da bez uzimanja svete hostije, tijela Isusa ne odlazi na onaj svijet.

Izjava Zsuzsanne Erdélyi da bi se „ova molitvena lirika mogla nazvati i lirikom vizije, nekom vrstom poetskog prikaza srednjovjekovne književnosti vizija”⁶³ odnosi se na sva tri korpusa.

⁶² Štrekelj 1904-1907. III. 6583.

⁶³ Erdélyi 1999 300.

LITERATURA

- Arany, László – Gyulai, Pál (1871)
Magyar népköltési gyűjtemény, Új folyam I. k. Athenaeum kiadó, Pest.
- Erdélyi, Zsuzsanna (1976)
Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Erdélyi, Zsuzsanna (1992)
Historische Fragen der archaischen Volksgebete, Studia Slavica Hungarica 37. 1991–1992. 29.–86. (5.).
- Erdélyi, Zsuzsanna (1999)
Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok. Kalligram Könyv- és Lapkiadó Kft., Pozsony.
- Harangozó, Imre (1998)
Krisztus háze aranyosoz..., Archaikus imák, ráolvasások, kántálók a gyimesi és moldvai magyarok hagyományából, Újkígyós, Ipolyi Arnold Népfőiskola kiadványa.
- Horváth, Sándor (1994)
Sveta Mlada Nedelica, Religiozni običaji zalskih Hrvata, Etnografija Hrvata u Mađarskoj, 1994. 7–20.
- Iványi, Béla (1990)
A körmendi Batthyány-levéltár reformációra vonatkozó oklevelei I. 1527–1625., Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 29/1., Szeged, József Attila tudományegyetem.
- Jurdana, Vjekoslava – Borzić, Anita (2013)
Jedan primjer iz hrvatske nabožne književnosti, Molitvica iz Posedarja, Riječki teološki časopis 21/2. 2013., 415.–440.
- Kallós, Zoltán (1971)
Balladák könyve, Kriterion kiadó, Bukarest.
- Kanyaró, Ferencz (1899)
A székely népköltészet legszebb virága, Unitárius Közlöny XII. Kolozsvár, 1899. április, 4. szám, 117 – 119. = http://epa.oszk.hu/02100/02175/00128/pdf/Unitarius_Kozlony_1899_04.pdf
- Kriza, János (1911)
Vadrózsák I. k. Athenaeum, Budapest.
- Kurjaković, Mijo (1903)
Molitve: u Vrbovi (Slavonija), Zbornik za narodni život i običaje 8. 1903. 119.–123.
- Lahner, Juraj (1926)
Hrvatske narodne pobožne pjesme, Jeronimska knjižnica 223, Zagreb, Hrvatsko književno društvo svetog Jeronima.

- Lahner, Juraj (1931)
Od svetaca božjih – hrvatske narodne pobožne pjesme, Jeronimska knjižnica 346, Zagreb, Hrvatsko književno društvo svetog Jeronima, 1931
- Lovretić, Josip (1902)
Otok, Narodni život i običaji, 2. Zbornik za narodni život i običaje 7/1. 1902., 57–206.
- Marks, Ljiljana (2011)
Pučke molitvice, u: Marks, Ljiljana (ur.): *Križi lete po nebu – molitvice iz Dubrovačkog primorja*, Biblioteka Prošlost i sadašnjost, knj. 42. Dubrovnik, Matica hrvatska – ogranak Dubrovnik, 2011. 173.–207.
- Novak, Vilko (1983)
Slovenske ljudske molitve, Zbral, uredil, predgovor in opombe, Ljubljana, Družina, 1983.
- Olosz, Katalin (2001)
Kanyaró Ferenc és az erdélyi magyar népballadakutatás, u: KESZEG, Vilmos (ur.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 9. Kriza János Néprajzi Társaság*, Kolozsvár, 2001, 121.–134.
- Pál, József – Újvári, Edit (2001)
Szimbólumtár, Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából, Balassi Kiadó, Budapest.
- Payr, Sándor (1910)
Egyháztörténeti emlékek, Forrásgyűjtemény, A Dunántúli Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület történetéhez I. kötet, Sopron, Dunántúli Ág. Hitv. Evang. Egyházkerület.
- Šetka, Jeronim (1970)
Hrvatska pučka religiozna poezija, Kačić 3., Split, 187-265.
- Štrekelj, Karel (1904-1907)
Slovenske narodne pesmi, Razdelek II. Narodne molitvice, Izdala in založila Slovenska matica, Ljubljana, III.
- Surányi, Dezső (1974)
A kereszténység növényei, Vigilia 7., 442–447.
- Tánczos, Vilmos (1999)
Aufgetan ist das Tor des Osterns. Volkkundliche Essays und Aufsätze, Miercurea Ciuc.
- Tánczos, Vilmos (2000)
Eleven ostya, szép virág. A moldvai csángó népi imák képei, Miercurea Ciuc.
- Tánczos, Vilmos (2001)
Nyiss kaput, angyal! Moldvai csángó népi imádságok. Archetipikus szimbolizáció és élettér, Budapest.
- Vargyas, Lajos (1976)
A magyar népballada és Európa, Budapest.

Knežević¹, Sanja

(Zadar, Odjel za kroatistiku Sveučilište u Zadru, Hrvatska)

GRADIŠĆE I GRADIŠĆANSKI HRVATI U ESEJISTIČKOM I PJESNIČKOM DJELU ZVANE ČRNJE

Abstract:

The paper describes contribution of Zvane Črnje (1920–1991) in the promotion, actualization and preservation of the literary and cultural heritage of the Croats from Burgenland. Zvane Črnja was a Croatian poet, essayist, playwright and editor. In the 1970s, he founded the Čakavski sabor (Chakavian council), an institution that promoted and scientifically processed and preserved the heritage of the chakavian cultural area. Together with Nikola Benčić and Mirko Valentić, Črnja edited the monograph *Gradišćanski Hrvati*. The monograph was published by the Čakavski sabor (Chakavian council), and he is the author of the foreword. Along with the preface to the aforementioned monograph (later published as part of a letter to Nikola Benčić), Črnja published an essay dedicated to the poetry of Mate Meršić Miloradić and the poem „Gradišćanska jačka ili tuoda se grie va Bieč”.

Keywords: Croats from Burgenland, Čakavski sabor (Chakavian council), Zvane Črnja

1. Uvod

Čakavski sabor za hrvatskoga pjesnika Zvanu Črnju bio je životni projekt. Riječ je o instituciji koju je 1970. godine u Žminju, u Istri, pokrenuo s grupom istomišljenika i intelektualaca, koji su držali da je potrebno formirati ozbiljnu instituciju koja će iz znanstvene perspektive skrbiti o pitanjima čakavskoga dijalekta, oživljavanja i vrednovanja hrvatske kulture u Istri. S obzirom na to da je rad Čakavskoga sabora otpočetak osmišljen kao rad kroz katedre locirane u različitim mjestima čakavskoga govornoga područja i izvan Istre, Črnjina svijest o položaju i tretiranju čakavskoga dijalekta, i kao književnog izraza, ali i kao kulturnog fenomena, zasigurno je ovom hrvatskom vizionaru otvorila put interesa prema jeziku i kulturi gradišćanskih Hrvata. Zahvaljujući Črnji i njegovoj suradnji s Nikolom Benčićem Čakavski sabor 1973. godine objavljuje monografiju *Gradišćanski Hrvati*, kapitalno izdanje o jeziku, kulturi i bogatoj baštini gradišćanskih Hrvata.

Za ovo izdanje Zvane Črnja napisao je predgovor koji je kasnije objavljen kao njegov zaseban ogleđ u knjizi izabranih eseja *Ex Histria* 2016. godine. Sedamdesetih

¹ ORCID: 0000-0003-0582-4298

godina Črnja piše i objavljuje iznimno važan esej posvećen gradišćanskom pjesniku Mati Meršiću Miloradiću pod naslovom „In tyrannos’ na gradišćanski način“. Da ga se Gradišće osobito dojmilo, potaklo na dublje i promišljanje i osjećanje, govori njegova pjesma „Gradišćanska jačka ili tuoda se grie va Bieč“ iz 1973. godine. Pjesmu je sa svojim predgovorom monografiji o gradišćanskim Hrvatima, u pismu 1973. godine, poslao Nikoli Benčiću. U tom se smislu može zaključiti da je Zvane Črnja i kao pjesnik, i kao esejist, ali i kao karizmatik Čakavskoga sabora osvijestio i posredovao važnost gradišćanskih Hrvata u „staroj domovini“, i to kao neodvojivog dijela hrvatskoga nacionalnog, baštinskog i kulturnog korpusa s osobitim bogatstvom jezika i književnosti. U radu ćemo stoga analizirati njegova dva eseja u kojima tematizira Gradišće, a potom i spomenutu pjesmu „Gradišćanska jačka...“. Zajednička karakteristika njegovih esejističkih djela kao i same lirске pjesme avangardno je buntovna crta u kojoj sažima povijesni revolt i patos sa silnom željom za očuvanjem sjećanja i povijesti. U ovim djelima, malim izvadcima iz bogata Črnjina i pjesničkoga i esejističko-polemičkoga opusa, prepoznat ćemo idejnu podlogu njegova Čakavskog sabora u cjelini.

2. Zvane Črnja, Čakavski sabor i gradišćanski Hrvati

Čakavski sabor kao institucija proizašao je iz manifestacije *Sabor čakavskog pjesništva*² koji je 1969. godine Zvane Črnja³ organizirao u Žminju, svom rodnom mjestu. Nije nevažno spomenuti da je 1967. godine objavljena *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskoga književnog jezika*, koja je na kulturnom planu zasigurno bila uvertira Hrvatskom proljeću, te je svojom pojavom kao i burnim reakcijama vlasti na njezin sadržaj među hrvatskim intelektualcima izazvala bunt. Vrlo je vjerojatno da su u tom širem nacionalnom raspoloženju Črnja i njegov istarski intelektualni krug na čelu s Tonom Peruškom osvijestili potrebu očuvanja hrvatskoga jezika i književnosti u Istri, te je realizirali kroz instituciju Čakavskoga sabora. Pišući u prigodi obilježavanja pedesete godišnjice Čakavskog sabora, Josip Šiklič sažima ukratko njegovu ulogu i važnost u danom povijesnom trenutku:

² „Črnja je 1969. u Žminju utemeljio nukleus budućeg Čakavskog sabora, veliku manifestaciju *Sabor čakavskog pjesništva*, koja se smatra *institucijskim* prethodnikom Čakavskog sabora. (...) Osnivačka skupština *Sabora čakavskog pjesništva* održana je 8. lipnja 1969. u Žminju. Na Skupštini su izabrana prva tijela Sabora: predsjednik Mirko Božić (Zagreb), potpredsjednik Zvane Črnja (Ičići), tajnica Vilma Zohil (Žminj) te sedamnaest članova Upravnog odbora.“ (Šiklič, 2020: 14–15)

³ Zvane Črnja (1920. – 1991.) hrvatski je pjesnik, esejist, dramatičar, urednik. Pokretač je institucije Čakavskoga sabora i unutar nje brojnih kulturnih manifestacija, akcija i važnih nakladničkih projekata. Autor je važnih edicija poput kapitalnih knjiga u tri toma *Kulturna povijest Hrvatske* (1978.). Unutar djelatnosti Čakavskog sabora pokreće i uređuje ediciju *Istra kroz stoljeća*. Njegov pjesnički opus pretežito je pisan na čakavskom idiomu Žminja i okolice. Izdvajaju se njegove važnije pjesničke knjige: *Istrijska zemlja* (1940.), *Žminjski ličar*; *va viersah hrvackeh složen* (1966.), *Bezak na toware* (1976.), *One dvi naranče* (1988.). Črnja je bio vrstan esejist i polemičar pa su zapažene njegove knjige eseja *Hrvatski Don Kihoti* (1971.), *Pogled iz provincije* (1978.), *Sukobi oko Krleže* (1983.) i *Četrdeset godina poslije* (1988.).

„Do 60-ih godina 20. stoljeća Istra kao da je još uvijek nije bila u cijelosti integrirana u matični hrvatski krug, donekle i zbog, u najmanju ruku čudne, negativne politike tadašnjih središnjih vlasti prema njoj. No, u drugoj polovici 1960-ih i početkom 1970-ih godina u Istru dolazi prvi brojniji naraštaj intelektualaca podrijetlom iz Istre, dakle prvi istarski akademski obrazovani stručnjaci raznovrsnih profila (pravnici, ekonomisti, inženjeri, liječnici, profesori...), školovani na hrvatskome jeziku i uglavnom u Zagrebu, koji otad u rodnome zavičaju preuzimaju brojne javne funkcije i dužnosti u gospodarskom, kulturnom, obrazovnom i političkom životu. (...)

U takvom ozračju književnik Zvane Črnja, vrativši se 1967. iz Zagreba u Rijeku s bogatim iskustvom urednika i kulturnoga djelatnika, te s neospornim ugledom i autoritetom istarskoga i hrvatskoga intelektualca, pokreće inicijativu osnivanja Čakavskoga sabora, svestranoga i duboko zasnovanog kulturnog projekta, suprotstavljajući se unitarnim tendencijama, stavljajući u prvi plan reafirmaciju i revitalizaciju osobitosti istarsko-primorskog čakavskoga govornog područja, koji je trebao imati ne samo obnoviteljsko i preporodno, nego i osebujno prevratničko značenje.“ (Šiklič, 2020: 13–14)

Tijekom svog polustoljetnog trajanja, s izmjeničnim ciklusima protimbi i podrške, Čakavski sabor osnovao je niz svojih katedri u Istri, Hrvatskom primorju, kao i na otocima, u Lici, te konačno u Šopronu u Mađarskoj⁴. Osim popularizacije čakavske književnosti i čakavskoga govora u cjelini, Čakavski sabor u Istri pokrenuo je niz iznimnih kulturnih projekata (npr. antologijsko-enciklopedijsku ediciju „Istra kroz stoljeća“, Aleju glagoljaša od Roča do Huma, otvaranje Čakavske kuće u Žminju, pokretanje biblioteke Čakaviana, itd.) koji i danas čine prepoznatljivu sliku istarskoga i hrvatskoga identiteta i kulture.

Čakavski sabor netom neposredno nakon utemeljenja 1970. godine, tijekom Hrvatskoga proljeća 1971. godine bio je pod paskom tadašnje vlasti, a osobito zato što je jugoslavenska vlast i njezina kulturna politika pojam *zavičajnosti* i *dijalektalnosti* tretirala kao problematičan. Darko Dukovski pišući o poziciji Čakavskoga sabora tijekom Hrvatskoga proljeća donosi i važnu činjenicu o osnivanju „Društva prijatelja Gradišćanskih Hrvata“⁵, koja se u kronologijama Čakavskoga sabora ne spominje⁶. Dukovski o tom događaju piše:

⁴ Katedra Čakavskog sabora u Šopronu u Mađarskoj osnovana je 2011. godine (predsjednik Franjo Pajrić). (<https://cakavskisabor.hr/katedre/> 25. 2. 2024.)

⁵ Vjerojatno je riječ o obnoviteljskoj skupštini jer jer Društvo prijatelja Gradišćanski Hrvata prvi put osnovano zalaganjem Ignaca Horvata i Velimira Deželica, ml. 1932. godine u Zagrebu. (Jembrih, Alojz: „Društvo prijatelja gradišćanskih Hrvata u Zagrebu“, *Kolo* 1-2/2013. <https://www.matica.hr/kolo/386/drustvo-prijatelja-gradiscanskih-hrvata-u-zagrebu-22078/> 25. 2. 2024.)

⁶ Uvidom u monografiju *Čakavski sabor 1970. – 2020.*, ur. J. Lužine, M. Rakovca i J. Šikliča (Žminj – Pula, 2020.) te u Kronologiju Čakavskog sabora objavljenu na mrežnim stranicama <https://cakavskisabor.hr/o-cakavskom-saboru/kronologija-cakavskog-sabora-i-katedri/> ne nalaze se podaci o osnivanju Društva prijatelja Gradišćanskih Hrvata.

„Istodobno je održana osnivačka skupština *Društva prijatelja Gradišćanskih Hrvata* u *Dvorani glagoljice*. Usvojen je Statut *Društva* prema kojemu je glavni cilj „...*unapređenje kulturnih veza između Hrvatske i Gradišćanskih Hrvata*’. Za predsjednika je izabran Marin Franičević.“ (Dukovski, 2007: 165)

Da su Čakavski sabor i Zvane Črnja imali na umu gradišćansko(-)hrvatski književni i kulturni korpus o kojemu treba skrbiti i koji valja osvijestiti u suvremenim tijekovima hrvatske književnosti i kulture, govori i činjenica da je Čakavski sabor već 1972. godine pokrenuo nakladnički niz *Biblioteka za gradišćanske Hrvate*. U Biblioteci je objavljena tek jedna knjiga Martina Meršića ml., *Znameniti i zaslužni Gradišćanski Hrvati* (Pazin, 1972.). Monografija o gradišćanskim Hrvatima koju su zajednički uredili Nikola Benčić i Zvane Črnja objavljena je kao jedino djelo u Biblioteci *Posebna izdanja Čakavskoga sabora*. U ogledu na posljednju spomenutu knjigu Dragutin Pavličević posebno će istaknuti nastojanja Čakavskoga sabora u popularizaciji i očuvanju baštine gradišćanskih Hrvata: „Na kraju treba reći pohvalu Čakavskome saboru, što se u posljednjih nekoliko godina ozbiljno prihvatio posla i tako mnogo pridonio ne samo popularizaciji nego i znanstvenom afirmiranju problema Gradišćanskih Hrvata koji su, uostalom, u većini čakavci“ (Pavličević, 1973: 160). Već i sama činjenica da je Zvane Črnja boravio u Željeznom i u austrijskom dijelu Gradišća⁷ govori u prilog tezi o njegovoj potpuno ozbiljnoj posvećenosti temi gradišćanskih Hrvata. Njegov odnos prema Gradišću istovjetan je onom koji je gajio prema Istri, Hrvatskom primorju, otocima, s tezom o novom konceptu kulture kao „vertikale“: „Čakavski sabor je pledirao za oslonac na bazu i za policentričnu, vertikalnu izgradnju kulturnog identiteta, tj. za različitost i samosvojnost dijelova cjeline pri čemu se jedinstvo (integracija) gradi uz poštivanje razlika“ (Črnja, 2016: 261). Za Črnju je kulturna, književna i jezična baština gradišćanskih Hrvata bio zaboravljeni biser u hrvatskoj ogrlici drevne čakavske i stare hrvatske kulture.

3. Zvane Črnja o Gradišćancima i Gradišću

Zvane Črnja eseje „Pismo prijatelju u Gradišće“ i „In tyrannos’ na gradišćanski način“ objavljuje u knjizi eseja *Četrdeset godina poslije* 1988. godine. Oba su eseja uvrštena u njegovu knjigu izabranih eseja *Ex Histria* iz 2016. godine. Pjesma „Gradišćanska jačka ili tuoda se grie va Bieč“ objavljena je u knjizi Črnjinih izabranih pjesama *One dvi naranče* 1989. godine.

⁷Mađarski dio Gradišća nije mogao posjetiti zbog političkih okolnosti koje su Mađarsku granicu čuvale „željeznom zavjesom“.

3.1. Dva eseja – „Pismo prijatelju u Gradišće“ i „In tyrannos' na gradišćanski način“

Esej „Pismo prijatelju u Gradišće“ esejizirano je pismo Zvane Črnje Nikoli Benčiću, a u koje je Črnja umetnuo svoj predgovor monografiji *Gradišćanski Hrvati*⁸. Kako je već ranije spomenuto, monografiju su uredili Zvane Črnja, Nikola Benčić i Mirko Valentić. Iz Črnjina pisma također saznajemo da je on za potrebe rada na monografiji Benčića posjetio u Željeznom i zajedno s njim obišao hrvatska sela u austrijskom dijelu Gradišća. Črnja Benčiću piše kako je prikupljanje i valoriziranje književne i uopće baštinske građe Gradišća očekivan slijed aktivnosti Čakavskoga sabora: „Samo jezično i kulturno zajedništvo potaklo nas je, dragi Benčiću, da se kao Čakavski sabor pojavimo među vama, a plod tih susreta bit će i knjiga koju smo zajednički pripremili“ (Črnja, 2016: 207).

Črnjina ideja Čakavskoga sabora kao programa otpora unifikaciji i isključivoj centralizaciji jezika protkana je i njegovim predgovorom ovom kapitalnom izdanju. On će i sâm Benčiću priznati da je to drukčiji diskurs od onoga kojim bi se služili Gradišćanci. O svom predgovoru, kojim zalazi u određene polemičke karakteristike, Benčiću piše pomalo se opravdavajući:

„Nastojao sam da ne bude preoštro jer sam boraveći kod vas u Željeznom i obilazeći naše čakavske enklave po Gradišću osjetio da vam je suzdržanost draža negoli odrješitost. Mi smo u staroj domovini ponešto drukčiji; draže su nam precizne definicije, one što razgolićuju i otkrivaju bit pitanja pa makar se potom nosili s posljedicama koje nisu ugodne“ (207).

Predgovor Črnja počinje povijesnim kontekstom dolaska Hrvata u Gradišće da bi otvorio problematiku nacionalnog pitanja gradišćanskih Hrvata u Austriji. Svjestan da se hrvatske jezične i kulturne enklave velikom brzinom stapaju s dominantnim i domicilnim germanskim elementom, i to zbog austrijske politike, ali i galopirajuće potrošačke i materijalističke životne kulture, Črnja otvoreno, ekspresivno i gotovo proročanski s dozom patosa piše:

„Sada, međutim, valjak urbanizacije i globalni nalet modernih oblika života razaraju i u Burgenlandu ćelije nekadašnjeg hrvatskog tradicionalističkog određenja te se na udaru tih apokaliptičkih sila građansko-potrošačke transformacije našao i jezik Gradišćanskih Hrvata. Ali nekontrolirana antikulturalna logika potrošačkog društva ne obavlja sama taj svojevrsni beskrvni genocid nego su joj se na cjelokupnoj unutrašnjoj fronti austrijske poslijeratne svakodnevice ponovno pridružile aveti germanizacije, spremne

⁸ Monografija *Gradišćanski Hrvati* urednika Zvane Črnje, Mirka Valentića i Nikole Benčića sadrži tekstove koji obrađuju povijest, govore, književnost, likovnost, glazbu, običaje i folklor gradišćanskih Hrvata. Zasebno je poglavlje posvećeno pjesništvu i prozi gradišćanskih Hrvata. Kao zasebna cjelina pod naslovom „Svjedočanstva“ objavljeni su putopisi iz Gradišća hrvatskih filologa Frana Kurelca, Franje Kuhača i Ivana Milčetića. Dio tekstova u monografiji bavi se suvremenom problematikom položaja gradišćanskih Hrvata u Austriji.

da moralnim i fizičkim nasiljem u svakom trenutku osiguraju puni legalitet i uspjeh gaženju i posvemašnjem uništenju duhovnog bića Gradišćanskih Hrvata. Tako su se Gradišćanski Hrvati poslije četristo i pedeset godina svoga težačkog bivstvovanja u zemlji koja je, bez sumnje, njihova jedina domovina, odjednom našli u procijepu između odnarođivačke omče i dosad varljivih izgleda da će apelima na savjest Austrije kao nacionalna manjina izvojevati zakonski instrumentarij (...).“ (208)

Črnja nadalje problematizira austrijsku politiku „germanizatorske ideologije“, ističe aktualije o pitanjima jezičnih prava u Austriji⁹, osobito kada je riječ o jezičnim pravima Slovenaca u Koruškoj i Hrvata u Gradišću. Monografiju *Gradišćanski Hrvati* tretira kao „probudenu savjest u Jugoslaviji“, dugo iščekivan i gotovo zakasnio iskorak „stare domovine“ prema hrvatskom puku koji čuvajući svoje drevne običaje i stari jezik, čuva nukles kulture hrvatskoga bića. Istaći će pritom Zvane Črnja i pionirski pothvat objavljivanja monografije te njezinu znanstvenu i stručnu vjerodostojnost: „Zasnovana na znanstvenoj akribiji, ona bez patosa i povišena glasa prikazuje povijesnu disperziju Gradišćanskih Hrvata te je dosad najcjelovitije djelo o hrvatskom gradišćanskom problemu uopće“ (209).

Tijekom boravka u Burgenlandu, u pitomosti gradišćanskoga pejzaža i kulturne uljudbe njezinih središta, u Željeznom i Šopronu, Črnja prepoznaje svojevrsnu endemičnost kulturnog prostora koji su oblikovali gradišćanski Hrvati. Ista težnja i strast kojom Črnja govori o pitanjima Istre i njezinu doprinosu u stvaranju bogate i široke slike nacionalne hrvatske kulture (i to ne samo jezične), prepoznaju se i u njegovom pogledu na kompleksnu temu opstojnosti Hrvata u Gradišću i njihovom doprinosu hrvatskoj matičnoj kulturi. Stoga svoj predgovor zaključuje manifestnom idejom Čakavskoga sabora koji okuplja, čuva i popularizira bogatstvo „čakavskih kultura“:

„I na kraju, posve je razumljivo što javnost u Hrvatskoj i Jugoslaviji ne može biti ravnodušna pred opasnostima koje su se u domovini Haydna, u jedinstvenom zelenom krajoliku između Eisenstadta i Šoprona, između starog Požuna i burgenlandskog juga, danas tako tjeskobno nadvile nad sudbinom jedne male oaze hrvatskog jezika koja nas ne podsjeća ni na ekspanziju ni na osvajanja, nego na samoprijegorne žrtve što ih je naš obespravljeni puk u najtežim stoljećima povijesti pridonio izgradnji evropske civilizacije. Izdavajući ovu knjigu kao značajno djelo hrvatskih kulturnih radnika iz Gradišća i nas iz stare domovine, u doba kad je slobodoljubiva misao o pravu nacionalnih manjina na opstanak i ravnopravnu participaciju praktički pobijedila na čitavom globusu, Čakavski sabor ne čini ništa drugo nego ohrabruje nedjeljivu ideju međuljudske uzajamnosti i tolerancije.“ (210)

⁹ Usp. „Poslije poznatih događaja u Koruškoj oko dvojezičnih natpisa (1972.), jugoslavenska se javnost u mnogo većoj mjeri nego do sada zainteresirala i za položaj Gradišćanskih Hrvata“ (Črnja, 2016: 209).

Premda monografija *Gradišćanski Hrvati* jest plod znanstvenog i stručnog rada, što Črnja u predgovoru i napominje, njegovi osobno proživljeni dojmovi koje je stekao tijekom boravka u Gradišću očito su puno dublji od problematizacije statusa gradišćanskih Hrvata kao nacionalne manjine u Austriji. U zaključnom dijelu pisma (nakon predgovora) Benčiću prilaže i svoju pjesmu nastalu tijekom boravka u Gradišću. Sam kraj pisma, a vidjet ćemo kasnije i Črnjina pjesma, dokazuju da problematiku Gradišća sagledava u povijesnom kontekstu, njegujući ideju otpornih, vrijednih i tihih Hrvata čakavaca koji trpljenjem čuvaju svoje dostojanstvo, baštinu i spomen na vlastiti tragični usud.

Esej „In tyrannos’ na gradišćanski način“ (1979.) u cjelini se uklapa u Črnjina promišljanja položaja čakavske lirike unutar hrvatskoga nacionalnoga pjesničkoga korpusa. Primjerice u nešto kasnijem eseju, s djelomičnim označnicama polemike, „Čakavski dosje danas“ (1988.) Črnja proziva antologičare hrvatskoga pjesništva 20. stoljeća zbog zanemarivanja i odbacivanja dijalektalne poezije kao umjetnički i estetski manje vrijedne. Tu svojevrsnu odioznost i rezerviranost prema dijalektalnoj književnosti promatra iz povijesno i društvene perspektive nastojeći u njoj pronaći djelomično opravdanje. Međutim, on ističe živost i snagu čakavske dijalektalne lirike 20. stoljeća, i što je za našu temu važno, unutar korpusa hrvatske književnosti na čakavskom dijalektu kao neodvojivi dio cjeline čakavskoga pjesništva, inkorporira pjesništvo gradišćanskih Hrvata s njegovim najznačajnijim predstavnikom Matom Meršićem Miloradićem. Črnja ga u svom polemičkom eseju spominje na dva iznimno važna mjesta. U uvodu, kada čakavsko pjesništvo kontekstualizira unutar njegovih prostornih određenja, i u dijelu u kojemu otvoreno predbacuje zagrebačkim antologičarima (Jelenović i Petris) neuvrštavanje Mate Meršića Miloradića u prvu *Antologiju nove čakavske lirike* iz 1934. godine.¹⁰ Razvidno je dakle da Zvane Črnja skrbi o položaju književnosti gradišćanskih Hrvata unutar korpusa hrvatske matične književnosti od samih početaka pokretanja Čakavskoga sabora i svojim daljnjim zalaganjem za integraciju i valorizaciju dijalektalne književnosti.

Esej „In tyrannos’ na gradišćanski način“, u cijelosti posvećen položaju Mate Meršića Miloradića unutar korpusa matične književnosti, potaknut je Miloradićevim izdanjem izabranih pjesama Jačke u Željeznom 1978. godine. Črnja

¹⁰ Usp.: „Ako istarskim (i dalmatinskim) izvorištima ovostoljetnog čakavskog književnog vala pridodamo i austrijski Burgenland s poezijom Mate Meršića Miloradića, tada se za ono što su Jelenović i Petris nazvali ‚novom čakavskom lirikom’ može reći da ona, ta lirika, kao najznačajniji poetski eksperiment u novijoj povijesti hrvatske književnosti nije više ni nova, ni mlada. (...)“

U doba kad je Vladimir Nazor (u pismu urednicima *Antologije nove čakavske lirike* 1934. godine) sročio sintagmu *furor (metricus) ciacavschianus*, skromni hrvatski čakavski kanconijer sadržavao je samo pet književnih imena: Ujevića, Nazora, Gervaisa, Ljubića i Balotu. Trebalo je tim imenima dodati i ime sve do danas najplodnijeg čakavskog pjesnika Matu Meršića Miloradića, ali za sastavljače zagrebačke antologije (što je odgovaralo i stvarnom stanju fakata) taj se Gradišćanac nalazio izvan orbite naše književne kulture.“ (Črnja, 2016: 327–328)

na početku eseja Miloradića pozicionira kao simbol književne riječi gradišćanskih Hrvata, ali i kao nezaobilazno ime hrvatske dijalektalne poezije.

„Prvo izdanje ove knjige objavljeno je 1934. i od tada do danas zanimanje za Miloradićev pjesnički čin raste ne samo među Hrvatima koji kao nacionalna manjina žive u Austriji za koje je Miloradićevo ime postalo velikim simbolom privrženosti vrijednostima i smislu materinjeg jezika, nego i u „staroj domovini“ gdje je najzad uočeno (osobito poslije pojave trećeg izdanja) da se u kontekstu povijesti hrvatske versifikacije djelo tog pjesnika ne može zanemariti.“ (Črnja, 2016: 253)

Nadalje, Miloradićevo pjesništvo inkorporira kao anticipacijski unutar korpusa hrvatske lirike s početka 20. stoljeća. Svjestan njegova romantičarskog pjesničkog iskaza, Miloradića sagledava kao autentičnog pjesnika koji sublimira svoj specifičan položaj angažiranoga pjesnika koji ne piše samo da bi opjevao temu nego da bi svojim poetskim izrazom sačuvao gradišćansko(-)hrvatski jezik. Promotrimo u tom kontekstu Črnjina zapažanja:

„Raspet tako između nečega što se sa stanovišta evropskog senzibiliteta imalo smatrati staromodnim i s druge strane modernog demokratskog osjećanja koje je u poeziji dozivalo u pomoć potpuno nove oblike iskaza, Miloradić je u korpus hrvatske književnosti ugradio pjesničko djelo osebujne vrijednosti. U prvom i drugom desetljeću dvadesetog stoljeća on u svojim najboljim strofama iznenađujuće anticipira metaforu naše socijalne poezije iz tridesetih godina i inaugurira silovit pohod književne misli protiv krvavog ratnog klanja, laži, tiranija, ljudske nakaznosti i ljudske gluposti. Sjaj te novine često se gubi u kvantitetu starinskih slika i retorike, ali kad zabljesne novom idejom, Miloradić je zaista superioran.“ (253)

Kako bi oprimgjerio svoj navod, Črnja Miloradićeovu pjesmu „Juxta cruce“ u velikoj mjeri citira i prisposoblja s Krležinim *Baladama Petrice Kerempuha*. Črnja nalazi u njegovu pjesništvu i motivsku srodnost sa Silvijem Strahimirov Kranjčevićem („motiv „In tyrannos““) da bi zaključio kako je on „samonikao poput Petöfija“ njegujući „autentični čakavski pučki govor“ (255). Težište Črnjina eseja posvećena Mati Meršiću Miloradiću jest njegova teza da je upravo on, i to prije Vladimira Nazora, utemeljitelj hrvatskoga dijalektalnog književnog pjesništva. Pritom valja naglasiti da Črnja nije nekritičan u sagledavanju Miloradićeve poetike i pjesničke pozicije.

„Zasad treba naglasiti da djelo Mate Meršića Miloradića pripada u prvom redu općem fundusu našeg čakavskog pjesništva. I premda se njegovo djelovanje nije odrazilo na zbivanja u matičnom toku naše književnosti, Miloradića valja smatrati utemeljiteljem čakavske versifikacije dvadesetog

stoljeća, jer se svojim čakavskim stihovima javio nekoliko godina prije Nazora i jer je njegov stvaralački postupak bliži ishodišnoj pučkoj formuli nego Nazorov. Miloradić nije lirik. To je pjesnik angažirane refleksije, tribun koji nije služio umjetnosti nego ideji, ali njegovo je kazivanje ponekad prava igra pjesničkih slika koje svjedoče o iznimnom nadahnuću i talentu.“ (255)

Pišući o Črnjinoj esejistici, Miroslav Šicel raščlanjuje njegove dominantne teme pa među onim važnijima razmatra esejistiku o problematici dijalektalne književnosti, i to s osobitim naglaskom na čakavskom književnom izrazu. O tom segmentu Črnjina esejističkog pisma Šicel će zapaziti sljedeće:

„Črnjina esejistika na temu čakavštine u uspješnoj je službi, istodobno, i obrane čakavskog, hrvatskog, literarnog, etičkog i ideološkog identiteta, kao i uspješnog, dokumentiranog dokazivanja kako čakavska književna riječ vrlo bitno pridonosi bogatstvu vrhunskih umjetničkih ostvarenja hrvatske književnosti uopće“ (Šicel, 1997: 72).

Iz Šicelova navoda posve je dakle razvidno da se Črnjini tekstovi motivirani Gradišćem i gradišćanskim Hrvatima, u širem smislu određeni kao eseji, u potpunosti uklapaju u njegovo viđenje snage hrvatske književnosti iskazane drevnim čakavskim izrazom. Za Črnju su dijalekti, s posebnim tretmanom čakavskoga kao prvog jezika hrvatske lijepe književnosti, ona dimenzija koja proširuje, produbljuje i osnažuje cjelinu hrvatske književnosti. Stoga se njegovi eseji čitaju kao književni dokumenti koji sinkroniziraju intelektualnu snagu djelatnosti Čakavskoga sabora u odupiranju marginalizaciji dijalektalne književnosti i zavičajnih kultura.

3.2. Pjesma – „Gradišćanska jačka ali tuoda se grie va Bieč“

Pjesmu „Gradišćanska jačka ali tuoda se grie va Bieč“ Zvane Črnja piše nadahnut boravkom u Željeznom, u austrijskom dijelu Gradišća. Zanimljivo je, ali ne i neobično, da ju posvećuje Miroslavu Krleži. Ovdje se čak može iznijeti i pretpostavka da je u dogovoru s Krležom i interesno zahvatio kulturni prostor Gradišća. Osim što je s Miroslavom Krležom prijateljvao, Krleža je umnogome podržavao Čakavski sabor i uz Mirka Božića, predsjednika Sabora, držao mu političko zaleđe u nesigurnim vremenima nakon Hrvatskoga proljeća. Uostalom, po Črnjinim sjećanjima Krleža je Čakavski sabor vizionarski vidio u širenju njegova djelovanja. Tijekom jednog razgovora Črnja se prisjeća kako mu je Krleža savjetovao da „proširimo front djelovanja, da osim poezije i suvremene književnosti obuhvatimo i druge teme, na primjer glagoljaštvo, kmetovske bune...“ (Črnja po Lužina, 2020: 31). Širenje tema očito je pretpostavljalo i širenje prostora djelovanja. Dakle, Črnjina „Gradišćanska jačka...“ s jedne je strane čakavski odgovor Krleži na njegove *Balade Petrice Kerempuha*, a s druge zahvala i spomen na zajedničko vizionarstvo oživljavanja kulture prvoga hrvatskog pjesničkog jezika.

Pjesma Zvane Črnje „Gradišćanska jačka...“ razvedena je po načelu omanje poeme. Osim širine prostora pjesničkoga teksta ona zadržava i određenu narativnu i dramsku dimenziju koja prepleće dominantne motive Črnjina viđenja Gradišća. Narativnu dimenziju Črnja postiže uvođenjem lika Šimuna koji iz stare domovine dolazi u Gradišće i postaje simbol tragičnog izgnanstva iz domovine i stalne kmetske sudbine u tuđoj zemlji. Kao stalni motivi u kontrastnim vezama Črnja varira Šimunovu tragiku s pejzažnom ljepotom Gradišća. Gradišću Črnja pridijeva epitete koji u svom dubljem značenju predstavljaju život (npr. Gradišće zeleno, Gradišće presunčano). Takvom kontrastnom slikom zaključuje pjesmu: „I od tiela krobotskega, Šimune, / Gradišće ti je / prezeleno. / A zgubljena je stara jačka, / jačka krvava i duga“ (Črnja, 1988: 62).

Jabuka je također stalan motiv preko kojeg Črnja varira simbol života i domovine. Promotrimo nekoliko odabranih stihova: „Jačka do jački, / ta krvava jačka, bič i ostruga. / Na ov puot so muorali prit / svi gonjeni / i prokleti z juga. // Ki će to mrtvo jabuko / pozelenit, / za vajme boga, Šimune, / i donest na va njedra / zemljo i nebo / ča smo ih pogubili / a nikad ne odzabili (...)“ (Črnja, 1988: 57).

Simbol jabuke Črnja uvezuje u povijesnu tragiku stradanja hrvatskih plemića Petra Zrinskog i Frana Krste Frankopana, pa se u toj simboličkoj točki stradanja hrvatskoga naroda pod tuđinskim vlastima ona simbolički sjedinjuje sa slikom progona Hrvata u Gradišće iz kojega se nikad nisu vratili svojim korijenima.

*„A vilezla je ta jabuka.
I rinula koren si predimboko
va zemljo niemško
plačuć za lobanjami
ča so nan se tamo
pogubile.*

*I ki će pobrat to jaboko
premrtno pod nebon,
naš Šimune?
Plačuće drievno prez cvieta
ki će ga pobrat?
Ki će s suhega diebla prijieti
tvoje tielo z damni tamo naobešeno
i z damni tamo zlomljeno
i z damni prenatučeno
i z damni prenamučeno
i z damni va prah razdrobljeno
i z damni s ten vetron razneseno
po tvoijen Gradišće presunčanen?“*

(Črnja, 1988: 58–59)

Črnja u svojoj „Gradišćanskoj jačkoj...“ imitacijom varira dva tipa pučkog izraza – pučki plač i pučku poskočicu. Iz jednog poetskog raspoloženja naizmjenično ulazi u drugo te tako ostvaruje dramatičnost, ali i dinamičnost te osobitu melodioznost poetskoga izraza. Na takav način postiže tragičan doživljaj patnje još drastičnije, upravo kako to uspijeva Miroslav Krleža u svojim *Baladama*.

*„Tambu,
tambu
tambu-
-rica,
denes glava ti je
tica.
Zletela in je z debeloga panja
i od Zriny grofa,
i od
Frankopana
sanja.*

*(...)
Sveti Blaž
grlomaž,
podmaži konop
i ča će mu
pop.*

*I hopsa,
jopsa
tamburaši.“
(61–62)*

Promatrajući Črnjinu „Gradišćansku jačku...“ s idejom tragike hrvatskoga naroda, njegova trpljenja i usuda, pjesnik i tom dimenzijom nastoji istaknuti ideju pobratimstva gradišćanskih Hrvata s ostatkom (osobito čakavskoga) hrvatskoga prostora „stare domovine“. Otuda metafora zajedničkog puta za Beč na kojemu su Hrvati iz stare i nove domovine odlazili tražiti milost. Pismo Nikoli Benčiću kao objašnjenje naslova svoje pjesme završava simboličkom rečenicom: „Jer i moji su preci odlazili u Beč tražiti pravdu, jednako kao i vi Gradišćanci danas“ (Črnja, 2016: 210). U sinkronicitetu borbe za jezik i opstojnost čakavske kulture u širem smislu, Zvane Črnja problematiku gradišćanskih Hrvata prihvaća i prigrljuje unutar idejnih obzora svoga Čakavskoga sabora. Osim njegovih eseja, projekta monografije *Gradišćanski Hrvati*, dokaz je tomu nedvojbeno i njegova pjesma „Gradišćanska jačka ili tuoda se grie va Bieč“.

Zaključak

Kontekstualizacija aktivnosti Zvane Črnje unutar Čakavskoga sabora uz interpretacijsko čitanje njegovih eseja s temom Gradišća i pjesme „Gradišćanska jačka ili tuoda se grie va Bieč“ pokazuju, sada kada ih se promatra pod objedinjenom temom Gradišća, svu Črnjinu vizionarsku snagu i intelektualno-pjesničku širinu. Ideja čuvanja čakavske književnosti i baštine javljala se ne samo u strahu od zaborava i propasti nego prije u avangardnom otporu zaboravu i unifikaciji jezika. Prepoznao je dakle Črnja srodnost opasnosti koje „nalegoše“ na čakavsku baštinu – u Hrvatskoj pod najezdom unifikacijske štokavštine, a u austrijskom dijelu Gradišća germanizacije. Ideja Čakavskog sabora uistinu je bila kulturni pokret koji se opasnostima od nestajanja jezika borio najmoćnijim intelektualnim i kulturnim oružjem – znanošću kroz rad katedri i umjetničkim djelom potičući pisanje na organskom, čakavskom govoru.

Črnjin predgovor monografiji *Gradišćanski Hrvati* s pismom Nikoli Benčiću, njegovo razmatranje o kontekstualizaciji pjesništva Mate Meršića Miloradića, te konačno pjesma „Gradišćanska jačka...“ neprijeporan su dokaz da je Črnja kao pjesnik i intelektualac u Gradišću osjetio i čuo odjek svojih starih istarskih Bezjaka, onih koji su tišinom očuvali zvučnost svoga organskoga jezika i govora. Zvane Črnja u hrvatskoj kulturi drži se vizionarom procvata hrvatske kulture u Istri, a uvidom u njegove projekte i radove nadahnute Gradišćem zamjećujemo koliko je njegova ideja kreacije kulture kao „vertikale“ bila važna ne samo za Istru nego za sav prostor čakavske baštine u Hrvatskoj i izvan nje.

LITERATURA

Biletić, Boris (2001)

Bartuljska jabuka. Oglеди o književnom djelu Zvane Črnje, Buzet: Reprezent.

Čakavski sabor. (<https://cakavskisabor.hr/>)

Čakavski sabor 1970. – 2020., ur. Lužina, Jelena – Rakovac, Milan – Šiklič,

Josip (2020.) Pula – Žminj: Istarski ogranak DHK – Čakavski sabor.

Črnja, Zvane (1988)

One dvi naranče, Opatija: Otokar Keršovani.

Črnja, Zvane (2016)

Ex Histria (izabrani eseji), ur. Biletić, B. D., Pula: Istarski ogranak DHK.

Dukovski, Darko (2007)

„Čakavski sabor: nacionalni značaj regionalnog“ u: Dukovski, D., *Istra i Rijeka u Hrvatskome proljeću*, Zagreb: Alinea, str. 160–166.

Gradišćanski Hrvati, ur. Črnja, Zvane – Valentić, Mirko – Benčić, Nikola (1973)

Zagreb: Čakavski sabor.

Jembrih, Alojz (2013)

„Društvo prijatelja gradišćanskih Hrvata“, *Kolo*, 1-2/2013. (<https://www.matica.hr/kolo/386/drustvo-prijatelja-gradiscanskih-hrvata-u-zagrebu-22078/>)

Lužina, Jelena (2020)

„Čakavski sabor kao kulturalni fenomen“, u: *Čakavski sabor 1970. – 2020.*, ur. Lužina, Jelena – Rakovac, Milan – Šiklič, Josip (2020.), Pula – Žminj: Istarski ogranak DHK – Čakavski sabor, str. 27–57.

Pavličević, Dragutin (1973)

„Ocjene i prikazi: *Gradišćanski Hrvati*“, *Časopis za suvremenu povijest*, 5(2)/1973, Zagreb, str. 155–160. (<https://hrcak.srce.hr/file/320012>)

Šicel, Miroslav (1997)

„O esejistici Zvane Črnje“, *Hrvatski književni obzori*, Rijeka: ICR, str. 104–113.

Šiklič, Josip (2020)

„Što je (to) Čakavski sabor?“, u: *Čakavski sabor 1970. – 2020.*, ur. Lužina, Jelena – Rakovac, Milan – Šiklič, Josip (2020.), Pula – Žminj: Istarski ogranak DHK – Čakavski sabor, str. 13–23.

Kozar-Mukič, Marija

(dopisna članica SAZU, Muzej Savaria, Sombotel/Szombathely, Magyarország)

SLOVENSKA IN MADŽARSKA BESEDILA CERKVENIH PESMI Z ISTIM NAPEVOM¹

Abstract:

The Slovenian and Hungarian texts of church hymns with the same melody were compared across two hymnbooks: the Slovenian-language “Hallgassátok, emberek” (2011) and the Hungarian-language “Hozsanna”, 23rd edition (2011). The comparison focused on hymns from the period ranging from the 13th to the 20th century. Judit Pável, a singing teacher, identified 23 hymns in the Slovenian hymnbook for which she had corresponding Hungarian texts. These texts were then compared by us. It was found that initially, the Slovenian translations were primarily content-based, with only a few verses being literal translations. From the mid-19th to the 20th century, the translations became increasingly literal. For Slovenes in Hungary, church hymns played an important role in preserving the Slovene mother tongue and identity.

Keywords: Slovenes in Hungary, church hymns, translation

Po ljudskem štetju iz leta 2022 živi na Madžarskem 3965 Slovencev, od tega 1526 v Monostru (Szentgotthárd) in okoliških šestih vaseh, na 94 km² velikem območju, ob avstrijski in slovenski meji. Ostali Slovenci živijo v Sombotelu, Mosonmagyaróváru, Győru, Pécsu, Budimpešti in manjših krajih Prekodonavja. Pri ohranjanju slovenske materinščine in identitete igrajo pomembno vlogo cerkvene pesmi v domačem narečju, tudi če so prevedene iz madžarščine.

Slovenska in madžarska besedila cerkvenih pesmi z istim napevom bomo predstavili na podlagi dveh pesmaric. Cerkevno pesmarico *Poslušajte vsi ljudje: porabska pesmarica* je leta 2011 izdala Državna slovenska samouprava na Gornjem Seniku.² Sestavil jo je organist Ciril Kozar iz Martinja na podlagi starih molitvenikov, ki so jih uporabljali v Porabju. Nekatere pesmi so mu zapeli tudi starejši Porabci. V pesmarici je sto osemnosemdeset pesmi. Profesorica glasbene vzgoje Judita Pavel (hči prvega prekmurskega poklicnega znanstvenika

¹ Besedilo je prirejeno za dvojezične raziskovalce na podlagi študije: KOZAR-MUKIČ, Marija. Medjezikovna prepletanja v ljudskih in cerkvenih pesmih porabskih Slovencev = Interlingual Intertwining in the Folk and Church Songs of Slovenians in Hungary. *Svetovi*. Feb. 2023, letn. 1, št. 1, str. 97–104.

² Kozar 2011.

Avgusta Pavla) je na podlagi enakega napeva ugotovila, da ima triindvajset pesmi besedilo tudi v madžarščini. Napev madžarskih pesmi je enoglasen, Porabci pa jih pojejo dvoglasno. Ciril Kozar jih je zaradi tega za *Porabsko pesmarico* priredil za dvoglasno petje. Slovensko besedilo teh pesmi bomo primerjali z madžarskim besedilom v pesmarici *Hozsanna*.³ Madžarska cerkvena pesmarica iz 2011 je vse pesmi prevzela iz znanstvenokritične izdaje madžarskih cerkvenih pesmi z naslovom *Szent vagy, Uram!* (Sveti si, moj Bog!) iz leta 1931,⁴ ki je doživela pet izdaj. V korpusu triindvajsetih, iz madžarščine prevedenih cerkvenih pesmih bi pričakovali veliko prevzetih madžarskih besed. Pri preučevanju smo ugotovili, da to ni značilno. To priča o tem, da se je prevajalec zelo trudil, da pesmi čisto posloveni, da bi jih Porabci tako čutili kot lastne pesmi. Ko domačih besed ni našel, je uporabljal slovenske knjižne besede (npr. ves, meč, popolno itn.).

V *Porabski pesmarici*⁵ je med pesmimi, ki se pojejo tudi madžarsko, **najstarejša porabska različica** latinske pesmi *Stabat Mater Dolorosa* ali *Mati žalostna je stala iz 13. stoletja*. Porabska različica se začneja z besedami »Stala je mati dreselna«,⁶ madžarska pa *Áll a gyötrött Isten anyja* (Stoji mati žalostna).⁷ V latinščini ima pesem dvajset kitic, ki jih je v slovenščino prevedel Franc Ksaver Lukman.⁸ V porabskem narečju je petnajst kitic, v madžarščini pa jih je dvajset. Do petnajste kitice ima besedilo enako vsebino tako v porabščini kot v madžarščini. V knjižni slovenščini so kitice oštevilčene od številke 1 do 10.⁹ V porabskem prevodu je edina knjižna slovenska beseda »meč«.

Primerjali smo porabsko, knjižno slovensko, madžarsko in latinsko besedilo. V latinščini in v knjižno slovenskem prevodu ima vsak kitica samo tri vrstice, v porabskem in madžarskem besedilu pa štiri.

porabsko

Stala je mati dreselna¹⁰
 poleg križa jako tužna¹¹,
 gda je viso sveti Sin,
 gda je viso sveti Sin.

*knjižno slovensko*¹²

Mati žalostna je stala,
 zraven križa se jokala,
 ko na njem je visel Sin.

madžarsko

Áll a gyötrött Isten anyja,
 Kín az arcát könnybe vonja.
 Úgy siratja szent Fiát,
 Úgy siratja szent Fiát.

latinsko

Stabat mater dolorosa
 iuxta Crucem lacrimosa,
 dum pendebat Filius.

³ Bárdos – Werner 2011.

⁴ Harmat – Sik 1931.

⁵ Kozar 2011.

⁶ Kozar 2011. 274.

⁷ Bárdos – Werner 2011. 161.

⁸ Wikipedia 2023.

⁹ Herg 1907. 152–153.

¹⁰ Dreselna: žalostna.

¹¹ Tužna: hrvaška beseda.

¹² Latinsko in knjižnoslovensko (Wikipedija 2023a.)

Pri tej pesmi porabski prevod ni enak madžarskemu besedilu, bolj knjižno slovenskemu in latinskemu.

V 17. stoletje sega prvotno madžarsko besedilo dveh pesmi, ki sta bili objavljene že leta 1651 v *Cantus Catholici*, prvi natisnjeni madžarski cerkveni pesmarici z notami.¹³

Binkoštna *Hodi k nam o Düh sveti* (Jöjj, Szentlélek Úristen)¹⁴ ima v porabskem narečju šest kitic, v madžarskem pa sedem. Do tretje kitice je vsebina prevoda enaka madžarskemu besedilu, od četrte do šeste pa se razlikuje. Iz madžarščine je prevzeta beseda »kinč« (madžarsko *kincs* v pomenu »zaklad«).

Dobesedno je iz madžarščine prevedena prva vrstica prve kitice:

Hodi k nam o Düh sveti Jöjj, Szentlélek Úristen,

Tudi druga, tretja in četrta vrstica druge kitice so iz madžarščine prevedene dobesečno:

vrastvo srci našemi, Jöjj el szívünk orvosá.
daj nam kinč tvoj nebeski, Oszd ki égi kincsedet,
daj nam kinč tvoj nebeski. Oszd ki égi kincsedet.

Prav tako je dobesečno preveden refren:

Hodi, hodi, o Düh sveti, Jöjj el, jöjj el, jöjj el, jöjj el,
hodi k nam, o Düh sveti. Jöjj Szentlélek Úristen!

Pesem *Srce Jezusovo*¹⁵ (Jézusomnak szívén) ima dve kitici v obeh jezikih, prevod se vsebinsko ujema z madžarskim besedilom. Iz knjižne slovenščine je prevzeta beseda »ves«.

Dobesečno prevedene vrstice in besede so, v prvi kitici:

vse skrbi nevole, srce tvoje vzeme, *Földi bútól, bajtól Szíved enyhülést ad.*
v Tebi se düša pomirij, *Tenálad lelkünk megpihen.*
čüti vse veselje. Ki sírva sírt: vigad.

V drugi kitici:

Srce Ježušovo, ves umorjeno, Jézusom szent Szívét *lándzsa döfte át,*
za vse grehe naše šče **prebodjeno.** *Megnyitotta nekünk drága oldalát.*
Zdaj se skrijmo v srce, *Szent Szívébe rejtve törli minden bűnünk.*
naj nam zbríše grehe in *A szenvedés ott nem sajog.*
več ne bode **trpljanje,** samo **radüvanje.** *Ő benne örülünk.*

Pet pesmi s prvotnim madžarskim besedilom se pojavi prvič v neki pesmarici iz 18. stoletj.¹⁶ V novoletni pesmi *Oh lep Ježuš* (Ó szép Jézus)¹⁷ je v 3. kitici Marija

¹³ Bárδος – Werner 2011. 251.

¹⁴ Kozar 2011. 126., Bárδος in Werner 2011. 381.

¹⁵ Kozar 2011. 140., Bárδος – Werner 2011. 251.

¹⁶ Bozóki 1797., Bárδος – Werner 2011.

¹⁷ Kozar 2011. 88., Bárδος – Werner 2011. 136.

v slovenščini »nebeški stolp« (*tűren nebeski*), v madžarščini pa je »stolp naše države« (*országunk tornya*). Besedilo ima v obeh jeziki tri kitice.

V prvi kitici in v refrenu so dobesedno prevedene vrstice in besede:

Oh lep Jezuš, v etom novom leti	<i>Ó szép Jézus! Ez új esztendőben</i>
Naj v etom novom leti vu vsem	<i>/:Hogy ez új esztendőben Minden</i>
našon deli bodemo Jezuš,	<i>ügyeinkben Lehessünk Jézus</i>
po tvojoi volii.	<i>Drága kedvében:!</i>

V drugi kitici:

Oh lep Jezuš, za tvo Ime volo	<i>Ó szép Jézus! Drága szent nevedért</i>
stani za ľudstvo. Oh Marija	<i>Kelj föl népedért. Ó Mária!</i>
Naj v etom novom leti...	<i>/:Hogy ez új esztendőben...</i>

Cvetnonedeljska pesem *Pred zveličitelja idemo* (Megváltó királyunk)¹⁸ ima v madžarščini sedem kitic, v slovenščini pa štiri. Prva, druga in sedma (v slovenščini četrta) kitica so vsebinsko prevedene. Napev se delno ujema. Dobesedno prevedene vrstice in besede so (v drugi kitici):

vö so šli pred Njega s palme vekami *Elébe kimentek pálma ágakkal*

Velikonočna pesem *Veseli den je k nam prišo* (Örvendetes napunk támadt)¹⁹ ima v slovenščini šest, v madžarščini pet kitic. Prve tri kitice se vsebinsko ujemajo, ostale ne. Iz madžarščine prevzeta beseda je *Mešter* (Učitelj) za Jezusa. Dobesedno prevedene vrstice in besede so (v prvi kitici):

Veseli den je k nam prišo	<i>Örvendetes napunk támadt,</i>
ar je Jezuš z groba stano	<i>Jézus Krisztus mert fetámadt</i>

V mašni pesmi *Idem v tvojo sveto cerkev* (Bemegyek szent templomodba)²⁰ se vsebinsko ujema vseh pet kitic. V pesmi so tri madžarske besede: tronuš (prestol), aldov (daritev) in šereg (jata).²¹ Dobesedno prevedene vrstice in besede so (v prvi kitici):

Idem v tvojo sveto cerkev,	<i>Bemegyek szent templomodba,</i>
o Gospod, pred tvoj oltar,	<i>Uram, a szent oltárhoz,</i>
tü so sami zlati stebri	<i>Az aranyos oszlopok közt</i>
tü tvoj tronuš	<i>(A királyi) trónushoz</i>
Pred tehom se nanizavam	<i>Színed előtt leborulok</i>
velki grešnik omedlevam.	<i>(Szegény bűnös elnémulok)</i>
Z dühom gorečega dima	<i>Égő füstnek illatával</i>
Gospod, tebi aldov dam	<i>Uram néked udvarlok</i>

¹⁸ Kozar 2011. 107., Bárdos – Werner 2011. 177.

¹⁹ Kozar 2011. 120., Bárdos – Werner 2011. 192.

²⁰ Kozar 2011. 154., Bárdos – Werner 2011. 375.

²¹ Po Juditi Pavel je napev slovenskega prevoda nekoliko drugačen. Ciril Kozar je pri tej pesmi dodal ime Ivana Laharnarja, ki je najbrž priredil prvotni napev. Ivan Laharnar (1866-1944) je bil slovenski organist in skladatelj, ki je zbiral tudi stare cerkvene napeve.

V drugi kitici:

Šalomon krallesko **cerkev zidao**
zagradio je ...
z lanci vse pozlačenimi
kerubini so lepšali
svojimi perotami.

Bölcs *Salamon* kötemplomot épített
Elkeríté...
Aranyozott szép láncokkal
Kerubimok ékesíték
Kiterjesztett szárnyakkal.

V tretji kitici:

Jas sirota, črv zemelski,
ka bom pa tebi zidao?

Hát én, szegény, földnek férge
mit építsek nevednek?

Samo prah in pepeo jas sam

Aki por és hamu vagyok

da z nogami zemlo tlačim,
ni ti toga vreden sam.

Lábam hogy a földet nyomja,
méltó arra sem vagyok.

V četrta kitici:

Či ti moj dar dopadne,
ešče dūšo darūjem

Hogyha tetszik áldozatom,
lelkemet följajánlom,

V peti kitici:

polejvaj ti moje srce
z rosov presvete krvi
med šerege odebrane,
daj da bodem postavlen

Piros véred harmatával
öntözgesd szívemet
Választottak seregébe engedd,
hogy fölvétessem.

Mašna pesem *Zdravo boj oltarsko svestvo* (Üdvözlég, Oltáriszentség)²² je štirikitična v obih jezikih. V refrenu je v madžarščini beseda *százezerszer* (stotisočkrat), v porabščini pa *jezerokrat* (tisočkrat). Prevedeno dobesedno bi imela beseda v porabščini več zlogov (staugezerokrat).

Dobesedno prevedene vrstice in besede so (v prvi kitici):

Zdravo boj oltarsko svestvo,
čüdovito si Božanstvo

Üdvözlég Oltári szentség!
Csodálatos szent istenség!

Zdravo, sveti Sakramentum!
Jezero in jezerokrat, ...

Üdvözlég szent Szakramentom!
Százezerszer, meg ezerszer

V četrta kitici:

Na konci našga življenja,
šatan naj nas ne premaga.

Életünknek végoráján,
hogy ne ejtsen meg a Sátán.

²² Kozar 2011. 204., Bárdos – Werner 2011. 169.

Pet iz madžarščine prevedenih pesmi v zbirki *Porabska pesmarica*²³ je bilo v madžarščini prvič objavljenih leta 1855.²⁴ V postni pesmi *Velki, mali, strnsni se* (Keresztények sirjatok)²⁵ se ujema samo napev.

Mašna pesem *Oča večni visokosti* (Áldozattal járul Hozzád)²⁶ ima v madžarščini šest kitic, v slovenščini pa tri. Samo napev je isti, besedilo ni prevedeno iz madžarščine.

Marijina pesem *Našega življenja zvezda* (Te vagy földi éltünk)²⁷ ima v slovenščini tri kitice, v madžarščini pet. Prve tri so prevod. Hrvaški izraz *Deva* Marija (Devica Marija) v njej je najbrž vpliv hrvaških duhovnikov, ki so služili v Porabju.

Prva kitica:

Našega življenja zvezda zornica, *Te vagy földi éltünk vezércsillaga,*²⁸
sladko ti vüpanje, Mati smilena: *Édes reménységük, Kegyes Szűzanya.*
Ti si dana nam za Mater za vol Jezuša, *Téged rendelt jó anyáknak Az Isten fia*
zato vsegdar te hvalimo, *Azért áldunk örvendezve,*
Deva Marija. *Ó Szűz Mária.*

Dve božični pesmi, *Dika boj nebeskomi Bogi* (Dicsőség mennyben az Istennek)²⁹ in *Pastirje, pastirje* (Pásztorok, pásztorok)³⁰ sta v celoti prevoda madžarskih cerkvenih pesmi, ravno tako tudi ostalih deset božičnih pesmi, ki so poznejšega izvora in prevoda.³¹

Božično pesem *Z nebe je prišo* (Mennyből az angyal)³² so božični koledniki na Gornjem Seniku v slovenščini peli še v prvi polovici 20. stoletja. Mašna pesem *Lepo zmago* (Győzelemről énekeljen)³³ je bila himna 34. evharističnega kongresa v Budimpešti leta 1938³⁴ in v posodobljeni različici tudi leta 2021. Avtor madžarskega besedila je jezuit Béla Bangha (1880-1940), avtor napeva pa duhovnik, skladatelj Géza Kaudela (1894-1939).

²³ Kozar 2011.

²⁴ Po Bárdos – Werner 2011. – *Velki, mali, strnsni se* (Keresztények sirjatok); *Oča večni visokosti* (Áldozattal járul Hozzád); *Našega življenja zvezda* (Te vagy földi éltünk); *Dika boj nebeskomi Bogi* (Dicsőség mennyben az Istennek); *Pastirje, pastirje* (Pásztorok, pásztorok).

²⁵ Kozar 2011. 103., Bárdos – Werner 2011. 169.

²⁶ Kozar 2011. 171., Bárdos – Werner 2011. 324.

²⁷ Kozar 2011. 227., Bárdos – Werner 2011. 297.

²⁸ Zvezda zornica je Venera, madžarsko Vénusz, ki je najsvetlejša astronomsko telo po Luni. V madžarskem besedilu je zvezda vodnica (vezércsillag), po kateri so se lahko potniki orientirali.

²⁹ Kozar 2011. 61., Bárdos – Werner 2011. 117.

³⁰ Kozar 2011. 75., Bárdos – Werner 2011. 127.

³¹ Kristus se je narodo (*Krisztus, Jezus született*); Sveta noč (*Csendes éj*); Z nebe je prišo (*Mennyből az angyal*); Srce Jezušovo (*Jézusomnak szívén megnyugodni jó*); K tebi zdignimo glas (*Hozzád emelem szómat Istenem*); K tebi želim, moj Bog (*Közelebb, közelebb Uram hozzád*); Lepo zmago (*Győzelemről énekeljen*); K Mariji našoj dragoj Devici (*Máriához, drága Szűzanyánkhhoz*); Nébe lejpi cvejt (*Égi szűz virág*); Zvonovi zvonijo (*Lourdesi Ave Maria*).

³² Kozar 2011. 81., Bárdos – Werner 2011. 121.

³³ Kozar 2011. 166., Bárdos – Werner 2011. 405.

³⁴ Wikipedia 2023.

Slovenska in madžarska besedila cerkvenih pesmi z istim napevom smo primerjali v slovenski pesmarici *Poslušajte vsi ljudje* (2011) in 23. izdaji madžarske pesmarice *Hozsanna*. Pesmi in prevodi so nastali med 13. in 20. stoletjem. Ugotovili smo, da so prevodi v začetku dobesedni samo pri nekaterih vrstah pesmi, od druge polovice 19. stoletja in v 20. stoletju pa so dobesedni prevodi bolj pogosti. Pri tem so se prevajalci trudili, da so besedilo v celoti prevedli v domače narečje, le redko so ohranili kakšno madžarsko besedo. Pri ohranjanju slovenske materinščine in identitete Slovencev na Madžarskem igrajo cerkvene pesmi v domačem narečju pomembno vlogo še danes.

LITERATURA

- BÁRDOS, L. – WERNER A. (ur.) (2011)
Hozsanna! Teljes kottás népénekönyv. Budapest.
- BOZÓKI, M. (1797)
Katolikus karbeli kottás énekeskönyv. Vác.
- HARMAT, A. – SÍK S. (ur.) (1931)
Szent vagy, Uram! Budapest.
Spletni vir: https://hu.wikipedia.org/wiki/Szent_vagy,_Uram! 24. 01. 2024.
- HERG, L. (1907)
Venec svetih pesmi za bogoljubne kristjane. Maribor.
- KOZAR, C. (ur.) (2011)
Poslušajte vsi ljudje. Porabska pesmarica. Gornji Senik.
- Wikipedia (2023)
Győzelemről énekeljen. Spletni vir:
https://hu.wikipedia.org/wiki/Gy%C5%91zelemr%C5%91l_%C3%A9nekeljen 23. 01. 2024.
- Wikipediija (2023a)
Stabat Mater. Spletni vir: https://sl.wikipedia.org/wiki/Stabat_Mater 24. 01. 2024.

Mlikota, Jadranka
(Osijek, Filozofski fakultet u Osijeku, Hrvatska)¹

JEZIČNA STILIZACIJA GODIŠNJIH IZVJEŠĆA DONJOGRADSKJE
OPĆE PUČKE DJEČAČKE I DJEVOJAČKE ŠKOLE SLOBODNOG
I KRALJEVSKOG GRADA OSIJEKA U POSLJEDNIM DVAMA
DESETLJEĆIMA 19. STOLJEĆA²

Abstract:

School reports are, despite the valuable data they can offer, often neglected and insufficiently used sources for studying the history of education as well as for micro-historical reconstruction of a certain area. Still, the predetermined and unified contents of such reports contain important data about „the number of students, their religious, language and social structure“, curriculums and syllabuses, yet they give a possibility to teachers to publish their pedagogy-related debates. Thus to maintain a distance from the understanding that such publications are necessarily „stereotypical“ and „boring“, full of „imaginary statistical materials“, this paper views the annual reports of the Lower Town Public School for Boys and Girls in the Free Royal City of Osijek as publications which contain data of exceptional value not only regarding general societal and cultural history, but also historical linguistic analysis of administrative texts from the end of the 19th century. The former approaches regarding the language analysis of the administrative style in the second half of the 19th century were mainly based on laws, documents associated with economy, rules of society, parliamentary notes and records, programs of political parties and business letters. The latter proves that the school reports, until now considered ephemeral publications primarily used for researching the history of education, remained such also in the light of the researches associated with linguistic history. The corpus of this paper is constituted by school reports published in the last two decades of the 19th century, starting from the year 1883/1884, when the report states that they started constructing the above mentioned school building and to work in it, all the way to the very end of the century. Taking into account that the Croatian linguistic history in those decades is marked by the switch of philological schools (the Zagreb Philological School is surpassed by the School of Croatian Vukovians), the aim of this paper is to, using descriptive and analytic, but partly also comparative method, determine to what degree is the fracture of the language norm recorded in the analyzed corpus.

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4772-720X>

² Rad je izložen na Znanstveno-stručnom skupu o povijesti školstva u Donjem gradu u povodu 140. obljetnice zgrade Osnovne škole Jagode Truhelke 9. rujna 2023. godine.

Keywords: school reports, schooling in Osijek, language of the administrative-business texts in the second half of the 19th century, fracture of the language norm

Uvodno o korpusu i metodologiji istraživanja

Tiskana godišnja školska izvješća, kakva poznajemo iz razdoblja druge polovice 19. i početka 20. stoljeća, unatoč dragocjenim podatcima koje nude, često su zanemareni i nedovoljno (is)korišteni izvori za proučavanje povijesti školstva,³ ali i za rekonstrukciju mikropovijesti određene sredine. Zadani i unificirani sadržaji takvih izvješća nude ipak važne podatke „o kretanju broja učenika i učenica, njihovoj vjerskoj, jezičnoj i socijalnoj strukturi“,⁴ nastavnim planovima i programima, a istodobno otvaraju i prostor učiteljima za objavljivanje rasprava iz područja pedagogije. Batinić⁵ ih stoga smatra specifičnim vrstama publikacija iznimne kulturno-povijesne vrijednosti koje zaslužuju pozornost i muzeologa i historiografa, a ovim radom nastoji se pokazati i njihova iznimna vrijednost kao jezično-povijesnoga izvora. Odmičući se stoga od shvaćanja kako je riječ o „stereotipnim“ i „dosadnim“ publikacijama s obiljem „suhoparnoga statističkog materijala“,⁶ u ovom se radu godišnjim izvješćima donjogradske opće pučke dječjačke i djevojačke škole slobodnog i kraljevskog grada Osijeka pristupa kao publikacijama koje donose podatke iznimne vrijednosti ne samo za opću društvenu i kulturnu povijest,⁷ već i za jezično-povijesnu analizu obilježja administrativno-poslovnih tekstova s kraja 19. stoljeća. Dosadašnja su istraživanja jezika administrativnoga stila druge polovice 19. stoljeća korpusno bila usmjerena zakonima, dokumentima iz područja gospodarstva, pravilima društava, saborskim spisima i zapisnicima, programima političkih stranaka i poslovnim pismima,⁸ što pokazuje da su školska izvješća, dosada poimana kao efemerne publikacije ponajprije za proučavanje povijesti školstva, osta(ja)la takvima i kada je riječ o proučavanju jezične povijesti.

Korpusom će biti obuhvaćena godišnja školska izvješća objavljena u posljednjim dvama desetljećima 19. stoljeća,⁹ točnije od školske godine 1883./1884. kada se u izvješću i bilježi početak gradnje donjogradske školske zgrade i rada u njoj,¹⁰ pa sve do kraja stoljeća.¹¹ S obzirom na to da je riječ o desetljećima koja su u hrvatskom

³ Usp. Batinić 2012. 223–231.

⁴ Župan 2010. 213.

⁵ Batinić 2012. 223.

⁶ Plivević 1917., navedeno prema Batinić 2012. 229.

⁷ Kolak 2007.

⁸ Usp. Rezo 2015.

⁹ U radu će se uz primjere preuzete iz korpusa u zgradi bilježiti pokrata GI i školska godina na koju se odnosi izvješće, a uz navode i broj stranice s koje se preuzimaju.

¹⁰ Usp. „Dne. 11. listopada nakon svečane sv. mise obavljena je posveta nove školske sgrade po prečastnom gospodinu kanoniku Josipu Jankoviću, u prisustvu celokupne školske mladeži, učiteljskog zbora i roditeljah mladeži. Nakon posvete istaknuo je ravnajući učitelj u svom govoru važnost i cilj pučke škole te rodoljubivu požrtvornost ovoga grada Osieka, kojom je liepa i svrsi shodna nova školska sgrada u svojoj cjelini svjetlost svieta napokon ugledala.“ (GI 1883./1884.: 31).

¹¹ Građa je dio fonda knjižnice Muzeja Slavonije Osijek. Zahvaljujem dr. sc. Marini Vinaj, knjižničarskoj savjetnici i voditeljici odjela knjižnice, i višoj knjižničarki Ivani Knežević Križić koje su ustupile građu za ovo istraživanje.

jezikoslovlju obilježena smjenom filoloških škola (zagrebačke školom hrvatskih vukovaca), cilj je deskriptivnom i analitičkom, a dijelom i komparativnom metodom utvrditi u kojoj se mjeri prijelom jezične norme bilježi u istraživačkom korpusu. S druge pak strane analiza će pokazati i u kojoj je mjeri naravni tijek jezičnoga razvoja, na koji dakle nije utjecala vukovska jezična koncepcija, obilježio administrativno-poslovni stil do naših dana. Jezičnoj će analizi prethoditi strukturalna i djelomice sadržajna analiza godišnjih školskih izvješća slobodnog i kraljevskog grada Osijeka podnesenih u posljednjim dvama desetljećima 19. stoljeća, s posebnim osvrtom na izvješća donjogradske opće pučke dječjačke i djevojačke škole.

Godišnja školska izvješća slobodnog i kraljevskog grada Osijeka

Godišnja su izvješća Donjogradske obće (niže) pučke škole u obuhvaćenom korpusu objavljujivana skupno uz izvješća ostalih gradskih škola koja su koncem svake školske godine objedinjena pod naslovom *Godišnji izvještaj više djevojačke i obćih pučkih dječjačkih i djevojačkih učiona sl. i kr. grada Osieka*. Godišnja izvješća podnose sljedeće škole: Osječka viša djevojačka škola,¹² Gornjogradska obća pučka škola, Nutarnjogradska obća (niža dječjačka) pučka škola, Novogradska obća (niža) pučka škola. Od šk. godine 1886./1887. donose se i izvješća gradskih šegrtskih škola,¹³ potom Niža pučka škola u novom Osieku (GI 1891./1892.), Gornjogradska niža pučka škola u sv. Ane ulici (od 1895./1896.) te Gornjogradska niža pučka dječjačka i djevojačka škola u Jägerovoj ulici (od 1895./1896.). Zadani i unificirani sadržaji pokazuju da se tiskana godišnja školska izvješća strukturalno nisu bitnije mijenjala gotovo do kraja promatranoga razdoblja:¹⁴ započinjala su najčešće didaktičkim sadržajem (znanstvenom ili pedagoškom raspravom nekog osječkog učitelja),¹⁵ katkada i tekstovima neformalnijega sadržaja,¹⁶ ali i nekrologima.¹⁷ Nadalje, uz izvješća se donose i nastavni planovi,¹⁸ potom važnije

¹² U izvješćima se u sljedećim godinama bilježe ljetopisi s djelomice izmijenjenim nazivom škole. Usp. Više djevojačke učione i s ovom spojene obće pučke djev. škole nutarnjega grada Osieka (GI 1886./1887. – 1888./1889.), Više i niže djev. pučke škole u Osieku (GI 1889./1890. – 1890./1891.), Viša djevojačka škola u Osieku (GI 1891./1892.), Niža i viša djevojačka i s njom spojene stručne škole (GI 1892./1893. – 1894./1895.), Niža i viša djevojačka škola i s njom spojeni stručni tečajevi (GI 1895./1896. – 1899./1900.).

¹³ Usp. Šegrtska škola (GI 1886./1887.), Gornjogradska šegrtska škola (GI 1887./1888. – 1890./1891.; 1896./1897. – 1899./1900.), Donjogradska šegrtska škola (GI 1887./1888. – 1891./1892.; 1896./1897. – 1899./1900.).

¹⁴ Tek od šk. godine 1899./1900. izvješća su objedinjena pod naslovom *Ljetopis više djevojačke škole i s njom spojenih stručnih tečajeva, ter svih gradskih pučkih škola*.

¹⁵ Usp. sljedeće rasprave: *Nešto o zornoj obuci u prvom razredu* u izvješću za šk. godinu 1883./1884. osječkoga učitelja Josipa Blagojevića, *O ustrojstvu i zadaći više djevojačke učione* u izvješću za šk. godinu 1885./1886. učiteljice više djevojačke učione Kotilde Cvetišić, *O sljedu učitelja Mateja Pavlovića* u izvješću za šk. godinu 1894./1895.

¹⁶ Usp. tekst *Na rastanku* u izvješću za šk. godinu 1892./1893. učitelja Josipa Anschaua ili pak tekst *Praznici* u izvješću za šk. godinu 1893./1894. učiteljice Jelice Belovićeve.

¹⁷ Objedinjena godišnja izvješća za šk. godinu 1896./1897. započinju nekrologom Vjekoslavu Verku, učitelju osječke gornjogradske škole.

¹⁸ Usp. *Naučna osnova za niži ženski licej* u godišnjem izvješću za šk. godinu 1894./1895.

službene naredbe upućene školi, popis školskih nadzornika i članova uprava škola¹⁹ te propisani udžbenici za sljedeću školsku godinu.²⁰

Slike 1, 2 i 3. Naslovnice godišnjih školskih izvješća sl. i kr. grada Osijeka (šk. godine 1883./1884., 1892./1893., 1899./1900.)

Središnji dio izvješća čine *Ljetopisi* osječkih gradskih škola u kojima su bilježena sva važnija školska događanja, odnosno sve ono što je bilo važno za jasnu sliku stanja i rada škole. Za sadržaj izvješća bio je odgovoran ravnatelj škole što je, uzme li se u obzir i ustroj godišnjih školskih izvješća, blisko godišnjim gimnazijskim školskim izvješćima kakva se prate od sredine 19. stoljeća. Batinić²¹ navodi kako su upravo po uzoru „na gimnazije, godišnja (...) izvješća objavljivale i druge škole – učiteljske, pučke, šegrtske i razne strukovne škole. (...) Izvješća pučkih škola obično su izlazila kao skupna izvješća za sve pučke škole nekoga grada. Njihovo je izdavanje financirala općina, koja se po zakonu brinula i za svoje pučke škole, ili su tiskana sredstvima prikupljenima od učenika.“²² Raguž navodi²³ kako se „[n]aredbom od 2. svibnja 1880. broj 241. određuje (...) vođenje ljetopisa škole. Za njegovo vođenje odgovoran je ravnajući učitelj. Ljetopis je morao sadržavati glavne odrednice rada i djelovanja škole pa sve do suvremenih

¹⁹ *Nadzorničtva i uprave škola* godišnja izvješća bilježe do šk. godine 1886./1887.

²⁰ *Popise učevnih knjigah* koje su propisane za svaku sljedeću školsku godinu godišnja izvješća bilježe za višu djevojačku školu (od V. do VII. razreda) i za opću pučku školu (od I. do IV. razreda), i to sve do izvješća za šk. godinu 1888./1889.

²¹ Batinić 2012. 227.

²² O važnosti podnošenja godišnjih školskih izvješća upitnom formulacijom naslovljenoga članka *Zašto pišemo godišnja izvješća?* u uvodniku je *Desetoga izvješća o Gornjogradskoj glavnoj dječjačkoj i djevojačkoj učioni u Osijeku koncem školske godine 1872./73.* odgovorio učitelj Andrija Pakšec: „Što je u građanskom javnom životu, ma koje struke, svršetak godine, naime 31. prosinac, to je za učiteljstvo 31. srpanj, naime: polaganje računa občini; to je odgovor na gore postavljeno pitanje. Da pako občina i građanstvo može dobro shvatiti, pravedno i dostojno ocijeniti taj račun, dužni su učitelji občini, koja im je mladež povjerila, razložiti načela, na kojih osnivaju svoje poslovanje; jer ako se uzme krivi ključ na ovaj račun, nikada neće biti sporazumljena među školom i občinom.“ (navedeno prema Batinić 2012. 228).

²³ Raguž 2015. 481.

odgojno-organizacijskih oblika njihova djelovanja.“ Pojedina godišta gradskih školskih izvješća slobodnoga i kraljevskoga grada Osieka donose još neke dodatne sadržaje; primjerice bilježe se izvješća o radu dvaju humanitarnih društava. Riječ je o *Društvu „Milodar“* kojemu je cilj bio „da po mogućnosti obskrbi čim veći broj siromašne i vrijedne školske djece odielom i obučom“ (GI 1890./1891.: 44), a koje od šk. godine 1892./1893. do šk. godine 1897./1898. podnosi tajnik društva Josip Mihelčić, odnosno od te školske godine tajnik društva Ante Schmidt. Drugo je društvo *Društvo „Blagodat“* koje skrbi o vrijednoj školskoj djeci donjogradske niže pučke škole, a za koje se iz izvješća za šk. godinu 1893./1894. koje podnosi Franjo Sudarević, tajnik društva,²⁴ doznaje kako djeluje već četvrtu godinu.

Godišnja školska izvješća Dolnjogradske obće (niže) pučke škole u promatranom razdoblju potpisuju dva ravnajuća učitelja: Antun Felingstein sve do školske godine 1892./1893. jer ga od iduće zbog umirovljenja na tom mjestu zamjenjuje Bogdan Penjić, koji prvo postaje privremenim upraviteljem, a potom i stalnim.²⁵ Izvješća su i ove škole unificirana (i ustrojem i sadržajno) i u većini godišta obuhvaćenih korpusom sadrže neizmijenjena poglavlja:²⁶ *Ljetopis, Učiteljsko osoblje dolnjogradske, Razradba učenikâ (I. – IV.), Razradba učenicâ (I. – IV.)*,²⁷ tablični *Pregled učenikâ i učenicâ doljno-gradske obće pučke učione koncem školske godine* za koju se podnosi izvješće te kraka obavijest *Na znanje* o upisu djece u prvi razred i početku nove školske godine. U izvješću za šk. godinu 1886./1887. donose se i obavijesti o *Kraljevskim zemaljskim školskim nadzornicima za pučke škole*. Ravnajući učitelji Dolnjogradske obće (niže) pučke škole u godišnja školska izvješća unose podatke o migracijama učitelja tijekom školske godine i posjetima nadzornika, obavijesti o početku i završetku školske godine, o broju održanih mjesečnih sjednica, vremenu polaganja završnih ispita, pa čak i podatke o tom da su zbog udaje u tom razdoblju učiteljsku službu napustile tri učiteljice:²⁸ Katarina Firljeva (GI 1893./1894.), Laura Schmidtova (GI 1898./1899.) i Marija Dugačkijeva (GI 1899./1900.). Na stranicama se *Ljetopisa* redovito bilježe i

²⁴ Izvješća humanitarnoga društva „Blagodat“ koje djeluje pri donjogradskoj školi od šk. godine 1897./1898. podnosi Milan A. Miholjević.

²⁵ Usp. „Naredbom visoke kr. zemalj. Vlade odjela za bogoštovje i nastavu od 6. rujna 1893. broj 10.394 umirovljen je na vlastitu molbu mnogodišnji i zaslužni učitelj na ovom zavodu, velecijenjeni gosp. Antun Felingstein, a privremena uprava povjerena bi istom naredbom učitelju Bogdanu Penjiću.“ (GI 1893./1894.: 83–84).

²⁶ Uočene su izmjene većinom u stilizaciji naslova pojedinih poglavlja izvješća. Tako je, primjerice, obavijest *Na znanje* u izvješću za šk. godinu 1888./1889. naslovljena *Na znanje i ravnanje* (tako je i u izvješćima od šk. godine 1894./1895. do kraja promatranoga razdoblja), a u dvama izvješćima (za šk. godinu 1889./1890. i 1890./1891.) *Na ubavjest* (!).

²⁷ U oba se popisa uvrstavaju neispitani, preseljeni i umrli učenici i učenice.

²⁸ Raguž (2015. 482) posebno naglašava da je u *Zakonu ob uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učiteljah u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji* od 31. listopada 1888. „[p]otpuno neprimjeren i diskriminirajući članak bio (...) 152. Ovom zakonskom odrednicom učiteljice su se zbog udaje morale dobrovoljno odreći službe, a ako je imala više od pet godina službe u prosvjeti, dobivala je otpremninu u iznosu od jednogodišnje plaće. Učiteljice se isključuju iz učiteljske službe, jer kao udane osobe i majke zbog obiteljskih razloga te čestih dopusta i poduzega prekida u radu s djecom ‚uvelike školi štetuju‘.“

obilježavanja imendana kralja Franje Josipa I.²⁹ i kraljice Jelisave, bana Khuen-Héderváryja.³⁰ đakovačkoga biskupa Josipa Jurja Strossmayera, nerijetko i obilježavanje dana školskih zaštitnika sv. Josipa i sv. Alojzija, što je sudjelovanjem na sv. misama proslavljala školska mladež s učiteljskim zborom. *Ljetopisi* nadalje sadrže i podatke o zdravstvenom stanju djece, pa i o epidemijama zbog kojih je nastava neko vrijeme tijekom pojedinih školskih godina znala biti i obustavljena. Tako, primjerice, *Ljetopis* za školsku godinu 1888./1889. bilježi podatak kako je „Zavod (...) ovaj tečajem školske godine uslied difterije smrću izgubio 14 mužke i 17 ženske djece“ (GI 1888./1889.: 72), što je najveći broj umrle djece u jednoj školskoj godini donjogradske škole tijekom promatranoga razdoblja. Bilježe se i smrti velikodostojnika grofa Pejačevića (GI 1886./1887.), kraljevića Rudolfa (GI 1888./1889.), kraljice Jelisave (GI 1898./1899.), a u izvješću za školsku godinu 1889./1890. ravnajući učitelj bilježi da je školska mladež s učiteljskim zborom prisustvovala „sa velikom množinom puka pogrebu pokojnoga i nezaboravnoga sina mojega Feliksa Felingsteina, mladoga svećenika bisk. đakovačke“ (GI 1889./1890.: 53–54) kojom prigodom svima izriče svesrdnu zahvalnost.

Sve navedeno doista ide u prilog tomu da godišnja izvješća o radu škola pojedine sredine itekako doprinose oslikavanju ne samo povijesti školstva, već uže i šire društvene i kulturne povijesti, ali i jezične, o čemu više u nastavku rada.

Jezična stilizacija godišnjih izvješća donjogradske opće pučke dječjačke i djevojačke škole sl. i kr. grada Osijeka u posljednjim dvama desetljećima 19. stoljeća

Godišnja su izvješća Donjogradske obće (niže) pučke škole u ovom radu, kao što je već istaknuto, korpusno obuhvatila posljednja dva desetljeća 19. stoljeća. U tom razdoblju u hrvatskoj filologiji dolazi do smjene dviju filoloških škola – vodeće zagrebačke koja u to vrijeme počinje uzmicati pred školom hrvatskih vukovaca, čemu je pridonijelo i instaliranje novoga režima na čelu s mađarskim aristokratom, banom Khuen-Héderváryjem.³¹ Navedeni zaokret u gramatičkoj je normi bilježen postupno – Tafra ističe³² da gramatike hrvatskoga jezika na razmeđu stoljeća pokazuju da ih autori nisu pisali protiv svojih stručnih i znanstvenih uvjerenja pa je u njima i tragova starije i novije norme. Ham ističe³³ da je „čista hrvatska vukovska gramatika tek (...) Maretićeva, a prije nje je gramatikā u kojim se mogu prepoznati vukovska obilježja, ali nipošto tako potpuno i tako dosljedno (...) kao što su u T. Maretića. Hrvatski prijemaretićevski jezikoslovci koje nazivamo hrvatskim vukovcima bili su spremni slijediti Karadžićeve zamisli samo do onih granica koje hrvatskomu jeziku ne bi odirale njegovu posebnost i grubo mu prekidalе

²⁹ Školsko izvješće za godinu 1895./1896. bilježi čak i podatak da su za vrijeme dolaska Franje Josipa I. u slob. i kr. grad Zagreb učenici bili na praznicima.

³⁰ O tome više u: Župan. 2010. 212–225.

³¹ Usp. Vince 1975., Vince 1978/79., Brozović 1985. 1–15., Samardžija 2004. 135–162

³² Tafra 1995. 167–168.

³³ Ham 2006. 128.

tradiciju.“ Osim konceptijskih razlika³⁴ koje su razvidne između navedenih škola, zrale se i pojedinačne, od kojih su najizrazitije dane u Tablici 1:³⁵

Tablica 1.
Normativna obilježja zagrebačke filološke škole i škole hrvatskih vukovaca

	zagrebačka filološka škola	škola hrvatskih vukovaca
slovopis	<i>ie</i> (dugi odraz jata), <i>je</i> (kratki odraz jata)	<i>ije</i> (dugi odraz jata), <i>je</i> (kratki odraz jata)
	samoglasno <i>r</i> s popratnim muklim <i>è</i> i bez popratnog muklog <i>è</i>	samoglasno <i>r</i> bez popratnoga mukloga <i>è</i>
	<i>dj, gj</i> (u tuđicama), nema slova za <i>dž</i> ; upotrebljava se <i>tj/ć</i>	uvedena su slova <i>đ</i> i <i>dž</i> ; ne upotrebljava se <i>tj</i> , nego samo <i>ć</i>
pravopis	morfonološki	fonološki (Brozov)
morfologija	imenički G mn. <i>-a(h)</i>	imenički G mn. <i>-a, -i</i> (ne bilježi se <i>h</i>)
	nesinkretizirani nastavci u DLI mn.: D mn. <i>jelen-om, konj-em, sel-om, žen-am, stvar-im</i> L mn. <i>jelen-ih, konj-ih, sel-ih, žen-ah, stvar-ih</i> I mn. <i>jelen-i, konj-i, sel-i, žen-ami, srvar-mi</i>	sinkretizirani nastavci u DLI mn.: <i>jelen-ima, konj-ima, sel-ima, žen-ama, stvar-ima</i>
	DI dvojjine u svih imenica s nastavcima <i>-ima, -ama</i> : <i>jelen-ima, konj-ima, sel-ima, žan-ama, stvar-ima</i>	nema dvojjine
	zanaglasni A jd. zamjenice <i>ona</i> glasi <i>ju</i>	zanaglasni A jd. zamjenice <i>ona</i> glasi <i>je</i>
	pravilan raspored navezaka u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi: G jd. <i>sam-oga, žut-oga</i> D jd. <i>sam-omu, žut-omu</i> L jd. <i>sam-om, žut-om</i> I jd. <i>sam-im, žut-im</i>	nepravilan raspored navezaka u zamjeničko-pridjevnoj sklonidbi: G jd. <i>sam-og(a), žut-og(a)</i> D jd. <i>sam-om(u), žut-om(u/e)</i> L jd. <i>sam-om(e), žut-om(e)</i> I jd. <i>sam-im(e), žut-im</i>
	preporuka o sklonjivosti brojeva <i>dva, oba, tri, četiri</i> ; u brojeva <i>dva, oba, dvije, obje</i> razlikuje se rod: <i>dvaju</i> i <i>dviju, dvama</i> i <i>dvjema</i>	preporuka o nesklonjivosti brojeva <i>dva, oba, tri, četiri</i> ; u DLI izjednačeni su rodovi prema obliku za ženski rod: <i>dvjema, objema</i>
	glagolski pridjevi sadašnji i prošli posebna su sklonjiva vrsta participa: <i>prikazujuća slika, prikazujuće slike...</i>	glagolski pridjevi sadašnji i prošli ne postoje kao posebna sklonjiva vrsta participa
	futur egzaktni: <i>bit ću kopao</i>	nema futura egzaktnog
sintaksa padeža	<i>prema, protiv</i> + D; <i>mimo</i> + G	<i>prema</i> + L; <i>protiv</i> + G; <i>mimo</i> + A

³⁴ Ham 2006. 156. Pod time smatra oslanjanje zagrebačkih slovničara na slovničarsku tradiciju i hrvatski književni tekst, što znači da se odmiču od štokavskoga purizma od kojega pak polaze vukovci u gradbi književnoga (standardnoga) jezika.

³⁵ Pojedinačna su normativna rješenja zagrebačke filološke škole i škole hrvatskih vukovaca u Tablici 1 dana prema obilježjima kako ih navodi Ham 2006. 70., 127.

Kada je riječ o administrativno-poslovnim tekstovima, dosadašnja su istraživanja potvrdila kako oni od ilirizma nadalje ne odstupaju bitno od gramatičke norme zagrebačke filološke škole, odnosno da su odstupanja relativno rijetka i ne osobito važna za sliku njihova jezika.³⁶ Jesu li i godišnja školska izvješća jezično ujednačena prema normi zagrebačke filološke škole čak i u posljednjim dvama desetljećima 19. stoljeća, pokazat će jezična analiza godišnjih izvješća Dolnjogradske obće (niže) pučke škole na slovopisnoj, pravopisnoj, morfološkoj i sintaktičkoj razini te će biti uspoređena s dosadašnjim istraživanjima jezika administrativno-poslovnih tekstova 19. stoljeća.³⁷ Naime, dosadašnja su istraživanja navedenoga stila glavninom bila usmjerena zakonskim tekstovima, dopisima iz područja gospodarstva, pravilima institucija, dokumentima koji se tiču bana i Sabora (predstavke kralju, banu, Banskom vijeću i ostalim tijelima vlasti), programima političkih stranaka, poslovnim pismima, iz čega proizlazi da godišnja školska izvješća kao potkorpus administrativnoga stila dosada nisu sustavnije jezično analizirana pa je u tom smislu ovaj rad i prinos potpunijoj analizi jezika administrativno-poslovnih tekstova 19. stoljeća.

Slovopis i pravopis

U promatranom korpusu slovopisna su rješenja za odraz jata sve do školske godine 1892./1893. u skladu sa zagrebačkim slovopisom: *ie* se potvrđuje za dugi odraz, a je za kratki:

Osieka (GI 1883./1884.), *siečnja, podieljen, okriepio* (GI 1885./1886.), *viećnik, liepe, vriednosti* (GI 1886./1887.), *cienjenim, podieliti* (GI 1889./1890.), *izpovjedi, vjere* (GI 1883./1884.), *procvjetanje, vješta* (GI 1884./1885.), *prosvjetu, zavjedočio* (GI 1891./1892.)

Nedosljednost se u bilježenju odraza jata do navedene školske godine 1892./1893. u godišnjim izvješćima tek rubno pronalazi³⁸, što je u skladu i s pojedinačnim odstupanjima u administrativno-poslovnim tekstovima kakva se bilježe od 60-ih godina 19. stoljeća.³⁹ Od školske godine 1892./1893. godišnja su izvješća pravopisno i slovopisno prilagođena *Hrvatskom pravopisu* Ivana Broza koji već u godini svojega izlaženja (1892.) naredbom br. 13.863 Visoke kr. zem. vlade, njezina Odjela za bogoštovlje i nastavu, od 20. listopada postaje obvezatnim u svim školama,⁴⁰ pa i u njihovim godišnjim izvješćima; uz promjenu pravopisne

³⁶ Usp. Rezo 2015. 396.

³⁷ Usp. Rezo 2015.

³⁸ Usp. *zamjenila* (GI 1884./1885.), *podjelila* (GI 1889./1890.), *riešitbom, riešenjem, sviež, kriepkom* (GI 1891./1892.).

³⁹ Usp. Rezo 2015. 369.

⁴⁰ Vince ističe kako „[već] 1884. počinje Maretić u ‚Viencu‘ svojim člancima braniti fonološki pravopis. Kasnije, 1889, Maretić objavljuje u dva nastavka u ‚Viencu‘ obranu fonološkog pisanja.“ (Vince 1975. 132.) što je je zasigurno pridonijelo afirmaciji toga pravopisnoga načela već osamdesetih godina 19. stoljeća. Nije zanemariva ni činjenica da je u istom desetljeću i Broz već objavio svoje *Crtime iz hrvatske književnosti* (1886. i 1888.) prihvaćajući „već rano fonološki pravopis i novije oblike u deklinaciji“ (Vince 1975. 157.) – Usp. Broz 1893. VIII.

konceptije (fonološka zamjenjuje morfonološku)⁴¹ godišnja školska izvješća unose i slovne izmjene:

- a) dugi odraz jata umjesto dvoslovom *ie* bilježi se troslovom *ije*: *lijepom*, *liječnika* (GI 1892./1893.), *podijeljena* (GI 1895./1896.)
- b) fonem /ʒ/ umjesto dvoslovom *dj* bilježi se jednoslovom *đ*: *đakovačke* (GI 1892./1893.), *među*, *uređenje*, *građanstvom* (GI 1893./1894.), *provađala* (GI 1896./1897.)
- c) uvodi se dvoslov *dž* za fonem /ʒ/: *džirzonkama*, *svjedodžbu* (GI 1894./1895., GI 1897./1898.).

Ipak zamjećuje se da pravopisna i slovopisna obilježja zagrebačke filološke škole ni tada ne uzmiču posve pred vukovskim slovnim i pravopisnim rješenjima. Naime, često se, čak u izvješću za istu školsku godinu, mogu pronaći i morfonološki zapisani leksemi, primjerice u već navedenom izvješću za šk. godinu 1895./1896. bilježeno je: *odpočelo*, *mjestni*, *častnoj*, a takvih je morfonoloških zapisa i u drugim godištima do kraja stoljeća:

izprašnjeno (GI 1893./1894.), *obhodima*, *izpovijedi*, *dohodkom*, *izpitana* (GI 1894./1895.), *mjestni* (GI 1898./1899.), *razkužile* (GI 1899./1900.)

u kojima se mogu pronaći i dvojaka pravopisna bilježenja čak istoga leksema, npr. *svjedodžbu*/*svjedočbom* (GI 1894./1895.). Dvoslov se *dj* za fonem /ʒ/ sve do kraja stoljeća, premda rubno, ipak i dalje bilježi u školskim izvješćima,⁴² dok se dvoslov *gj* zadržava u imenima.⁴³

Kada se pak promotri bilježenje fonema /ć/, on je u dosadašnjim istraživanjima administrativno-polovnih tekstova 19. stoljeća potvrđen dvama slovnim (zagrebačkim) rješenjima: i kao *ć* i kao *tj* (usp. Rezo 2015. 368), no u korpusu obuhvaćenu ovim istraživanjem dosljedno se u posljednjim dvama desetljećima 19. stoljeća bilježi jednoslovom:

svćenik (GI 1883./1884.), *voćarstvu* (GI 1884./1885.), *većim* (GI 1885./1886.), *poremećenog*, *ravnajućega* (GI 1898./1899.),

što pokazuje veću ujednačenost godišnjih školskih izvješća u odnosu na druge vrste administrativno-poslovnih tekstova kada je riječ o bilježenju navedenoga fonema.

Bilježenje je popratnoga otvornika uz samoglasno /r/ u hrvatskim gramatičkim priručnicima napušteno trećim izdanjem *Slovnice hrvatske za srednja učilišta* (1876.) čime Veber „normativna rješenja usklađuje sa sebi suvremenom jezičnom praksom.“⁴⁴ Ta se praksa dosljedno potvrđuje i u analiziranom korpusu, i to beziznimno,⁴⁵ što je također u odmaku od dosadašnjih istraživanja administrativno-poslovnih tekstova u kojima do „pred kraj 19. stoljeća (...) prevladava dvoslov

⁴¹ Usp. *opskbljena*, *društvo*, *ispiti*, *muški* (GI 1892./1893.), *muškoga*, *opskrbljen*, *teškim srcem*, *ophoda* (GI 1895./1896.).

⁴² Usp. *takodjer* (uz *također*) (GI 1897./1898.).

⁴³ Usp. *Gjoko* (GI 1893./1894.), *Gjuro* (GI 1898./1899.).

⁴⁴ Ham 2006. 94. – Osobito je bitno istaknuti da su „Veberove slovnice bitno utjecale na razvoj književnoga jezika, na učvršćenje i stabilizaciju književnojezične norme prema zagrebačkomu uzoru (...) [te] da u toj normi nema vukovskih sastavnica (...)“ (Ham 2006. 95).

⁴⁵ Usp. *crkvenu* (GI 1885./1886.), *crkvi* (GI 1887./1888.), *crn* (GI 1888./1889.), *brzobjavom*, *svrhu* (GI 1890./1891.).

<ër>, ponekad bez nadslovka“⁴⁶ a u „manjoj mjeri (...) i dvoslov <âr> također i bez nadslovka (...)“⁴⁷

Tijekom cijeloga istraživanoga razdoblja u korpusu je zamjetna nedosljednost u bilježenju velikoga slova u imenima blagdana. Najveći katolički blagdani bilježeni su dvojako:

a) malim slovom redovito dan Kristova uskrsnuća: *uzkrs* (GI 1888./1889.), *o uskrsu* (GI 1893./1894., 1894./1895., 1895./1896., 1896./1897., 1898./1899.), a

b) blagdan Kristova rođenja češće velikim: *o Božiću* (GI 1892./1893., 1893./1894., 1895./1896., 1896./1897., 1898./1899., 1899./1900.), rjeđe malim slovom: *božić* (GI 1888./1889.), *o božiću* (GI 1891./1892.),

poglavito nakon 1892. godine i Brozova *Hrvatskoga pravopisa* u kojem je bilježenje imena svetkovina velikim slovom pravopisno normirano.⁴⁸

Tijekom 19. stoljeća u korpusu se tekstova administrativno-poslovnoga stila pronalaze potvrde nesastavljenoga pisanja priloga,⁴⁹ a takvi zapisi gotovo u potpunosti prevladavaju i u godišnjim školskim izvješćima:

za rana (GI 1885./1886.), *u obće* (GI 1888./1889.), *na novo* (GI 1889./1890.), *poslie podne* (GI 1890./1891., 1894./1895., 1896./1897.), *za to* (GI 1897./1898., 1898./1899.), *od davna* (GI 1898./1899.), *po podne* (GI 1899./1900.)

Ista je uporabna praksa potvrđena i nakon 1892. godine i Brozova *Hrvatskoga pravopisa* koji propisuje sastavljeno pisanje priloga.⁵⁰ Izuzetak su u korpusu prilozii tvoreni česticom *puta* – gotovo su beziznimno bilježeni sastavljeno:

*svakiput*⁵¹ (GI 1887./1888.), *višeput* (GI 1888./1889., 1889./1890., 1895./1896.), *prviput* (1889./1890.), *ovajput* (GI 1893./1894., 1895./1896.)

Iz dane se analize slovopisnih obilježja godišnjih školskih izvješća Dolnjogradske obće (niže) pučke škole može zaključiti da se izbjegavaju dvostruka slovna rješenja za bilježenje pojedinih fonema koji su bili znakoviti za zagrebačku filološku školu, kao i to da se zagrebački (tradicijski) slovopis u potpunosti ne napušta do kraja stoljeća; tragovi se morfonološkoga pravopisa mogu pronaći također sve do kraja promatranoga razdoblja, a nesastavljeno pisanje priloga kao tradicijsko (zagrebačko) obilježje gotovo beziznimno ostaje sačuvano u godišnjim školskim izvješćima do kraja stoljeća.

⁴⁶ Rezo 2015. 369.

⁴⁷ Rezo 2015. 369.

⁴⁸ Broz 1893. 37. – Unatoč obvezatnosti pisanja svetkovina velikim početnim slovom, kao što je iz danih primjera razvidno, u godišnjim se školskim izvješćima do kraja promatranoga razdoblja blagdan Uskrsa i dalje redovito bilježi malim slovom.

⁴⁹ Usp. Rezo 2015. 370.

⁵⁰ Usp. Broz 1893. 47.

⁵¹ Nesastavljeno je pisanje toga priloga potvrđeno tek jednim primjerom: *svaki put* (GI 1891./1892.).

Morfologija

Staroškotavski padežni sustav prepoznatljiv po nesinkretiziranim nastavcima u DLI množine najizrazitije je tradicijsko obilježje na morfološkoj razini u istraživanom korpusu.⁵² Isključiv je u imeničkim sklonidbama sve do izvješća za školsku godinu 1892./1893. koje je, uostalom, pokazalo zaokret prema vukovskoj jezičnoj koncepciji i kada je bilo riječi o slovopisnoj i pravopisnoj razini – u istom se izvješću, naime, prvi put bilježe sinkretizirani (novošotavski) množinski padežni nastavci za DLI:

prisustvovala propisanim crkvenim procesijama, Svim p. n. dobročiniteljima i prijateljima, u svim razredima, opskrbljena je školskim knjigama, štampana sa krupnijim slovima (GI 1892./1893.)

Međutim, uzgredice se u pojedinim godišnjim izvješćima do kraja stoljeća mogu pronaći i pokoji primjeri starošotavskoga padežnoga sustava kakav je, primjerice, zabilježen u godišnjim izvješćima za 1894./1895. i 1895./1896. u primjeru *u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*, odnosno u primjeru *za vrijeme zimskih mjesecih* u izvješću za šk. godinu 1899./1900. S obzirom na to da je prodor sinkretiziranih nastavaka u DLI mn. u administrativno-poslovnim tekstovima zabilježen već od 60-ih godina 19. stoljeća⁵³, tragovi zagrebačke norme do kraja stoljeća u godišnjim školskim izvješćima pokazuju veću oslonjenost na hrvatsku jezičnu tradiciju u odnosu na ostale potkorpuse ovoga stila.

Kada je riječ o dočetnom *-h* uz nastavački morfem *-a* u G mn. koji je zagrebačkoj filološkoj školi bio oznakom za duljinu, on ostaje bilježen u administrativno-poslovnim tekstovima gotovo do kraja stoljeća, odnosno tek se „u nekolicini tekstova potkraj 19. stoljeća ne bilježi“.⁵⁴ U promatranome korpusu ovoga istraživanja zamjećuje se ipak nešto manja dosljednost u njegovu bilježenju. Naime, u godišnjim izvješćima od početka promatranoga razdoblja mogu se uočiti dvostruki, pa i trostruki genitivni oblici čak u istom izvješću kako je zabilježeno šk. godine 1883./1884.:

- a) s dočetnim *-h*: *roditeljah mladeži, još više godinah*
- b) bez dočetnoga *-h*: *Prošlih velikih završnih praznika, u slavu slavenskih vjerovjesnika, novih školskih klupa*
- c) s oznakom za dužinu na nastavačkom morfemu: *Razredba učenicâ.*

U istom je godišnjem školskom izvješću zamijećena i genitivna dvostrukost u istoj rečenici: *školskih stolovah i dostatan broj novih školskih klupa* (GI 1883./1884.). Ipak se ne može reći da su sva tri načina bilježenja genitiva množine čestotno jednako zastupljena: češće bilježenje genitivnih oblika s dočetnim *-h* u odnosu

⁵² Usp. D mn.: *zadušnicam za blagoslovljene* (GI 1885./1886.), *ovdješnjim učiteljicam* (GI 1889./1890.); L mn.: *U mjesečnih sjednicah* (GI 1884./1885., 1885./1886.), *u svih razredih* (GI 1885./1886.), *u Vinkovcih* (GI 1891./1892.); I mn.: *sa liečnici* (GI 1883./1884.), *srdačnimi riečmi* (GI 1884./1885.), *sa školskimi knjigami* (GI 1885./1886.), *sa istimi berivi* (GI 1891./1892.).

⁵³ Usp. Rezo 2015. 378–379, 397–399. – Ham posebno ističe kako je već u Mažuranićevo vrijeme uporaba nesinkretiziranih nastavaka „ugrožena upadom hrvatskih vukovaca koji u svojim gramatikama navode, uz nesinkretizirane nastavke, i sinkretizirane.“ (Ham 2006. 95).

⁵⁴ Rezo 2015. 378.

na preostale dvije potvrđene mogućnosti može se pratiti u godišnjim školskim izvješćima opet do šk. godine 1892./1893. U izvješćima nakon te školske godine genitiv je bilježen bez oznake za duljinu:

svojih zaštitnika, svojih učitelja i učiteljica, u pola osam sati (GI 1892./1893.), *raznovrsnih predložaka, raznih plemenitih voćaka* (GI 1894./1895.), *Primanje i upisivanje učenika i učenica* (GI 1895./1896.), *izabranih djela i časopisa* (GI 1897./1898.)

Takvo je bilježenje genitiva množine u godišnjim školskim izvješćima značajniji pomak prema vukovskoj normi na morfološkoj jezičnoj razini u odnosu na već opisani (staro)štokavski množinski padežni sustav.

Glede navezačke uporabe u pridjevno-zamjениčkoj sklonidbi analiza je korpusa pokazala da se do kraja promatranoga razdoblja, dakle do kraja 19. stoljeća, gotovo dosljedno čuva navezačka pravilnost kao prepoznatljivo obilježje zagrebačke filološke škole:⁵⁵

a) G jd. bilježen je uz navezačko *-a*: *svoga zaštitnika, ovoga zavoda, rodoljubivoga biskupa, svoga hrvatskoga* (GI 1883./1884.), *hrvatskoga pčelarskoga društva* (GI 1884./1885.), *našega premilostivoga cara* (GI 1892./1893.), *gradskoga školskoga odbora* (GI 1894./1895.)

b) D jd. bilježen je uz navezačko *-u*: *ovoškolskomu ravnateljstvu* (GI 1883./1884.), *zasvjedočenomu prijatelju, velemožnomu gospodinu* (GI 1886./1887.), *rodu svomu* (GI 1891./1892.), *kroz perivoj glavnomu ulazu* (GI 1893./1894.), *jednomu i drugomu društvu* (GI 1895./1896.), *svakomu pojedinomu učitelju* (GI 1896./1897.)

c) L i I jd. bilježeni su bez popratnoga otvornika: *o svem onom* (GI 1883./1884.), *na ovom zavodu, u tom razredu* (GI 1896./1897.), *u sveukupnom crkvenom pjevanju* (GI 1895./1896.), *tim* (GI 1897./1898.).

Odstupanja su od navedene pravilne navezačke uporabe u pridjevno-zamjениčkoj sklonidbi u istraživanom korpusu doista rubna, a to se ponajprije odnosi na bilježenje genitiva u kraćem obliku:

za blagoslovljenog (GI 1885./1886.), *iz onog propisanog predmeta* (GI 1886./1887.),

odnosno lokativa s naveskom *-u*:

na ovomu zavodu, u županijskomu domu (GI 1886./1887.)

Jednako se rubno do kraja promatranoga razdoblja bilježe oblici s naveskom i bez njega kada više pridjevno-zamjениčkih oblika slijede jedan iza drugoga:

tajnik toga pčelarskog društva (GI 1897./1898.), *ovdješnjemu služujućemu učiteljskom osoblju* (GI 1889./1890.)

Navezačko *-e* koje je obilježjem dativa i lokativa jednine hrvatskim vukovcima potvrđen je samo jednim primjerom (*Prema tome* (GI 1899./1900.)), što pokazuje

⁵⁵ Pri tome valja uzeti u obzir da su završni otvornici u navedenim padežima pridjevno-zamjениčke sklonidbe zagrebačkim slovničarima obveznim dijelom nastavačkih morfema. O tome više u: Ham 1998. 41–64.

da se navezačka pravilnost u godišnjim školskim izvješćima kao tradicijsko (zagrebačko) obilježje očuvala do kraja promatranoga razdoblja.

Normirani oblik akuzativa zamjenice *ona* zagrebačka je norma propisala oblikom *ju* (usp. Veber 1876. 40), a takvi su primjeri pronađeni u korpusu u cijelom promatranom razdoblju, čak i na samom kraju stoljeća:

pobudivši ju (GI 1892./1893.), *što ju je u slavu svoga pokrovitelja* (GI 1894./1895.), *što ju je izdala, pa ju je upozorio, preuredio ju je* (GI 1896./1897.), *pa ju upozorio* (GI 1897./1898.), *te ju je počam od 28. studenoga 1898.* (GI 1898./1899.)

Uz navezačku je pravilnost takav zanaglasni akuzativ među morfološkim obilježjima najizrazitiji tradicijski odraz u godišnjim školskim izvješćima pa tim obilježjem ne odstupa od dosadašnjih istraživanja administrativno-poslovnoga stila 19. stoljeća.⁵⁶ Oblikom *je* zanaglasni je akuzativni oblik zamjenice *ona* potvrđen samo jednim primjerom, i to sredinom 80-ih godina: *rukovodjaše je* (GI 1884/1885.).

Normativna preporuka o sklonjivosti brojeva *dva, oba, tri, četiri*⁵⁷ ne pronalazi primjenu u godišnjim školskim izvješćima, kako je razvidno iz primjera:

u dva ženska razreda (GI 1884./1885.), *u dva odjela, između četiri učenika i četiri učenice* (GI 1893./1894.), *na sva tri posna dana* (GI 1894./1895.)

Sklonjivi se oblik brojeva bilježi tek uzgredice, tek jednim primjerom zabilježenim pred kraj stoljeća: *sa učiteljskim zborom obijuh zavoda* (GI 1895./1896.), i to u besprijedložnom izrazu kako, uostalom, i Veber u slovnici paradigmatski oprimjeruje.⁵⁸ Nesklonjivost navedenih brojeva ukazuje na odstupanje od normativne preporuke zagrebačkih slovničara, odnosno približavanje vukovskoj normi u korpusu obuhvaćenom ovim istraživanjem.

Kada je riječ o glagolskim oblicima, korpus je potvrdio dosljedno neispuštanje završnoga *-i* kada infinitiv na *-ti* dolazi prije oblika pomoćnoga glagola u tvorbi futura prvoga, i to tijekom cijeloga promatranoga razdoblja:

započeti će (GI 1883./1884.), *početi će, obavljati će se* (GI 1887./1888.), *podijeliti će se, započeti će* (GI 1888./1889.), *obaviti će se* (GI 1888./1889., 1894./1895.)

Premda je takav futur izvan normativnih okvira zagrebačke filološke škole,⁵⁹ korpus ovoga istraživanja ne odstupa od administrativno-poslovnih tekstova općenito na tlu Trojednice (usp. REZO 2015: 383). S druge pak strane čuvanje glagolskih pridjeva sadašnjih i prošlih kao posebne sklonjive vrsta participa, izrazitoga obilježja zagrebačke filološke škole,⁶⁰ znakovito je za korpus obuhvaćen ovim istraživanjem

⁵⁶ Usp. Rezo 2015. 379.

⁵⁷ Usp. Veber 1876. 53.

⁵⁸ Veber 1876. 53. – Potrebno je napomenuti kako Veber tek u *Opazki* domeće da „[b]rojnici: *dva, tri, četiri* (...) kad stoje s predlogom, vole biti nesklonivi“ (Veber 1876. 53.), no kada stoje bez prijedloga, redovito se sklanjaju.

⁵⁹ Usp. Veber 1876. 72.

⁶⁰ Usp. Ham 1998. 81–92.

kao, uostalom, i za druge administrativno-poslovne tekstove u Trojedinici u 19. stoljeću.⁶¹ Potvrde im se pronalaze sve do kraja promatranoga razdoblja:

u svojstvu ravnajućega učitelja (GI 1893./1894.), dozvoliti učećoj se mladeži, prisustvovao je (...) učiteljski zbor sprovodu prerano umrvše učiteljice, poklonio je isti prijatelj učeće se mladeži jedan dukat (GI 1895./1896.), te su mu pripadajuća beriva pravoga učitelja doznačena (GI 1896./1897.), za bolovanje ravnajućega učitelja (GI 1898./1899.)

Uporabu je takvih pridjeva suzila vukovska norma jer ih nemaju narodni govori koji su joj mjerilo ispravnosti⁶² te oni postupice nestaju iz uporabe, poglavito tijekom 20. stoljeća.

Bilježenje aorista i imperfekta u administrativno-poslovnim tekstovima 19. stoljeća također je posve uobičajeno,⁶³ što potvrđuju i primjeri u korpusu ovog istraživanja:

bijaše tečajem školske godine, ona prisustvovaše propisanim crkvenim obhodom (GI 1888./1889.), bijaše zatvoren, upućivaše praktično dotičnu školsku mladež (GI 1889./1890.), što ga uložiše u napredak (GI 1896./1897.), zadnju počast iskaza, Učiteljski pripravnici otpjevaše, Narodi austro – ugarske monarkije doživješe (GI 1898./1899.)

Navedena prošla glagolska vremena u administrativnim tekstovima 20. stoljeća više se ne bilježe⁶⁴ kao, uostalom, ni i u tekstovima administrativnoga stila suvremenoga hrvatskoga standardnoga jezika.⁶⁵

Kada je pak riječ o glagolskim priložima prošlim tvorenim nastavkom -v, čestoćom nisu potvrđeni u administrativno-poslovnom stilu 19. stoljeća,⁶⁶ a to je potvrdio i korpus ovoga istraživanja:

isprativ ga (...) do hladnoga groba (GI 1893./1894.), a zadobiv ispražnjeno mjesto (GI 1896./1897.).⁶⁷

Zanimljivo je da u dosadašnjem korpusu administrativno-poslovnih tekstova 19. stoljeća nije zabilježena uporaba glagolskoga priloga *počam*, a što je u korpusu ovoga istraživanja iznimno često potvrđeno:

počam od 1. svibnja (GI 1891./1892., 1893./1894.), počam od 12. do uključivo 19. listopada 1895. (GI 1895./1896.), počam od 28. studenoga 1898. (GI 1898./1899.)

U korpusu se mogu pronaći i glagolski prilozi sadašnji bez završnoga -i: *hvaleć* (GI 1896./1897.), *prisustvujuć* (GI 1897./1898.), što ipak odgovara stanju zabilježenom u drugim tekstovima ovoga stila 19. stoljeća.⁶⁸

⁶¹ Usp. Rezo 2015. 389.

⁶² Tafra 2012. 400.

⁶³ Usp. Rezo 2015. 384.

⁶⁴ Usp. Rezo 2015. 391–393.

⁶⁵ Usp Silić 2006. 71.

⁶⁶ Usp. Rezo 2015. 384.

⁶⁷ Hrvatska ih vukovska norma također smatra prihvatljivim oblicima. Usp. Maretić 1899. 229.

⁶⁸ Usp. Rezo 2015. 384.

Nepromjenjive vrste riječi

Među nepromjenjivim je vrstama riječi među znakovitijim obilježjem administrativno-poslovnih tekstova 19. bilježenje prijedloga *s/sa* u objema inačicama bez distribucijskih ograničenja u uporabi.⁶⁹ Isto je potvrdio i korpus godišnjih školskih izvješća:

sa *podpunim zadovoljstvom*, *sa* *školskim knjigami* (GI 1885./1886.),
sa *gradonačelnikom* (GI 1887./1888.), *sa* *velikom množinom* (GI
1889./1890.), *sa* *iskrenim* (GI 1892./1893.), *sa* *učiteljskim zborom*, *sa*
učiteljskim pripravnicima (GI 1895./1896.),

ali i to da se (jednako) kao i u drugim tekstovima pripadnima ovome stilu inačica „bez popratnog vokala javlja prilično rijetko“.⁷⁰

s *čuvstvi*, *s* *odijelom*, *s* *medom* (GI 1886./1887.), *s* *učiteljskim zborom*,
s *gradskim fizikatom* (GI 1888./1889.), *s* *najvećim oduševljenjem* (GI
1890./1891.)

Prijedlog se *ob*, kao starija inačica prijedloga *o*,⁷¹ čestoćom potvrđuje tek u godišnjim školskim izvješćima do sredine 80-ih godina 19. stoljeća:

ob *učinjenom napredku* (GI 1885./1886.), *ob* *uspješnom napredku* (GI
1886./1887.),

a njegovo uzmicanje pred prijedlogom *o* u kasnijim godištima može biti potaknuto i negativnim odnosom vukovaca prema tom prijedlogu.⁷² Prijedlog pak *radi*, koji se nalazi i u složenom obliku *poradi* u uzročnom značenju kako potvrđuju sljedeći primjeri:

Neizpitani radi *bolesti* (GI 1885./1886.), *radi* *dugotrajne bolesti* (GI
1886./1887.), *radi* *samotnoga i od škole udaljenoga stanovanja* (GI
1894./1895.), *radi* *teško poremećenog zdravlja* (GI 1888./1889.), *Poradi*
epidemične bolesti (GI 1886./1887.), *Poradi* *priljepčive bolesti* (GI
1888./1889.), *poradi* *tjelesnih mana* (GI 1895./1896.)

i nije neuobičajen za administrativno-poslovni stil 19. stoljeća.⁷³ No u korpusu je ovoga istraživanja potvrđen i kao posljelag:

pokušaja radi (GI 1893./1894.), *udaje radi* (GI 1898./1899., 1899./1900.),
službe radi (GI 1895./1896.), *toga radi* (GI 1899./1900.),

što dosadašnja istraživanja ovoga stila u Trojedinici nisu potvrdila. Prijedlog je *uslijed* u uzročnom značenju u korpusu zabilježen čak u trima inačicama *uslied*, *usljed* i *uslijed*:

uslied *naloga*, *uslied* *difterije* (GI 1888./1889.), *usljed* *toga*, *uslijed* *difterije*
(GI 1889./1890.), *usljed* *aspe* (GI 1892./1893.), *uslijed* *naredbe* (GI

⁶⁹ Usp. Rezo 2015. 381.

⁷⁰ Rezo 2015. 381.

⁷¹ Usp. Glušac 2019. 102.

⁷² Usp. napomenu u *Rječniku hrvatskoga i srpskoga jezika* 1917–1922. 293 kako je navedeni prijedlog s lokativom rijetko u porabi, odnosno Mareticevo (1924. 70.) određenje prijedloga arhaizmom i provincijalizmom. O statusu prijedloga *ob* u suvremenom hrvatskom standardnom jeziku vidi: Glušac 2019. 102–104.

⁷³ Usp. Rezo 2015. 382.

1896./1897.), *uslijed vlastite molbe*, *uslijed zaključaka*, *uslijed klijenuti srca* (GI 1898./1899.)

Prve se dvije navedene inačice pronalaze u godišnjim izvješćima do pojave Brozova Hrvatskoga pravopisa, premda je tek inačica *uslijed* u skladu sa zagrebačkom normom.⁷⁴ Nakon uvođenja Brozova pravopisa uz inačicu *uslijed* u izvješćima se zadržava i dugi odraz staroga jata, dakako uz slovnju promjenu (*uslijed*).

Tijekom cijeloga promatranoga razdoblja u vremenskom se značenju čestoćom nameću dva prijedloga:

- a) *kroz* + A: *kroz* *cielu* (...) *godinu* (GI 1885./1886., 1888./1889.), *kroz* *tri ure*, *kroz* *tri podpuna mjeseca* (GI 1886./1887.), *kroz* *godinu* (GI 1899./1900.), *kroz* *lijep niz godina* (GI 1895./1896.) i
- b) *tečajem* + G: *tečajem* (...) *godine* (GI 1884./1885., 1886./1887. 1892./1893., 1894./1895.), *tečajem* *zime* (GI 1890./1891.)

Prvi je od dvaju vremenskih prijedloga Veber značenjski odredio⁷⁵ kao „protezanje čina u vremenu“, no njegova je uporaba u tom značenju proskribirana početkom 20. stoljeća djelovanjem hrvatskih vukovaca.⁷⁶ Ista je sudbina zadesila i prijedlog *tečajem* – u vremenskom značenju krozvremenosti hrvatski ga vukovci,⁷⁷ općenito uz normativno ograničavanje prijedložnih instrumentala, već početkom 20. stoljeća smatraju normativno neprihvatljivim, što je dovelo do toga da se tijekom toga stoljeća uporaba prijedloga *tečajem* smanjivala, a suvremene ga gramatike više i ne bilježe.⁷⁸ Brojnost pak izražavanja vremenskoga značenja navedenim prijedložnim izrazima u promatranom korpusu pokazuje njihovu živu uporabu sve do kraja 19. stoljeća.

Prijedlog je *glede* u korpusu bilježen gotovo do kraja promatranoga razdoblja: *glede polaska* (GI 1897./1898.), *glede napretka školske mladeži* (GI 1898./1899.),

a i njegovu uporabu krajem stoljeća ograničava Maretić smatrajući ga posve nepotrebnim prijedlogom.⁷⁹ Slično je i s priložima načina tvorenima dometkom *-ice*; već ih Maretić u *Antibarbarusu* krajem stoljeća smatra nepotrebima,⁸⁰ a isti negativni odnos zadržava i u *Jezičnom savjetniku* početkom 20. stoljeća.⁸¹ No kako potvrđuju primjeri i u ovom korpusu godišnjih školskih izvješća:

poimence (GI 1885/1866., 1891./1892.), *iznovice* (GI 1887./1888., 1888./1889., 1889./1890.),

⁷⁴ Usp. Veber 1876. 129.

⁷⁵ Veber 1859 [2005]. 55.

⁷⁶ Usp. Glušac 2019. 69.

⁷⁷ Glušac 2019. 71.

⁷⁸ Usp. Glušac 2019. 158.

⁷⁹ Usp. „glede je sasvim nepotreban prijedlog, kojemu vrlo malo potvrde ima u narodnome jeziku (...) mjesto ‚glede‘ svagda se može uzeti koji običniji prijedlog, na pr. Što mislite o tom? Neprilika je poradi vjerskih razloga, pogodili su se za tu livadu; tako je bolje nego li: glede toga“ (Maretić 1899. 689).

⁸⁰ Maretić 1899. 695.

⁸¹ Usp. Maretić 1924. XIV.

ali i u drugim administrativno-poslovnim tekstovima 19. stoljeća,⁸² plodnost je toga dometka u tvorbi priloga načina bila iznimna.

Zaključno se za morfološku razinu može reći da je analiza godišnjih školskih izvješća u posljednjim dvama desetljećima 19. stoljeća pokazala iznimno veliko očuvanje zagrebačkih obilježja gotovo u svim promatranim vrstama riječi. Ono je najizrazitije u pravilnoj navezačkoj uporabi pridjevno-zamjeničke sklonidbe, u uporabi zanaglasnoga akuzativa zamjenice *ona*, glagolskih pridjeva sadašnjih i prošlih kao sklonjive vrste participa, tvorbi prilog dočetkom *-ice*, a kada je riječ o prijedložnim izrazima za izricanje vremenskoga značenja *kroz* + A i *tečajem* + G te uporabom prijedloga *glede*, zagrebačka norma ne uzmiče pred vukovskim obilježjima unatoč zaokretu u jezičnom propisu. Dvojaka su se normativna rješenja (zagrebačka i vukovska) potvrdila u bilježenju dočetnoga *-h* u genitivu množine te djelomičnoj sklonjivosti brojeva *dva*, *tri* i *četiri*. Utjecaj je vukovske norme na morfološkoj razini jače izražen tek u ustupanju mjesta prijedlogu *o* namjesto prijedloga *ob* pred kraj promatranoga razdoblja. Ostalim obilježjima promatrani korpus ne izlazi iz okvira obilježja ostalih administrativno-poslovnih tekstova u Trojednici 19. stoljeća. Novina je uočavanje iznimno česte uporabe glagolskoga priloga *počam* namjesto *počevši* te posljeloga *radi*, što nije potvrđeno u dosadašnjim korpusnim istraživanjima unutar administrativnoga stila 19. stoljeća.

Sintaksa

U korpusu obuhvaćenom ovim istraživanjem pronalaze se primjeri inverznoga poretka riječi, tj. postpozitivnoga položaja pridjevne riječi:

zavod znamenit i pomena vriedan, biskupa djakovačkoga (GI 1884./1885.),
službi božjoj, župnik gornjogradski (GI 1889./1890.), *pozdrav nadzornikov*
(GI 1892./1892.),

što je u skladu sa stanjem u drugim administrativno-poslovnim tekstovima u Trojednici 19. stoljeća.⁸³ U takvom se poretku, i opet u skladu s odlikama stila,⁸⁴ pronalaze i zamjenice u funkciji atributa:

dopisom svojim (GI 1889./1890.), *veteranu našem, Učenici ovi* (GI 1894./1895.) *kraljice naše* (GI 1898./1899.)

premda su one ipak uglavnom uporabljene u prepoziciji.

Pod utjecajem latinske sintakse glagol često dolazi na kraju rečenice:

...na ovom zavodu službovati počeo. (GI 1885./1886.), *...darežljivom svojom rukom kumovati.* (GI 1887./1888.), *...liepe spomen-sličice primila.* (GI 1887./1888.), *...sa cjelokupnom školskom mladeži prisustvovao.* (GI 1894./1895.)

što se potvrdilo i u drugim administrativno-poslovnim tekstovima 19. stoljeća.⁸⁵ Uklopljenost godišnjih školskih izvješća Dolnjogradske obće (niže) pučke škole sa

⁸² Usp. Rezo 2015. 381.

⁸³ Usp. Rezo 2015. 385.

⁸⁴ Usp. Rezo 2015. 385.

⁸⁵ Usp. Rezo 2015. 385.

sintaktičkim odlikama administrativno-poslovnih tekstova u Trojedinici pokazala je i sintaktička prevedenica „od + genitiv prema latinskom izrazu *de* + ablativ te prema talijanskom *di* + imenica/zamjenica kojom se izriče posvojnost, sadržaj, svojstvo i druga značenja“.⁸⁶

čovjek od liepoga značaja (GI 1885./1886.), *Rječnik od Dr. Zocha* (GI 1886./1887.), *slike od svoga katekete* (GI 1888./1889.), *stvari od bivšega ravnajućega učitelja* (GI 1893./1894.)

U korpusu su se administrativno-poslovnih tekstova u Trojedinici u 19. stoljeću u većem broju potvrdile i „dopune glagola koje ne postoje u stilski neobilježenoj uporabi u suvremenom hrvatskom jeziku“⁸⁷ ili su pak posve izvan normativnih okvira, a isto se potvrđuje i u istraženom korpusu godišnjih školskih izvješća:

obolio je na upali pluća (GI 1887./1887.), *u sjednici prozborio* (GI 1888./1889.), *bijaše po mogućnosti oskrbljena* (1890./1891.), *podijeljeno je među građanstvo* (GI 1895./1896., 1896./1897.), *obolio je na influenci i upali pluća* (GI 1898./1899.)

Godišnja su školska izvješća Dolnjogradske obće (niže) pučke škole izrazitije potvrdila još jedno sintaktičko obilježje: uporabu osobne zamjenice u dativu na mjestu posvojne (tzv. posvojni ili posesivni dativ), a koja je tada sintaktički u ulozi imeničkoga atributa u dativu:

poromećena joj zdravlja, milom mi učiteljskom zboru (GI 1889./1900.), *odanog mu naroda hrvatskog* (GI 1898./1899.), *prejasne nam kraljice* (GI 1891./1892.)

Ta vrsta izricanja posvojnosti u administrativno-poslovnom stilu 19. stoljeća dosad nije zabilježena pa korpus godišnjih školskih izvješća navedenim obilježjem pridonosi cjelovitijem poznavanju njegovih sintaktičkih obilježja u tom razdoblju.⁸⁸

Konstrukcija *za* + infinitiv kao sintaktički talijanizam obilježio je književni jezik dopreporodnoga razdoblja pa je u tom razdoblju zadržan i u korpusu administrativno-poslovnih tekstova.⁸⁹ Njegovo se sporadično bilježenje u korpusu godišnjih školskih izvješća skraja 19. stoljeća (usp. *Samo je još za želiti...* (GI 1889./1890.)) također nije pokazalo znakovitijem obilježjem na sintaktičkoj razini.

S druge pak strane u korpusu je potvrđen iznimno velik broj pasivnih konstrukcija:

obdržavani su na zavodu zaključni izpiti (GI 1885./1886.), *te je zatim proglašen i protumačen diciplinirani propis* (GI 1887./1888.), *Nadalje je kupljeno* (GI 1888./1889.)

Pasivna je konstrukcija najčešće tvorena kombinacijom *od* (*strane*) + G:

osvjedočio se ob učinjenom napredku od strane školske mladeži u naucih (GI 1885./1886.), *od slavnoga gradskoga poglavarstva opredieljenih*

⁸⁶ Rezo 2015. 387.

⁸⁷ Rezo 2015. 387.

⁸⁸ Tek uzgredice navodimo da takvo izricanje posvojnosti nisu proskribirali ni hrvatski vukovci (usp. Maretić 1899. 549), a dijelom je i danas sintaktičke norme suvremenoga hrvatskoga standardnoga jezika (usp. Katičić 2002. 466–467).

⁸⁹ Usp. Rezo 2015. 396.

(GI 1885./1886.), *napisan i vlastoručnim potpisom potvrđen od blagopokojnoga i nezaboravnog nam g. Ivan Vončine* (GI 1886./1887.), što je obilježjem i drugih administrativno-poslovnih tekstova u Trojedinici.⁹⁰ Međutim, pasivne konstrukcije koje tvore prijedlog *po* + *lokativ*, koje su u dosadašnjim istraživanjima ovoga stila nešto rjeđe potvrđene,⁹¹ u godišnjim se školskim izvješćima upotrebljavaju učestalo:

Školski predmeti predavani su po naukovnoj osnovi (GI 1885./1886.), *Dne 18. svibnja dociepljena su školska djeca mužka i ženska po grads. liečniku* (GI 1888./1889.), *učiteljski zbor zastupan po rav. učitelju i vjeroučitelju* (GI 1895./1896.), *zastupani po ravnateljima i nekim članovima pojedinih zborova* (GI 1899./1900.)

Tvorbu pasiva navedenim dvjema prijedložno-padežnim konstrukcijama propisivala je i ondašnja norma,⁹² dok pak suvremena smatra kako se pasiv u kojem je izrečen vršilac radnje rijetko upotrebljava – od „njega stil postaje izvještačen i težak.“⁹³

Iznimno je velikim brojem primjera potvrđeno rastavljanje zanaglasnicom sintaktički uže povezanih cjelina, posebice atributa i imenice:

Školska je mladež prisustvovala (GI 1885./1886.), *Školska je godina započela* (GI 1887./1888.), *Školska je knjižnica pomnožana* (GI 1891./1892.), *Učiteljski se je ovaj zbor* (GI 1895./1896.), *a našem je zavodu* (GI 1897./1898.)

Dometnu li se navedenim primjerima tek uzgređice oni u kojima je mjesto zanaglasnice slobodno u rečenici, kao primjerice u izvješću za školsku godinu 1895./1896.: *Ovim dekretom je darivan učenik*, može se zaključiti da je usklađivanje mjesta zanaglasnice s vukovskim normativnim propisom⁹⁴ u godišnjim školskim izvješćima više izuzetak nego pravilo.

Vežnik se *dočim* u istraženom korpusu potvrdio u vremenskim rečenicama, a vežnik *nu* u suprotnim:

...slavno gradsko poglavarstvo (...) odredilo, da se povodom vladajuće na ovoj pučkoj školi opasne bolesti difterije, ova školska godina sa danom 11. srpnja bez propisanih ispita uz klasifikaciju završi i školska mladež raspusti; dočim školska predavanja za buduću školsku godinu imadu započeti 16. rujna 1889. (GI 1888./1889.)

...zalazio je tečajem godine višeput u ovu pučku školu, nu pojedine je razrede potanko inspicirao... (GI 1889./1890.)

što je u skladu s normom zagrebačke filološke škole,⁹⁵ a usuprot vukovskoj skraja stoljeća.⁹⁶ Vežnik je pak *što* potvrđen i u vremenskim i uzročnim ustrojstvima čak unutar istoga godišta:

⁹⁰ Usp. Rezo 2015. 396.

⁹¹ Usp. Rezo 2015. 389.

⁹² Usp. Veber 1859 [2005]. 108.

⁹³ Katičić 2002. 158.

⁹⁴ Usp. Maretić 1899. 434.

⁹⁵ Usp. Veber 1876. 81.

⁹⁶ Vežnik *dočim* ne navodi MARETIĆ (1899. 503) u *Gramatici i stilistici hrvatskoga književnog jezika* među vremenskim vežnicama iz čega se posredno zaključuje da ga ne smatra normativno prihvatljivim. Suvremena ga pak gramatička norma još uvijek navodi uz

Pošto je Preuzvišeni gospodin svaki pojedini muški i ženski razred pregledao, pošao je upraviteljem škole u školski vrt... (GI 1893./1894.) Dne 19. rujna 1894. oboljela je prava učiteljica gđa Marija Heštera, a pošto se po izjavi gradskog liječnika nije bilo nadati skoromu oporavljenju, ovlašten je upravitelj ovoga zavoda (...) da pozove na suplenciju u II. ženski razred ispitanu učiteljicu gđu Josipu Kunovičku. (GI 1893./1894.)

Ova druga, uzročna uporaba, usuprot je i zagrebačkim slovničarima⁹⁷ i hrvatskim vukovcima.⁹⁸ Zanimljivo je da je namjerna rečenica potvrđena veznikom *e da* uz kondicional I. u zavisnom dijelu složene rečenice u primjeru:

Učiteljski se je ovaj zbor također vrlo ganutljivo i teško oprostio od svoga značajnoga i plemenitoga druga Tune, komu želi, da bi ga svevišnji uzdržao još mnoge godine na životu, e da bi se tako mogao naužiti gorko zaslužena mira u krugu svoje mnogobrojne i štovane obitelji. (GI 1895./1896.),

što dosad nije zabilježeno u korpusu administrativno-poslovnih tekstova 19. stoljeća;⁹⁹ takav je način uvođenja zavisne namjerne surečenice ne samo u okvirima jezika 19. stoljeća, nego se normativnim smatra i u suvremenim gramatičkim opisima.¹⁰⁰

Sintaktička su obilježja godišnjih školskih izvješća potvrdila nešto veću ujednačenost s obilježjima ostalih potkorpusa administrativno-poslovnoga stila 19. stoljeća pa većina izdvojenih obilježja istodobno ne izlazi ni iz normativnih okvira zagrebačke filološke škole. To se odnosi i na ona sintaktička obilježja koja su se vukovskim utjecajem bitnije odmicala od hrvatske književno-jezične tradicije: mjesto zanaglasnice i dalje u rečenici nije slobodno, zadržava se veznik *dočim* u vremenskim, a *nu* u suprotnim rečenicama. Zapažene novine u korpusu – uporaba posvojnoga dativa sintaktički u ulozu atributa i namjerne rečenice s veznikom *e da* i kondicionalom prvim – idu u prilog upotpunjavanju dosadašnjih sintaktičkih obilježja administrativnoga stila 19. stoljeća.

Administrativizmi

I za kraj spomenimo znakovite administrativizme 19. stoljeća. Uz već čestoćom potvrđenu uporabu pridjeva *isti/a/o*:

primila je ista pod svečanom službom božjom (GI 1885./1886.), Zatim je vriedno isti poklonio (GI 1886./1887.),

kojim se izbjegava ponovno imenovanje onoga o čemu je riječ,¹⁰¹ u našem se korpusu potvrđuje i pridjev *visokoisti/a/o*:

vezničke riječi vremenskih rečenica (usp. Katičić 2002. 237). Za veznik *nu* u *Antibarbarusu*, dodatku stilistici u istoj gramatici, Maretić (1899. 691) bilježi: „*nu* nije dobro uzimati u značenju suprotnoga veznika mjesto: no“.

⁹⁷ Usp. Veber 1876. 81.

⁹⁸ Usp. Maretić 1899. 503.

⁹⁹ Usp. Rezo 2015. 388.

¹⁰⁰ Usp. Katičić 2002. 282., Silić–Pranjaković 2005. 347. – Uz napomenu da veznik navedene suvremene gramatike bilježe kao jednorječnicu: *eda*.

¹⁰¹ Usp. Rezo 2015. 395.

visokoisti crkveni dostojanstvenik (GI 1885./1886.), *blagoizvoljela je visokoista imenovati* (GI 1885./1886.), što nije zabilježeno u dosadašnjim korpusom obuhvaćenim tekstovima administrativno-poslovnoga stila 19. stoljeća.

Zaključak

Prijelom jezične norme kakav hrvatska jezikoslovna filologija bilježi već u posljednjim desetljećima 19. stoljeća odvijao se postupice i kada je riječ o tekstovima administrativno-poslovnoga stila, ali i ne samo njega. Stoga nije neobično da se tradicijska obilježja na svim jezičnim razinama mogu pronaći i u početnim desetljećima novoga, dvadesetoga stoljeća, primjerice u publicističkom stilu,¹⁰² znanstvenom¹⁰³ te u nešto manjoj mjeri i administrativno-poslovnom.¹⁰⁴ Normativni je propis već od Maretićeve *Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* skraja 19. stoljeća već dosljedno vukovski, no uporabna se norma ipak tako brzo ne usklađuje s njim.

Da se grubi prekid tradicije ne zrcali ni u godišnjim školskim izvješćima, potvrdio je i korpus ovoga istraživanja. Uz to osobitim se čini istaknuti kako dosada takve publikacije nisu bila uvrštavane kao izvor za proučavanje obilježja administrativno-poslovnoga stila, a provedenim je istraživanjem potvrđeno da upotpunjuju dosadašnja zapažanja o njegovim odlikama 19. stoljeća. Stoga prihvaćajući tvrdnju Štefke Batinić¹⁰⁵ da su godišnja školska izvješća nedvojbeno vrijedne, a često zapostavljene i zaboravljene publikacije koje dokumentiraju hrvatsku prosvjetnu i širu kulturnu povijest, domećemo i to da su se potvrdile i vrijednim izvorom za bolje poznavanje hrvatske jezične povijesti.

LITERATURA

BATINIĆ Š. (2012)

Zbirka školskih izvješća Hrvatskoga školskoga muzeja. *Muzeologija* 48/49. 2012. 223–231. <https://hrcak.srce.hr/111810>

BROZ I. (1893)

Hrvatski pravopis. Troškom i nakladom kr. hrv.-slav.-dal. Zemaljske vlade. Zagreb, ²1893.

BROZOVIĆ D. (1985)

Jezična i pravopisna previranja u Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće (O jednom razvojnom zaokretu u hrvatskome književnom jeziku). *Jezik.* 33/1. 1–15.

¹⁰² Usp. Rišner–Mlikota 2018. 249–250.

¹⁰³ Usp. Horvat–Hudeček–Mihaljević 2018. 313–315.

¹⁰⁴ Usp. Rezo 2018. 381.

¹⁰⁵ Batinić 2012. 230.

- GLUŠAC M. (2019)
 Vrijeme u jeziku i jezik u vremenu. Pojam vremena u hrvatskom jeziku. Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Hrvatska Sveučilišna naklada. Osijek, Zagreb.
- HAM S. (1998)
 Jezik zagrebačke filološke škole. Ogranak Matice hrvatske Osijek. Osijek.
- HAM S. (2006)
 Povijest hrvatskih gramatika. Nakladni zavod Globus. Zagreb.
- HORVAT M. – HUDEČEK L. – MIHALJEVIĆ M. (2007)
 Jezik hrvatskih znanstvenih tekstova u 20. stoljeću, u: Povijest hrvatskoga jezika, 5. knjiga: 20. stoljeće – prvi dio. Croatica. Zagreb, 303–369.
- KOLAK L. (2007)
 Schulprogramme – eine fast Vergessene Literaturgattung, u: Aus mageren und aus ertragreichen Jahren. Berichte und Arbeiten aus der Universitätsbibliothek und dem Universitätsarchiv Giessen. Justus-Liebig-Universität Gießen. Gießen, 2007. 174–179. <http://geb.uni-giessen.de/geb/volltexte/2010/7372/>
- KATIČIĆ R. (2002)
 Sintaksa hrvatskoga, književnog jezika, treće, poboljšano izdanje. Nakladni zavod Globus, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb, 2002.
- MARETIĆ T. (1899)
 Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika. Štampa i naklada knjižare L. Hartmana (Kugli i Deutsch). Zagreb.
- MARETIĆ T. (1924)
 Hrvatski ili srpski jezični savjetnik za sve one, koji žele dobro govoriti i pisati književnim našim jezikom. Dopuna Broz-Ivekovićevu „Rječniku hrvatskoga jezika“. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb.
- PLIVEVIĆ [PLIVERIĆ!] J. (1917)
 Kakovi bi trebali da budu štampani godišnji izvještaji srednjih škola? Nastavni vjesnik. 25. 1917. 404–407.
- RAGUŽ M. (2015)
 Zakon od 31. listopada 1888. Ob uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. Senjski zbornik. 41–42. 465–488.
- REZO V. (2015)
 Jezik hrvatskih administrativno-poslovnih tekstova u 19. stoljeću, u Povijest hrvatskoga jezika, 4. knjiga: 19. stoljeće. Croatica. Zagreb, 357–401.
- REZO V. (2018)
 Jezik hrvatskih administrativno-poslovnih tekstova u 20. stoljeću, u: Povijest hrvatskoga jezika, 5. knjiga: 20. stoljeće – prvi dio. Croatica. Zagreb, 371–439.
- RIŠNER V. – MLIKOTA J. (2018)
 Jezik hrvatskih novina i časopisa u 20. stoljeću, u: Povijest hrvatskoga jezika, 5. knjiga: 20. stoljeće – prvi dio. Croatica. Zagreb, 245–301.

- Maretić, T. (OBRADIO) (1917–1922)
Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Dio VIII: NEPOMIČAN–ONDINAC.
 Zagreb.
- SAMARDŽIJA M. (2004)
 Iz triju stoljeća hrvatskoga standardnog jezika. Drugo, prošireno izdanje.
 Hrvatska sveučilišna naklada. Zagreb.
- SILIĆ J. (2006)
 Funkcionalni stilovi hrvatskoga jezika. Disput. Zagreb.
- SILIĆ J. – PRANJKOVIĆ I. (2005)
 Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta. Školska knjiga.
 Zagreb.
- TAFRA B. (1995)
 Jezikoslovna razdvojba. Matica hrvatska. Zagreb.
- TAFRA B. (2012)
 Prinosi povijesti hrvatskoga jezikoslovlja. Hrvatski studiji Sveučilišta u
 Zagrebu. Zagreb.
- VEBER A. (2005)
 Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije. Institut za hrvatski jezik i
 jezikoslovlje [Pretisak]. Zagreb.
- VEBER A. (1876)
 Slovnica hrvatska za srednja učilišta. Tiskom dioničke tiskare u Zagrebu.
 Zagreb, ³1876.
- VINCE Z. (1975)
 Zaokret u hrvatskom književnom jeziku potkraj 19. stoljeća. *Croatica*. VI.
 131–159.
- VINCE Z. (1978/79)
 Povijest hrvatskoga književnog jezika s kraja 19. i početka 20. stoljeća. *Jezik*.
 26/3. 76–88.
- ŽUPAN D. (2010)
 ‚Živio svijetli ban!‘ (Kako je u školskim spomenicama i izvještajima
 zabilježen posjet bana Dragutina Khena-Héderváryja nekim mjestima
 virovitičke županije 1889. i 1893.) // *Scrinia Slavonica: Godišnjak Podružnice
 za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest*. 10/1.
 212–225. <https://hrcak.srce.hr/clanak/115618>

Izvori

- Godišnji izvještaj više djevojačke i obćih pučkih dječaćkih i djevojačkih učiona
 sl. i kr. grada Osieka, koncem školske godine 1883/4. Tiskom Julija Pfeifferra.
 Osiek, 1884.
- Godišnji izvještaj više djevojačke i obćih pučkih dječaćkih i djevojačkih učiona
 sl. i kr. grada Osieka, koncem školske godine 1884/5. Tiskom Julija Pfeifferra.
 Osiek, 1885.

- Godišnji izvještaj više djevojačke i obćih pućkih djećaćkih i djevojaćkih učiona sl. i kr. grada Osieka, koncem školske godine 1885/6. Tiskom Julija Pfeiffera. Osiek, 1886.
- Godišnji izvještaj više djevojačke i obćih pućkih djećaćkih i djevojaćkih učiona sl. i kr. grada Osieka, koncem školske godine 1886/7. Tiskom Julija Pfeiffera. Osiek, 1887.
- Godišnji izvještaj više djevojačke i obćih pućkih djećaćkih i djevojaćkih učiona sl. i kr. grada Osieka, koncem školske godine 1887/8. Tiskom Julija Pfeiffera. Osiek, 1888.
- Godišnji izvještaj više djevojačke, obćih pućkih djećaćkih i djevojaćkih, ter šegrtskih škola sl. i kr. grada Osieka, koncem školske godine 1888/9. Tiskom Julija Pfeiffera. Osiek, 1889.
- Godišnji izvještaj više djevojačke, obćih pućkih djećaćkih i djevojaćkih, ter šegrtskih škola sl. i kr. grada Osieka, koncem školske godine 1889/90. Tiskom Julija Pfeiffera. Osiek, 1890.
- Godišnji izvještaj više djevojačke, nižih pućkih djećaćkih i djevojaćkih, ter šegrtskih škola sl. i kr. grada Osieka, koncem školske godine 1890/1. Tiskom Julija Pfeiffera. Osiek, 1891.
- Godišnji izvještaj više djevojačke, nižih pućkih djećaćkih i djevojaćkih, ter šegrtskih škola sl. i kr. grada Osieka, koncem školske godine 1891/2. Tiskom Julija Pfeiffera. Osiek, 1892.
- Godišnji izvještaj više djevojačke škole i s njom spojenih stručnih tećajeva ter nižih pućkih djećaćkih i djevojaćkih škola sl. i kr. grada Osijeka, koncem školske godine 1892/3. Tiskom Julija Pfeiffera. Osijek, 1893.
- Godišnji izvještaj više djevojačke škole i s njom spojenih stručnih tećajeva ter nižih pućkih djećaćkih i djevojaćkih škola slob. i kralj. grada Osijeka koncem školske godine 1893/4. Tiskom Dragutina Laubnera. Osijek, 1894.
- Godišnji izvještaj više djevojačke škole i s njom spojenih stručnih tećajeva ter nižih pućkih djećaćkih i djevojaćkih škola slob. i kralj. grada Osijeka koncem školske godine 1894/5. Tiskom Dragutina Laubnera, Osijek, 1895.
- Godišnji izvještaj više djevojačke škole i s njom spojenih stručnih tećajeva ter nižih pućkih djećaćkih i djevojaćkih škola slob. i kralj. grada Osijeka i više pućke škole smjera obrtnoga koncem školske godine 1895/6.
- Godišnji izvještaj više djevojačke škole i s njom spojenih stručnih tećajeva ter nižih pućkih djećaćkih i djevojaćkih škola slob. i kralj. grada Osijeka više pućke škole smjera obrtnoga ter šegrtskih škola koncem školske godine 1896/7. Tiskom Julija Pfeiffera. Osijek, 1897.
- Godišnji izvještaj više djevojačke škole i s njom spojenih stručnih tećajeva ter nižih pućkih djećaćkih i djevojaćkih škola slobod. i kralj. grada Osijeka više pućke škole smjera obrtnoga ter šegrtskih škola koncem školske godine 1897/8. Tiskom Dragutina Laubnera. Osijek, 1898.
- Godišnji izvještaj više djevojačke škole i s njom spojenih stručnih tećajeva ter nižih pućkih djećaćkih i djevojaćkih škola slob. i kralj. grada Osijeka više

pučke škole smjera obrtnoga ter šegrtskih škola koncem školske godine 1898/9. Tiskom Julija Pfeiffera. Osijek, 1899.

Godišnji izvještaj više djevojačke škole i s njom spojenih stručnih tečajeva ter nižih pučkih dječaćkih i djevojačkih škola slobod. i kralj. grada Osijeka više pučke škole smjera obrtnoga koncem školske godine 1899-1900. Tiskom Dragutina Laubnera. Osijek, 1900.

Plavac, Morana
(Eötvös József Főiskola, Baja, Magyarország)

PROSTOR UGARSKE OČIMA PUTNIKA 19. STOLJEĆA

Abstract:

The paper deals with the imagological analysis of travelogues published in the Croatian literary journal *Danica* from the mid-19th century onwards. *Danica*, with its patriarchal, educative literary announcements, served the “national awakening” and expressed the aspirations of the representatives of illirism. To this end, they published writings on topical issues, poems, proverbs, cartoons from Slavic life, extracts from foreign authors, and travelogues. These were intended to send a patriotic message and enlighten the people.

Keywords: imagology, travelogue, travel

Imagologija, kao posebna istraživačka grana komparativne književnosti, usmjerena je na proučavanje književnih predodžbi. Predodžbe što ih istražuje imagologija su heteropredodžbe (o drugima), autopredodžbe (o sebi) i metapredodžbe (varijanta autopredodžbe koja pretpostavlja nečiju heteropredodžbu o sebi). Ova je grana komparativne književnosti utemeljena krajem 60-ih godina 20. stoljeća na komparatističkom studiju Tehničkog sveučilišta u Aachenu. Imagologiju zanimaju nacionalne predodžbe, tj. slike, predrasude, klišeji, stereotipi i općenito mišljenja o narodima i kulturama, a primarno područje njezina interesa je književni tekst, mada dijeli područja istraživanja i s drugim znanstvenim disciplinama kao što su povijest znanosti, sociologija, antropologija, psihologija i kulturološki studiji. Ovaj će rad prikazati prostore Ugarske očima putnika 19. stoljeća i to upravo s imagološkog stajališta. Kako je putopis jedna od popularnih narativnih vrsta u romantizmu, tako je i *Danica*¹ objavljivala fragmente nekih putopisa.

Uz to što je popularan, putopis je u razdoblju romantizma prepoznat i kao jedan od žanrova naročito prikladnih za odašiljanje domorodnih po(r)uka čija je svrha bila podređena prosvjećivanju naroda kao i njegovoj nacionalnoj, etničkoj ili kulturnoj identifikaciji. Putovanje u romantizmu postaje trend, moda, misija otkrivanja

¹ Prvi je hrvatski književni periodik pokrenut u Zagrebu 10. siječnja 1835. pod redaktorskim imenom Ljudevita Gaja i s naslovom *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinzka*. *Danica* je trebala biti književni list, prilog *Novinama horvatskim*. Zbog zabrane ilirskoga imena i simbola godine 1843. mijenja ime u *Danica ilirska*, a od 1848. ponovno izlazi pod prvotnim naslovom da bi se ime opet promijenilo 1849. godine. Stoga će se u tekstu koristiti samo prvi dio imena, *Danica*.

drugih i drugačijih krajeva i uspoređivanje sa svojim, a osim toga cilj je putovanja tuđim prostorima spoznati vrijednosti sebe i svoje domovine. Brešić ističe² kako 19. stoljeće postaje „zlatnim stoljećem putovanja, pa tako i putopisa i putopisaca“.

Duda ističe³ kako putopisac, prožimajući prikaz svakodnevnog ritma određene sredine i navika tamošnjih ljudi s obavijestima iz lokalne povijesti i opisom umjetničke baštine, stvara svojevrsan kulturni katalog i upućuje ga matičnoj sredini koja je trajno putopiščevo uporište, pa usporedba inozemnog svijeta s domaćim i pronalaženje tragova prisutnosti vlastite nacionalne kulture u stranoj čine stalna mjesta njegova diskursa.

Od putopisa objavljenih u *Danici* u ovom je radu istraživački interes usmjeren na iščitavanje putopisa Venceslava Stančka pod naslovom „Put iz Praga u sárbski Biograd“ koji je objavljen u 36. broju *Danice horvatske, slavonske i dalmatinske* 1846. godine.

Imena stranih zemalja, opisi njihovih prostora i stanovnika pripadaju najstarijim književnim činjenicama, ali Syndram podsjeća⁴ da i stvarna geografija nudi nazive koji obiluju književnim konotacijama. ‚Amerika‘, ‚Perzija‘, ‚Egipat‘ evociraju slike i krajolike, civilizacije i običaje koji mogu, ali i ne moraju odgovarati stvarnosti. Predodžbe o strancima i stranim prostorima stekle su učinkovitu prepoznatljivost: čitatelj ih prepoznaje jer se nalazi na poznatom terenu bez obzira na to je li riječ o stvarnim ili imaginarnim nacijama.⁵ Topografija je opis stvarnog mjesta, stoga će se stvarna mjesta naći na stranicama putopisa hrvatskih romantičara jer putopis postaje osobito popularan u romantizmu, kao što je i trend putovanja toga vremena postao moderan te pitanje mobilnosti ljudi i praksi putovanja naznačuje „pravi prevrat“⁶ i priliku da se piše o novim, *drugim*, dalekim ili bližim prostorima/mjestima. Prema Saidu⁷ zemljopisne granice prate društvene, etničke i kulturne granice na očekivan način. Iako je u središtu imagoške analize slika o Drugom, usvojena u određenom vremenu i na određenom prostoru, važna je i njezina povezanost s prostorom Drugoga. Kategorije prostora, mjesta, kretanja ili mapiranja iz različitih perspektiva, nude različite uvide u fenomen prostornosti, no ono što im je zajedničko, navodi Brković,⁸ jest polazište da je prostor socijalni i/ili kulturni konstrukt. Tako i putopisci, nudeći različite uvide u prostore o kojima pišu, postaju izvjestitelji o stranoj kulturi, njezinoj baštini i književnom životu. U putopiscu Duda vidi svojevrsnog poklisara čija se djelatnost odvija u najmanje dva smjera: „On istodobno predstavlja vlastitu kulturu u stranom prostoru i upoznaje matični prostor s tuđom kulturom“.⁹

² Brešić 2019. 133.

³ Duda 1998. 12.

⁴ Syndram 2009. 71.

⁵ Syndram 2009. 71.

⁶ Duda 1998. 23.

⁷ Said 1978.

⁸ Brković 2013.

⁹ Duda 1998. 11.

Kako navodi Duda¹⁰ putopisni diskurs otkriva jedan dio svijeta, ali se u njemu istodobno, jer je riječ o posredovanju, otkriva i sam putopisac kao njegov tvorac. Otkrivajući jedan dio svijeta, putopisac stvara sliku o promatranom, konstruira reprezentacije mjesta, ljudi koji ondje žive, krajolika, kulture, ali i projicira sliku vlastitog identiteta. Putopisac/promatrač označavat će njemu „blizak“ ili „dalek“, „naš“ ili „njihov“ prostor i na taj način stvarati sliku sličnosti ili različitosti s Drugim i s njegovim prostorom. Dakle, putopisac je pošiljatelj poruke koja se označava, prema Dudi, kategorijom *domoljublja* ili kategorijom *znatiželje*.

Na drugoj se strani nalazi *primatelj* komunikacije, a njega ponovno treba potražiti u kategorijama *domovine*, *hrvatske kulture*, odnosno matičnog prostora kojemu se posreduje određena količina na putu stečenoga znanja [...].¹¹

Gledajući na etničku pripadnost subjekata putovanja, Coħa primjećuje¹² kako se putopisi sadržani u *Danici* mogu podijeliti na dva tipa, onaj u kojemu su posrijedi *domorodci* i onaj u kojemu je riječ o strancima. Konkretno, ovaj rad usmjeren na putopis dr. Věnceslava Staněka opisuje mađarski prostor kojim putopisac prolazi, zapaža, osluškuje i zapisuje zanimljivosti puta, a uredništvo *Danice* objavljuje sljedeće:

Taj sastavak je preveden iz izlazećega u Pragu *Pautnika*, Dor. Staněk jest jedan od najizvārstnijih i najvrědniih ućenih ljudih češke zemlje i bio je u Biograd pozvan da zauzme město tělesnoga vraćitelja sārbskoga kneza, ali koje on odstupi Dru. Ottu, koi se sada u tom velečastnom zvanju u Sārbbi nalazi.¹³

Iz navedenog se saznaje da je Staněk porijeklom iz Češke, tekst mu je objavljen u Pragu i preveden na hrvatski jezik čime se pruža prilika i hrvatskom čitatelju stvarati sliku o ugarskim prostorima. Staněk putuje iz Praga u Beograd i opisuje zatečenu stvarnost. To mu je prilika za uspoređivanje, komentiranje i opisivanje čime stvara slike u kojima uspoređuje Mađare sa slavenskim narodima. Tako promatra željeznice, „parovoze“¹⁴ i parobrode koji mogu biti samo od koristi slavenskim narodima „kojega mnogobrojna plemena obitavaju u toliko razširenih pokrajinah.“¹⁵ Putujući od Praga do Beča i od Beča do Požuna, primjećuje kako se na parobrodu uglavnom govori njemački jezik, a od Pešte do Mohača mađarski „premda se već ovdı sārbski jezik město němačkoga s magjarskim natiče.“¹⁶

¹⁰ Duda 1998. 53.

¹¹ Duda 1998. 75.

¹² Coħa 2015.

¹³ Danica, god. 1846, br. 36, str. 144.

¹⁴ Danica, 1846, br. 36, str. 144.

¹⁵ Danica, god. 1846, br. 36, str. 144.

¹⁶ Danica, god. 1846, br. 36, str. 144.

U Mohaču primjećuje da se više govori srpski jezik: “Od Mohača počamši gospoduje sàrbski jezik, poměšan s babilonizmom magjarskoga, francezkoga, nēmečkoga, talianskoga i vlaškoga jezika.”¹⁷ Opisuje promet na Dunavu od Beča do Novog Sada, tj. lađe, brodove, zapaža vodene mlinove te opisuje i pojedina mjesta u povijesnom kontekstu kao što je selo Aspri, gdje je bila bitka između Austrijanaca i Napoleona 1809., zatim Požun i Děvičji-Grad, tj. tvrđavu knezova Mojmira, Rastislava i Svatopluka.

Na brodu primjećuje suputnika koji čita češki list „Květy“ s kojim započinje razgovor o *domorodstvu*: “Tko želi viditi vatrenih domorodacah, taj neka ide u Peštu ili u obće Ugarsku.”¹⁸

U daljnjem razgovoru čitatelj češkog lista objašnjava kakvo je stanje s mađarskim domorodstvom u Pešti, a koje putopisac ima potrebu zapisati i tako čitatelju prenijeti poruku te time prekida svoje pripovijedanje o putu kratkom epizodom, viješću prije dolaska u sam grad.

Nemogu propustiti, da nenapomenem ovdě još něšta o magjarskom domorodstvu, što se u Pešti dogodi. Několiko magjarskih domorodacah, kojim je za rukom pošlo po želji izabrati nekog častnika, pozdravi ga na večer, kada sam se baš od večere kući vratjao, vojničkom muzikom. Druga stranka, koje ljubimac kod izbora propadě, začu o toj večernjoj svečanosti, sakupi se i začě blejati, zviždati, lajati, kamenje bacati i najposlě jurišati na kuću, kamo utečě slabia stranka, i razbijati prozore. Kada straža dodje, ustupiše pobědnici *da stanovnike neuznemire u snu*.¹⁹

Poslije razgovora o stanju u Pešti putopisac nastavlja promatrati mjesta pokraj kojih prolazi. Sada već u ugarskom prostoru, putujući Dunavom, promatra mađarske gradove pripovijedajući o njihovoj povijesti i kulturi jer, podsjeća Duda,²⁰ prožimajući prikaz svakodnevnog ritma određene sredine i navika tamošnjih ljudi s obavijestima iz lokalne povijesti i opisom umjetničke baštine, putopisac stvara svojevrsan kulturni katalog i upućuje ga matičnoj sredini. Tako Staněk, prolazeći pokraj Komorana, u prvom redu primjećuje pejzaž, prostor niskih ravnica, pomalo pust i neprivlačan:

[...] i od Požuna do Komorana, da, do Ostrogona, zatim od Pešte tja iza Novoga-Sada velike i nizke ravnice, a Dunaj se razgranjuje na množinu trakah i ima mnogo otokah, od kojih su mnogi znatno veliki i često više miljah dugački. Obale Dunaja nizke su u ovih ravnica i često ne vidiš u daljini od više miljah ništa razmi tårstike vårbovoga gårmjja. Na obalah ima tako malo selah, da te je uprav strah; tako na priměr nevidiš Gönjõ-a

¹⁷ Isto.

¹⁸ Danica, 1846, br. 37, str. 148.

¹⁹ Isto.

²⁰ Duda 1998.

na desnoj obali osam satih puta nikakvoga mēsta do Uj Szeny-a naproti Komoranu. Kada se Dunaj preko svojih obalah izlije, napravi po nizinah čēla jezera, kojih onda stopram nestaje, kada se voda osuši i izjapi. Ovakove stojeće vode zasmrade se lēti i razprostranjaju nezdrave pare. Posrēd ovih jednosličnih ravnica turovno je vidēti komoransku tvārdjavu; izvan čvārstih zidinah štiti ju s jedne strane Dunaj a s druge Vag; razmi toga utvārdjene su i medjusobne obale ovih rēkah. – Kažu, da je to najjača tvārdjava bila za turskih ratovah i da se u njoj nalazi iz kamena izradjena dēvica, kao na znak, da ju nije jošte nitko predobio. Kako sam čuo, dobila je ime od množine komarah, koji lēti zrak napunjuju.²¹

Poslije Komorana, promatra ostrogonsku crkvu kao i Ostrogon koji leži na desnoj obali Dunava; nekada Atilino sjedište, sada je pun duhovnika i promatraču puno ugodnije mjesto:

Tim ugodnie razveseljuje oko već iz daleka stolna ostrogonska cārkva, koja se, čim okolica očevidno ugodnia postaje, na uzvišenoj klisuri ukazuje. [...] Grad Ostrogon sagradjen je na osobiti nēki naēin. Ostrogonski nadbiskup zajedno je i primas Ugarske, i budući da se ovdē u tako malo nastanovljenom gradu njegov cēli kaptolon nanalazi, svuda vārve duhovnici. [...] Najveća znamenitost toga grada jest na svaki naēin napomenuta stolna cārkva, koju je plemenito misleći i veledušni nadbiskup Rudnaj sagradio, koi, budući pravedan i dobar čovēk, biaše i slovaēkom jeziku nagnut, tiskom izdadē sām jednu prodiku o njemu, i mnogo potroši na izdanje sličnih knjigah. Premda rečenu cārkvu marljivo zidju, ipak još nije gotova. Veoma je velika i obla s visokom kamenom kupolom; sagradjena je na bārdju, gde se jošte nalaze podārtine nēkadašnje tvārdjave.²²

Zadivljen Ostrogonom, na putnika će ostaviti ugodan dojam selo Nesmel i okolica:

Medju Komoranom i Ostrogonom leži na desnoj obali Dunaja selo Nesmēl, sa svojim velikimi i lēpimi vinogradi, gdē raste glasovito nēsmelsko vino. Ove vinove gore prave bi reć pārvu Oazu ili pārvu otok na cēloj ravnici tja od Pešte dotle. Od Ostrogona teče Dunaj kroz bārdovitu romantiēnu okolicu do Vaca. Ovaj grad leži na lēvoj obali Dunaja i u njemu stanuje jedan biskup, a izvan lēpe na naēin hrama svetoga Petra u Rimu sagradjene stolne cārkve nalaze se ovdē jedan lycej i gimnasij.²³

²¹ Isto, str. 148.

²² Danica, god. 1846, br. 37, str. 148.

²³ Isto, str. 148.

Višegradom će biti manje impresioniran:

Jedva dva sata od Vaca opazismo na desnoj obali Dunaja podartine Višegrada, nekadašnje stolice ugarskih kraljevah. Tako ime kao i slika podartinah opominje nas i nehotice na Pražki Višegrad. Može biti da je naš i ugarski Višegrad kao takodjer Děvičji-Grad jedan drugomu za izgled služio, ili da su sva tri na neki staroslavjanski način sagrađena bila.²⁴

Kako Duda piše da je matična sredina trajno putopisčevo uporište pa usporedba inozemnog svijeta s domaćim i pronalaženje tragova prisutnosti vlastite nacionalne kulture u stranoj čine stalna mjesta njegova diskursa, tako i u opisu Višegrada promatrač traži neki svoj/slavenski otisak nalazeći ga u staroslavenskom načinu gradnje.

Promatrajući Budim i Peštu, uspoređuje ih s Pragom:

Budim i Pešta skupa opominju stranom na Prag; nu parvoimenovanoj varoši mnogo fali, za da se može prisposodobiti s Pražkom Malom Stranom, i premda Prag neima takova pristaništa kao Pešta, nadilazi ju ipak u svakom drugom obziru; jer su ga narav i umetnost mnogo obilnije nadarile.²⁵

U Pešti vidi brigu Mađara za svoj jezik i narodnost, ali i čuje na ulicama njemački i slavenske jezike:

Magjari upiraju oči neprestano na Peštu i tamo podupiraju izključivo i mnogim troškom svoju narodnost i svoj jezik; ali u parkos svim svojim naporom gospoduje ipak po dućanih i gostionicah němački jezik pod magjarskimi napisu, dā, i slavjanski se mnogo čuje. Uplašio sam se, kad sam u gostionici jestvenik u ruke uzeo, opazivši da je magjarski. „O, čitaj samo dalje!“ reče mi moj priatelj. I u istinu samo naslov, ime gostionice i gostionika biahu u magjarskom, najvažnie stvari pako, to jest jestvine u němačkom jeziku.²⁶

Kao specifičnost Pešte Staněk ističe muzej i narodno kazalište, no izražava nezadovoljstvo skupim ulaganjem u muzej, graditeljskim (ne)ukusom, lošim odabirom mjesta za kazalište te se na kraju kritički osvrće na gospodarske prilike koje pokazuju velika ulaganja u Peštu, a koje očito moraju, htjele ili ne, podržavati i ostale ugarske županije:

[...] da se u njoj [misli se na Peštu] u najnovie vrěme toliko zidje, i za njezino polěpšanje toliko čini, da će Pešta u ovom obziru skoro pražko Novoměsto nadkriliti, [...] Magjari su ovdě sazidali Muzeum, koi ih je istina mnogo

²⁴ Isto, str. 148.

²⁵ Danica, god. 1846, br. 37, str. 149.

²⁶ Isto, str. 149

novacah stao, ali malo slave njihovom arhitektoničnom ukusu pribavio, [...] Magjarsko narodno kazalište lepo je sagrađeno, ali neleži na dobrom mjestu, i, kao što sam čuo, nenaprđuje veoma, premda ga sve varmedje ugarske daržave i oni neizuzamši, koje nisu magjarske, podupirati moraju.²⁷

Pešta se „zidje“, Mađari su „sazidali“ Muzej, Kazalište je „sagrađeno“, dakle to je slika grada koji napređuje, dinamičan je, izgrađuje se, ali nasuprot gradu je okolica koja je pusta, prazna, nekultivirana:

Okolica izvan budimskih visinah ravna i plosna, sastoji iz samoga pëska i pustarah, t.j. više miljah dugačkih neobdělanih poljanah, na kojih stada pasu. Kakvo zemljište, kolika zadaća još za poljodělstvo! jerbo je moguće obraditi ne samo pustare nego takodjer i pëskovite ravnice, gdi se od fina pëskovita praška, koi svaki vëtrić sobom nosi, uvëk nova o nova barda dižu.²⁸

Na putu od Pešte do Mohača putopisac nije vidio nikakvih zanimljivosti, osim životinjskog svijeta karakterističnog za riječna i močvarna područja u blizini Dunava, ali Mohač sam po sebi je tzv. „marker“, mjesto mađarskog nacionalnog sjećanja, koji je postao stereotip:

Na ovom dugačkom put do Mohača nisam ništa znamenita video izvan napomenutih velikih otokah i jezerah, množine vodenih pticah, morskih lastavicah, rodah i bućakah. [...] Mohač je veliko prostrano targovište ležeće u nizkoj ravnici. Ovdë Dunaj pravi veliki Brigitin otok, koi je pun šume i barah.²⁹

Dakle, promatrač ne može proći pokraj Mohača a da ga ne podsjeti na izgublenu bitku kao simbol patnje mađarskoga naroda:

Ovo targovište poznato je u češkoj dogodovštini po smarti českoga kralja Ljudevita. Godine 1526. nasarne turski car Solinam s 300,00 vojnikah u Ugarsku. Nu Magjari [...] nasarnuše bez svakoga znanja i bojnoga reda s velikom divljačinom na Turke pod čelovodstvom Pavla Tomora, katoličkoga nadbiskupa iz franciaškoga reda, koi u redovničkoj odëci navali na bitku, u kojoj su Turci svukoliku kraljevsku vojsku posëkli, iz koje samo malo karštjanah uteče.³⁰

Slika ugarskog prostora iz perspektive češkog promatrača većinom djeluje pusto s jakim centrima koji su progresivni zbog svoje crkvene ili gospodarske moći. Tako u opisu prevladavaju niske, jednolične ravnice, Dunav, jezera, vode, ali

²⁷ Isto, str. 149.

²⁸ Danica, 1846, br. 37, str. 149.

²⁹ Danica, 1846, br. 37, str. 150.

³⁰ Danica, 1846, br. 38, str. 152.

i „označitelji“ kulture i povijesti kao što su ostatci tvrđava koji podsjećaju na prošla vremena. Opis prostora ovisi o promatraču, o onome što on zapaža te kakvoga je emocionalnoga raspoloženja, koje prenosi u tekst. Tako Staněk promatra mađarski prostor s ciljem otkrivanja, upoznavanja, otvorenosti i znatiželje, njegovi su iskazi o ugarskom prostoru neutralni.

Zaključak

U 19. stoljeću putopis zauzima posebno mjesto u hrvatskoj prozi. S jedne je strane putopis popularan zbog putovanja, otkrivanja novih mjesta samoga putopisca koji ih opisuje, a s druge strane zbog želje čitatelja da čita, čuje, sluša i sanjari o tim dalekim krajevima i uspoređuje ih sa svojim. U ovom je radu dan pregled putopisa češkog putopisca Věnceslava Staněka, objavljenog u *Danici* 1846. godine. U radu su izdvojeni mađarski prostori (mjesta) o kojima putopisac stvara sliku koju, zapisujući, prenosi čitatelju pokušavajući dočarati jezik kojim ljudi govore oko njega, ljude i prirodu kao i povijesni kontekst nekih mjesta. Marker je tog prostora rijeka Dunav, a uz prostor se vežu atributi pustog, ravničarskog i mirnoga kraja. Dakle, slika ugarskog prostora iz perspektive češkog promatrača većinom djeluje pusto s jakim centrima koji su progresivni, čime se daje kontrast između centra i periferije, a isto tako u tom se prostoru traže slavenski tragovi, čime se potvrđuje, već spomenuto na početku, kako je ovaj žanr u 19. stoljeću bio doista prikladan za odašiljanje i domorodnih poruka.

LITERATURA

BREŠIĆ, V. (2019)

Hrvatska književnost 19. stoljeća. Zagreb: FF PRESS.

BRKOVIĆ, Ivana (2013)

Književni prostori u svjetlu prostornog obrata, *Umjetnost riječi*, LVII, 1-2.

COHA, S. (2015)

Medij, kultura, nacija. Poetika i politika Gajeve *Danice*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada. Filozofski fakultet-Periodica Croatica.

Danica hrvatska, slavonska i dalmatinska. 1843.–1848.

Stare hrvatske novine: portal digitaliziranih novina. <http://dnc.nsk.hr/Newspapers/LibraryTitle.aspx?id=d2e4bfc8-03b0-455f-bebc2f6debc26ab2#>

DUDA, D. (1998)

Priča i putovanje. Zagreb: Matica hrvatska.

SAID, E. W. (1978)

Orijentalizam. Zagreb: Konzor.

SYNDRAM, Karl Ulrich. (2009)

„Estetika alteriteta: književnost i imagološki pristup“, u: *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*, Zagreb: Srednja Europa, str. 71–81.

Emberšič Škaper, Elizabeta – Jesenovec, Mojca
(ELTE Berzsenyi Dániel Pedagógusképző Központ, Szombathely, Magyarország)

K VPRAŠANJU KONTRASTIVNE ANALIZE SLOVENSКИH IN MADŽARSKИH FRAZEMOV

Abstract:

The researches show that even in languages which are genetically and typologically less related or unrelated the equivalence of the phraseological units is recurrent. The article is a contribution to the contrastive analysis of Slovenian and Hungarian phraseological units. We collected phraseological units in Slovenian language from monolingual and bilingual dictionaries and we searched for their phraseological equivalents in Hungarian language. In accordance with the qualitative equivalence typology we classified the phraseological units into full equivalents, partial equivalents and non-equivalent phraseological units. Slovenians and Hungarians have centuries of shared history and we belong to the same cultural environment, therefore it was to be expected that full phraseological equivalents in Slovene and Hungarian would be recurrent. In this type of equivalents the only differences are the ones conditioned by the rules of a particular language system, which was also confirmed by the analysis of the phraseological units presented in this paper. Partial equivalence is also common between Slovene and Hungarian. What is characteristic of this type of equivalence is that the denotative meaning of the phraseological units of the compared languages is the same or at least alike, nevertheless there are differences at the level of structure and/or style. In regard to the non-equivalent phraseological units, i.e. when a Slovenian phraseological unit does not have a Hungarian equivalent or vice versa, we describe the structural similarities and differences of the phraseological units and we focus on the idea or image by which each phraseological unit is motivated.

Keywords: Slovene, Hungarian, contrastive phraseology, qualitative equivalence, semantic equivalence

Uvod

V prispevku ugotavljava ujemanja, podobnosti in razlike med slovenskimi in madžarskimi frazemi. Dosedanje raziskave namreč kažejo, da tudi v genetsko in tipološko manj sorodnih oz. nesorodnih jezikih na področju frazeologije pogosto prihaja do prekrivanj.¹

¹FABČIČ 2014. 206.

Izhodišče pričujoče protistavne analize so slovenski frazemi, zbrani iz enojezičnih in dvojezičnih slovarjev, za katere sva poiskali njihove frazeološke ustreznike v madžarskem jeziku.

Frazemi se od drugih jezikovnih enot ločijo po štirih lastnostih: večbesednost, stalnost, neizpeljivost pomena celote iz pomenov sestavin (idiomatičnost) in ekspresivnost. Večbesednost frazema pomeni, da gre za zvezo vsaj dveh besed, npr. *priliti olja na ogenj* (madž. *olajat önt a tűzre*) ali *iz oči v oči* (madž. *szemtől szembe*). Med frazeme tako ne spadajo enobesedni idiomatski izrazi kot npr. šopiriti se (madž. *felborzolja magát*). Stalnost frazema pomeni predvsem nespremenljivost njegovih sestavin. Besede znotraj frazeološke zveze nimajo enakih možnosti kakor zunaj frazema, ne moremo jih poljubno spreminjati, saj sta ustaljena tako njihova oblika kot tudi pomen, npr. slov. *kot listja in trave* in ne *kot trave in listja* (madž. *annyi, mint a szemét*, dobesedno ‚toliko kot smeti‘) ali madž. *se füle, se farka* (slov. *brez repa in glave*, dobesedno ‚ne ušesa ne repa‘) in ne *se farka, se füle*. Idiomatičnost pomeni, da iz pomenov posameznih sestavin ne moremo sklepati na pomen frazema kot celote. V nekaterih frazemih nobena od sestavin ne nastopa v svojem slovarskem pomenu, npr. *iti po gobe* (madž. *fűbe harap*), v drugih je sestavina, ki ohranja svoj slovarski pomen, lahko del frazema, npr. *rasti kot gobe (po dežju)* (madž. *nő/terem/szaporá, mint (eső után) a gomba*). Ekspresivnost je inherentna pomenska lastnost frazemov, ki pomaga izraziti čustven odnos do povedanega in s katero ovrednotimo situacijo, npr. *imeti črno dušo* (madž. *fekete lelkű*); *delati na črno* (madž. *feketén dolgozik*) ipd.

Frazemi v semantičnem pogledu opravljajo komunikativno funkcijo, z njimi lahko živo ubesedimo neko dejanje oz. stanje in ga ekspresivno obarvamo. Frazemi lahko izražajo posebno visoko stopnjo intenzivnosti dejanja, lahko pa se dejanje v njih na različne načine specificira. Semantična funkcija frazemov se kaže tudi v nazornosti in zgoščevanju pomena, pogosto pa služijo za pozitivno ali negativno vrednotenje. Frazeološke enote lahko temeljijo na objektivnih izkušnjah, na podobnostih med človeškimi in živalskimi lastnostmi, lahko pa nastajajo tudi po analogiji, ko je neka lastnost poljubno (subjektivno) pojmovana in je v teh primerih ni mogoče objektivno dokazati.²

Pri določanju ustreznosti med frazemi sva iskali kvalitativno ekvivalenco, po kateri razlikujemo popolno, delno in nadomestno ekvivalenco.³ Korhonen opozarja, da pri primerjavi frazemov različnih jezikov lahko izhajamo iz enega od dveh načel: 1. glede na prekrivni denotativni pomen, pri čemer gre za semantično ali vsebinsko ekvivalenco, ali 2. glede na podoben oziroma identično morfosintaktično-leksikalno strukturo, pri čemer gre za formalno ali morfosintaktično-leksikalno ekvivalenco.⁴

² FABČIČ 2014: 198-199.

³ KORHONEN 2007: 578-581.

⁴ KORHONEN 2007: 577.

1. Popolna ekvivalenca

Med slovenskimi in madžarskimi frazemi je relativno pogosta popolna ekvivalenca, razlog katere je lahko skupna kulturna dediščina, ali pa gre za podobne oz. enake objektivne zunajjezikovne izkušnje,⁵ ki temeljijo na vsakodnevnih izkustvih in vedenju o svetu in torej v obeh jezikih predstavljajo neposredne človeške izkušnje. V nadaljevanju navajava primere popolnoma ekvivalentnih frazemov.

Frazem s pomenom ‚naravnost, odkrito; nasproti, tik pred kom‘ se glasi: slov. *iz oči v oči*, madž. *szemtől szembe*. Frazema izhajata iz predstave, da oči ‚szem‘ poosebljajo osebe v medsebojni komunikaciji. Besedna zveza se v obeh jezikih lahko veže z različnimi glagoli (npr. govoriti, gledati se, postaviti se ...) ali z izglagolskimi samostalniki, t. i. glagolniki (npr. pogovor, dogovor, sestanek ...).

Na isti način se v obeh jezikih izraža pomen ‚zaradi posameznosti, podrobnosti ne dojeti celote‘: slov. *zaradi dreves ne videti gozda*, madž. *nem látja a fától az erdőt*. Frazema temeljita na dejstvu, da v gozdu vidimo posamezna drevesa, ki tvorijo gozd, le-tega pa prav zaradi njih ne vidimo. V slov. se samostalnik drevo uporablja v množini, v madž. pa v ednini: ‚fa‘, kar lahko utemeljimo z različnimi oblikoslovnimi in skladenjskimi zakonitostmi v teh dveh jezikih.

Frazema s pomenom ‚vedeti, kakšen je skriti namen kakega določenega govorjenja, ravnanja‘ se v obeh obravnavanih jezikih prav tako glasita enako: slov. *vedeti, od kod veter piha*, madž. *tudja, honnan fúj a szél*. Frazem ima v slovenščini tudi različici z zaimenskima prislovoma kam, kako, glagol vedeti pa lahko nadomestijo tudi drugi glagoli, npr. videti, ugotoviti, zaznati ...

Za človeka, ki je ‚zelo zvest (svojemu gospodarju)‘, se v obeh jezikih pravi enako: slov. *(biti) zvest kot pes*, madž. *hű, mint (egy) kutya*.

Pomen ‚bistro, pravilno predvidevati‘ se tako v slovenskem kakor tudi madžarskem jeziku izraža s frazemoma, ki imata v jedru zveze sestavino nos ‚orr‘: slov. *imeti (dober) nos [za kaj]*, madž. *jó orra van*, tudi *jó az orra*. Frazema sta verjetno iz lovskega jezika, zveza dober nos je prispodoba za sposobnost predvidevanja.

Frazem s pomenom ‚biti nerazpoložen, slabe volje‘ ima v obeh jezikih sestavino leva noga ‚bal láb‘: slov. *vstati z levo nogo*, madž. *bal lábbal kelt fel* (pogovorno tudi *bal lábbal szállt le az ágyról* ‚z levo nogo se dvigniti s postelje‘). Frazema temeljita na negativni simboliki leve noge ‚bal láb‘ nasproti desni nogi ‚jobb láb‘.⁶

Strukturno (tj. sestavljena sta iz ekvivalentnih leksičnih sestavin) in semantično se pokrivata frazema, ki izražata pomen ‚še bolj razburiti, razdražiti koga; še poslabšati položaj, odnose; povečati kaj sploh‘: slov. *priliti olja na ogenj [česa, čemu]* (tudi v tož. obliki: *olje in z nedov. glagoli prilivati, dolivati*, pa še: *biti (kot) olje na ogenj [česa, čemu]*), madž. *olajat önt a tűzre* (tudi *olaj a tűzre*). Frazema z vsemi različicami v obeh jezikih temeljita na dejstvu, da ogenj močno zagori, če

⁵ FABČIČ 2014. 211.

⁶ Negativno simboliko ima lahko tudi leva roka ‚bal kéz‘ nasproti desni roki ‚jobb kéz‘.

nanj zlijemo olje, v preneseni rabi pa je olje prispodoba za to, kar še bolj razburja ali poslabšuje položaj.

Tudi frazema s pomenom ,gledati, videti, pojmovati (kaj) lepše, kot je v resnici' se v obeh jezikih popolnoma ujemata: slov. *gledati [na kaj] skozi rožnata očala*, madž. *rózsaszín(ű) szemüvegen (át/keresztül) néz [vmit]*. Frazem v obeh jezikih obstaja tudi z glagolom videti ,lát', v slov. pa še z izglagolskima samostalnikoma gledanje, pogled: *gledanje/pogled skozi rožnata očala*. Sestavina rožnata očala ,rózsaszín szemüveg' je prispodoba za olepšano gledanje na kaj in izhaja iz prenesenega pomena pridevnika rožnat ,rózsaszín(ű)'.

Frazema s pomenom ,vse žrtvovati za koristi koga' se glasita: slov. *iti v ogenj za koga*, madž. *tűzbe megy vkiért*. V teh frazemih je ogenj prispodoba za veliko nevarnost. To pomeni: kdor gre za koga v ogenj, se izpostavi nevarnosti, vse žrtvuje za koristi drugega.

Frazema s pomenom ,biti prepričan, da je kdo pošten, sposoben' se glasita: slov. *dati roko v ogenj za [koga]*, madž. *tűzbe teszi [vkiért] a kezét*. Frazema se v obeh jezikih lahko uporabljata tudi s pogojniško glagolsko obliko: bi dal ,tenné'. Frazem v slov. ima še pomen ,biti prepričan, da je kaj kakovostno, resnično, zanesljivo', in sicer ko gre za nečloveka: *dati roko v ogenj za [kaj]*.

Frazema s pomenom ,zaman tratiti čas, zaman se truditi, neumno ravnati' se glasita: slov. (kot različica) *z rešetom vodo zajemati*, madž. (tudi kot različica) *rostával merít vizet*. Prvotni frazem v madž. se glasi s sopomenskim izrazom *sito ,szita': szitával mer vizet*, izvorni frazemi v slov. pa so: *v rešetu vodo nositi, z rešetom vodo nositi, vodo z rešetom zajeti*.

Frazema s pomenom ,zelo hitro rasti, pojavljati se, nastajati v velikem številu' se glasita: slov. *rasti kot gobe (po dežju)* (tudi *dov. zrasti*), madž. *nő/terem/szapora, mint (eső után) a gomba*. Primeri sta lahko v obeh jezikih tudi brez sestavine po dežju ,eső után', temeljita pa na dejstvu, da je po dežju veliko gob. Najbolj pogosta glagolska sestavina frazema je rasti (v slov. tudi zrasti), pojavljajo pa se še drugi glagoli, kot npr. množiti se, nastajati (nastati) ipd.

Frazema s pomenom ,izrabljati neurejene razmere za dosego cilja' sta: slov. *ribariti v kalnem*, madž. *zavarosban halászik*. Variantnost v slov.: *loviti v kalnem* (z redkejšo sopomenko *loviti*), *ribarjenje v kalnem* (z glagolnikom). Varianta v madž.: *zavaros vízben jó halászni* (v kalni vodi'). Prvotni pomen, da je v kalni vodi lov uspešnejši, se je prenesel na druga področja človekovega dejanja in tako se je razvil pomen ,izrabljati neurejene razmere za dosego cilja'.

Frazema s pomenom ,ne biti nedolžen, napraviti prekrške, prestopke' se glasita: slov. *imeti maslo na glavi*, madž. *vaj van a fején*. V obeh jezikih obstajata tudi varianti z enakim pomenom: slov. *imeti maslo za ušesi* (tudi *v ušesih*), madž. pogovorna varianta *vaj van a füle mögött*.

Frazema s pomenom ,izkazovati dobrote človeku, ki je dobrotniku nehvaležen, sovražen' se glasita: slov. *gojiti/rediti/greti kačo na prsih*, madž. *kígyót melenget/táplál/tart/nevel a keblén*. Frazema v obeh jezikih z različnimi zamenljivimi

glagolskimi sestavinami (gojiti, rediti, greti ...) verjetno temeljita na tem, da je bil nekdanj kačji pik priljubljeno morilsko sredstvo.

Frazema s pomenom ‚zelo daleč, zelo oddaljen, v zelo zakotnem kraju‘ sta: slov. *bogu za hrbtom*, madž. *(az) isten háta mögött* (narečno tudi *mellett*). Frazema temeljita na prenesenem pomenu bogu za hrbtom ‚isten háta mögött‘, tj. ‚zelo oddaljen, zakoten, zelo daleč, v zelo zakotnem kraju‘, in se uporablja z različnimi glagoli, npr. biti, ležati, živeti ali pa kot prilastek.

Frazema s pomenom ‚množično, v veliki količini umirati, propadati‘ se glasita: slov. *padati kot muhe* (tudi: *cepati, umirati*), madž. *hullanak, mint a legyek*. Primera padati kot muhe ‚hullanak, mint a legyek‘ je v obeh jezikih nastala na predstavi o veliki množini muh.

2. Delna ekvivalenca

Za delno ekvivalentne frazeme je značilno, da imajo isti ali vsaj podoben denotativni pomen in so različni glede jezikovnih ravnin, tako npr. na strukturni in/ali stilni ravnini ali pa glede tega, kako se povezujejo s sobesedilom.

Frazeološki pomen ‚biti vznemirjen, nestrpen‘ se v slovenskem in madžarskem jeziku izraža z delno ekvivalenco leksemskih sestavin in z isto oz. podobno frazeološko sliko: slov. *sedeti (kot) na trnih*, madž. *tűkөн ül* (‚sedeti na iglah‘). V slovenščini je frazem z glagolom *sedeti* različica frazema *biti (kot) na trnih*. Sestavini na trnih oz. *tűkөн*, ‚na iglah‘ izhajata iz resničnega življenjskega položaja, ko se kdo počuti, kot bi sedel na trnih/iglah. Ta prvotni pomen se je prenesel na druge življenjske položaje in nastal je pomen ‚vznemirjen, nestrpen‘. Frazem v slovenščini se uporablja tudi kot primera.

Delna ustreznost se kaže v frazemih s pomenom ‚biti brez logične povezave, brez smisla‘, v katerih se v obravnavanih jezikih razlikuje ena sestavina, in sicer gre v slovenskem frazemu za glavo in rep, v madžarskem pa za uho ‚fűl‘ in rep ‚fark‘: slov. 1. *biti brez repa in glave*, 2. *ne imeti repa in glave* (navadno z nikalnico), madž. *se füle, se farka*. Medtem ko se v slovenščini lahko uporabljajo različne variante frazema in tudi dvojčične različice frazema, v madžarščini obstaja ena sama oblika in tudi zaporedje sestavin uho ‚fűl‘ in rep ‚fark‘ ni zamenljivo.

Frazema z istim pomenom ‚imeti velik odpor do koga/česa, sovražiti koga/kaj‘ se prav tako razlikujeta samo v eni sestavini: slov. *imeti poln kufer [koga/česa]* (kufer je nižje pogovorna beseda za kovček; v frazemu kufer olupševalno zamenjuje prvotno sestavino kurac),⁷ madž. *tele van [vkinek] a hócipője*. Razlika med frazemoma je, da je v slovenskem frazemu sestavina kufer, v madžarščini pa sestavina snežke ‚hócipő‘ (le-te služijo kot pokrivalo za čevlje).

Frazemska slika se ne razlikuje v frazemih z deloma različno sestavino, tj. vrano v slovenščini, v madžarščini pa je namesto nje samostalnik *holló* ‚krokar‘. Pomen frazemov je isti ‚velika redkost, izjema; posebnost‘: slov. *(kot) bela vrana* (tudi *redk/redka kot bela vrana*), madž. *fehér holló* (enako kot v slov. tudi *ritka*,

⁷KEBER 2011.

mint a fehér holló). Oba frazema temeljita na odsotnosti bele barve pri vranah oz. krokarjih, na predstavi o tovrstni redkosti, kar napeljuje na pomen frazema.

Podoben pojav lahko opazimo pri biblijskih frazemih z zoonimsko sestavino ovca v slovenskem jeziku, ki je v madžarskem jeziku realizirana s sestavino *bárány* ‚jagnje‘. Različni zoonimski sestavini ne vplivata na pomen ‚kdor je v primerjavi z drugimi drugačen, slab‘ in frazema se glasita: slov. črna ovca, madž. *fekete bárány*. Frazema temeljita na negativni simboliki črne barve oz. črne ovce, v madž. črnega jagnjeta ‚fekete bárány‘. Oba izraza pomenita izjemnost črne barve pri omenjenih živalih.

Delna ekvivalenca je vidna tudi v frazemih s pomenom ‚močno pretiravati‘: slov. *delati iz muhe slona* (tudi z dov. glagolom *narediti* in s sopomenskim glagolom *napraviti*), madž. *bolhából elefántot csinál*. Frazema sta nastala po predstavi, ki temelji na nasprotju majhna : velika žival, in se uporabljata v prenesenem pomenu majhna : velika stvar. V madžarskem frazemu je slovenska sestavina muha v vlogi majhne živali zamenjana s samostalnikom bolha ‚bolha‘, v vlogi velike živali pa prav tako kot v slovenščini nastopa slon ‚elefánt‘.

V frazemskem izrazu s pomenom ‚na svojo roko, na lastno odgovornost‘ stoji v slovenskem jeziku pest, ki jo v madžarskem ekvivalentu zamenjuje beseda brada ‚szakáll‘ (v pomenu dlakave rasti na obrazu): slov. *na lastno pest*, madž. *a maga/saját szakállára*. Frazema obstajata tudi z glagolskimi oblikami delati oz. narediti: slov. *delati/narediti [kaj] na lastno pest*, madž. *a maga/saját szakállára tesz/csinál [vmit]*.

Podobno in vendarle drugače zveni v obeh jezikih frazem s pomenom ‚propasti, ne uresničiti se‘. Medtem ko se v slovenskem frazemu rabi predložna zveza v vodo, je v madžarščini na tem mestu sestavina, ki pomeni v vodnjak/studenec ‚kútba‘: slov. *pasti v vodo*, madž. *kútba esik [vmi]*. Frazema temeljita na tem, da je to, kar pade v vodo oz. v vodnjak, večinoma izgubljeno ali neuporabno.

Prav tako precej podoben, a vseeno drugačen je v obeh jezikih frazem s pomenom ‚zaman tratiti čas, se truditi‘: slov. *nositi vodo v Savo*, madž. *Tiszába hord vizet* (Tisa ‚Tisza‘ je druga največja reka na Madžarskem). V madžarščini obstajajo tudi različice frazema: *Dunába hord vizet* (‚nositi vodo v Donavo‘) oz. *tengerbe vizet* ali *tóba vizet* (zadnji dve varianti sta starinski in pomenita v morje ‚tengerbe‘ oz. v jezero ‚tóba‘).

Pomen ‚ne reči ničesar‘ se v slovenskem jeziku tvori s frazemom *molčati kot riba*, ki deloma ustreza madžarskemu frazemu *hallgat, mint a csuka*, tj. v madžarščini je primerjava realizirana s ščuko ‚csuka‘, ki je ena od družin rib. Obe primeri temeljita na dejstvu, da ribe oz. ščuke ne oddajajo nobenih glasov. Sopomenska frazema sta v obeh jezikih popolnoma ekvivalentna: slov. *molčati kot grob*, madž. *hallgat, mint a sír*.

Sliki v ozadju frazemov s pomenom ‚zelo močno zloben (človek), zelo močno poreden, nagajiv (otrok)‘ se v jezikih ne razlikujeta popolnoma: slov. *kot tisoč vragov* (tudi *sto, devet*), madž. *hét ördög lakik benne*, kar v slov. pomeni: sedem vragov biva v njem. Frazema temeljita na predstavi o tem, da ima vrag ‚ördög‘ (kot

sopomenka hudiča) nadčloveško moč, je duhovno bitje, ki pooseblja zlo. Ta moč oz. zlo je v slovenščini potencirana s sestavino tisoč, ki je lahko zamenjana tudi s kakšnim drugim številom, npr. sto, devet, v madžarskem frazemu pa s sestavino sedem, se pravi s številom, ki je v madžarskih frazemih prisotno že od nekdaj, hkrati je to tudi biblično in pravljico število.

Delno ekvivalenco opazimo tudi v frazemih s pomenom ,lahkomiselno, neresno razburiti, vznemiriti koga': slov. *poigrati se z živci [koga]* (tudi *igrati, poigravati se, poigravanje*), madž. *zongorázik [vkinek] az idegein*; ,zongorázik' pomeni igrati (na) klavir, ,ideg' pa je živec. V frazemih se razlikujeta glagolski sestavini, in sicer gre v slov. za splošni glagol *poigrati se*, medtem ko je v madž. bolj konkretiziran glagol ,zongorázik', igrati (na) klavir. Frazema se zaradi različne vezljivosti glagolov razlikujeta tudi po strukturi. Poleg navedenih obstajata tudi popolnoma ekvivalentna frazema: slov. *iti [kdo/kaj] na živce [komu]*, madž. *az idegeire meggy [vkinek] [vmi]*.

Frazeološki pomen ,povedati komu resnico brez olupševanja' temelji tako v slovenskem kot tudi madžarskem jeziku na ambientalni sliki, v ozadju katere sta čisto vino oz. čista voda ,tisza víz' kot sestavini, ki zagotavljata isti pomen: slov. *naliti komu čistega vina* (tudi *natočiti*), madž. *tiszta vizet önt a pohárba* (kar pomeni: naliti/natočiti čisto vodo v kozarec). Frazema temeljita na prenesenem pomenu besedne zveze čisto vino oz. čista voda, ki izraža (čisto) resnico. V madž. tudi: *vagy bor, vagy víz* (,ali vino ali voda').

Deloma različno, a vseeno s podobno sliko se v obravnavanih jezikih izraža pomen ,ogrožati si (družbeni) položaj, materialno osnovo': slov. *žagati si vejo*, na kateri *[kdo] sedi*, madž. *maga alatt vágja a fát* (,pod sabo sekati drevo'). Oba frazema temeljita na tem, da sta veja oz. drevo ,fa' prisposodi za zanesljiv, ugoden družbeni in gmotni položaj ter da z žaganjem te veje oz. drevesa ta ugodni položaj ogrožamo.

Podobno in hkrati različno se v obeh jezikih izraža pomen ,znati pametno, premišljeno ravnati': slov. *imeti glavo na pravem mestu* (tudi *koncu*), madž. *helyén van az esze*. V slov. frazemu je del telesa, glava, v madž. primeru pa pamet ,ész', kar je vsekakor povezano z glavo. Frazema temeljita na sestavinah glava oz. ész 'pamet' v pomenu človekovega razumskega življenja, ki ju dopolnjuje miselna zveza na pravem mestu oz. ,helyén' in tako nastane skupni pomen ,znati pametno, premišljeno ravnati'.

V obeh jezikih se deloma podobno izraža pomen ,vmešati se v stvari, ki se ne tičejo koga': slov. *imeti (svoje) prste vmes*, madž. *benne van a keze [vmiben]*. V frazemih sta prst (del roke) in roka ,kéz' prisposodi dejavnosti koga. V prenesenem pomenu ima ta dejavnost negativen pomen, in sicer vmešavanje v stvari, kar nakazuje sestavina vmes oz. v njem ,benne'.

3. Nadomestna ali ničta ekvivalenca

O nadomestni ekvivalenci govorimo takrat, ko slovenski frazem nima frazeološkega ustreznika in obratno, ali pa gre za paralelne frazeme v obeh jezikih (le-ti imajo isti ali podoben denotativni pomen, po strukturi pa se popolnoma razlikujejo).

Strukturno podobna, a popolnoma drugačna slika se kaže v slovenskem in madžarskem frazemu s pomenom ‚zadovoljni obe strani, da bo prav za obe strani‘: slov. (*tako, da bo*) *volk sit in koza cela*, madž. *a kecske is jóllakik, a káposzta is megmarad*. V slovenskem frazemu sta dva zoonima, volk in koza, ki se v njem pojavljata kot antonima. Tudi madžarski frazem je tvoren na podoben način, a se v njem v nasprotnem pomenu pojavljata en zoonim – koza ‚kecske‘ – in en fitonim – zelje ‚káposzta‘. V prenesenem pomenu sestavini volk in koza oz. koza ‚kecske‘ in zelje ‚káposzta‘ predstavljata zelo različni strani, ki naj bi se dogovorili tako, da bi bilo prav, sprejemljivo za obe.

Frazema s pomenom ‚slepo se držati, zelo, močno, trmasto se držati koga/česa, vztrajati na čem‘ imata v obravnavanih jezikih v ozadju popolnoma različni sliki. V slov. frazemu se pojavlja pijan (človek), ki se drži plota, da ne bi padel, v madž. pa najdemo sliko prenesenega pomena, kjer človek privezuje psa h kolu: slov. *držati se [koga/česa] kot pijan plota* (tudi: *pijanec*), madž. *köti az ebet a karóhoz*.

V primeru, ko želimo izraziti, da je kdo ‚našega rodu, naše narodnosti, iz našega kraja, blizu naši družini ali iz bližnjega poznanstva‘, se v slov. jeziku rabi slika list (i)z naše gore v prenesem pomenu, v madž. pa se za isti pomen rabi frazem s sliko mladič našega psa: slov. *naše gore list*, madž. *a mi kutyánk kölyke*.

Različnost v jezikih se kaže tudi v izražanju frazeološkega pomena ‚obljubljati srečo, bogastvo‘. Slovenski frazem temelji na sestavini gradovi v oblakih, kar je prispodoba nerealnega, neuresničljivega nasproti temu, kar stoji, je zgrajeno na trdnih tleh, v madžarskem frazemu pa sta sestavini (obča) fitonima trava ‚fű‘ in drevo ‚fa‘. Tudi struktura frazemov ni identična, saj zveza v slov. sestoji iz samostalniškega jedra v množini in prilastka (gradovi v oblakih), v madž. pa gre za priredno zloženo besedno zvezo ‚fűt – fát‘: slov. *obljubljati gradove v oblakih*, madž. *fűt – fát igér*.

Frazema s pomenom ‚živeti brezskrbno, ugodno, prijetno‘ se izražata v obeh jezikih s primerom, vendar s popolnoma različnima sestavinama. V slov. nastopa podredna zveza vrabec v prosu, ki predstavlja blagostanje, dobro počutje. V madžarskem frazemu pa se rabita dve lastni imeni, tj. ljubkovalno ime Marci (različica moškega imena Márton, slov. Martin) in zemljepisno ime Heves, ki je manjše mesto na Madžarskem: slov. *živeti (brez skrbi) kot vrabec v prosu*, madž. *él, mint Marci Hevesen* (‚živeti kot Marci v Hevesu‘). V obravnavanih jezikih obstajata tudi frazema z enakim pomenom, ki sta popolna ekvivalenta: slov. *živeti kot riba v vodi*, madž. *él, mint hal a vizben*.

V frazemih, ki nosita pomen ‚koga/česa kdo ne mara, mu nasprotuje‘, se ta v obravnavanih jezikih izraža na različna načina: slov. *biti komu trn v peti* (tudi *v obeh*), madž. *a háta közepére se kívánja* (slov. ‚niti na sredino hrbta si ne želi‘).

Isti pomen ima tudi madž. frazem *ez hiányzott (nekünk), meg egy púp a hátunkra* (,to (nam) je manjkalo, pa ena grba na hrbtu'). V slov. frazemu se pojavlja slika trn v peti (tudi v očeh, starejša različica še trn v očesu), ki je precej moteč in se kot tak prenese na druge življenjske položaje. V madž. slika temelji na besedni zvezi sredina hrbta, ki je nimamo možnosti videti.

V obeh jezikih obstaja več identičnih frazemov s podobnim pomenom ,umreti, propasti', ki temeljijo na različnih slikah v ozadju: slov. 1. *iti po gobe*, 2. *iti v krtovo deželo*, 3. *iti pod rušo*; madž. 1. *fűbe harap*, 2. *(a) porba harap*. Vsi slov. primeri stojijo z glagolom biti, madž. frazema pa se vežeta z glagolsko obliko ugrizniti ,harap'. Odgovori na vprašanje kam pa so zelo različni: iti po gobe, v krtovo deželo, pod rušo; ugrizniti v travo ,fűbe', v prah ,porba'. (V slov. ima deloma enak pomen tudi frazem *iti rakom žvižgat*.)

Tudi frazemska pomena ,1. ne uspeti, 2. biti premagan' se v obeh jezikih izražata z različnimi sestavinami: slov. *polomiti si zobe [na čem, pri čem]*, madž. 1. *beletörök (narečno benntörök) a bicskája* (pogovorno *bicsak*), 2. *beletörök* (pogovorno *benne török*) *a kése*. V slov. se pojavlja sestavina zob/zobje, v madž. pa pipec ,bicska' in tudi nož ,kés'. Frazema v obeh jezikih temeljita na prisposobi, da so zobje in tudi druga orožja (pipec, nož) podvrženi uničenju, brez njih pa ni mogoče uspeti, zmagati. V madž. obstaja tudi pogovorna varianta frazema: *beletörök a foga [vmibe]*, ki pa se popolnoma ujema s slovenskim frazemom, tj. gre za popolno ekvivalentnost.

Frazeološki pomen ,v vsem pritrjevati komu, imeti enake namene, cilje s kom' se izraža v obravnavanih jezikih drugače: slov. *v isti rog trobiti [s kom]*, madž. *egy követ fúj [vkivel]* (slov. ,pihati /v/ en kamen s kom').

Frazeološki pomen ,povsod razglašati, pripovedovati' se v obeh jezikih glasi precej različno z različnimi sestavinami: slov. *obešati [kaj] na veliki zvon* (tudi z dovršno različico *obesiti*), madž. *világgá kürtöl [vmít]* (slov. ,razglasiti po svetu kaj', pri čemer je glagol ,kürtöl' – trobiti – rabljen v preneseni rabi).

Frazema s pomenom ,kar je popolnoma nenujno, nezanimivo, kar je nepomembno' se glasita: slov. *to [mu] je deveta briga/skrb* (tudi *zadnja briga/skrb*), madž. *kisebb gondja is nagyobb annál* (slov. ,tudi njegova manjša skrb/težava je večja od tega'). V slov. primeru se za stopnjevano skrb pojavlja števniki devet, v madž. pa stopnjevana pridevnika, in sicer primerniški obliki pridevnikov majhen ,kisebb' in velik ,nagyobb'.

Pomen ,prizadevanje se ne bo uresničilo, ne bo dalo pričakovanega rezultata, iz tega ne bo nič' se v obeh jezikih glasi precej različno: slov. *iz te moka ne bo kruha*, madž. *nem minden fából lesz gerenda* (slov. ,iz vsakega lesa/drevesa ne bo bruno/tram'). Frazema temeljita na dejstvu, da za peko kruha ne zadostuje samo moka, prav tako za bruno/tram ni dovolj samo les/drevo. Preneseno na druga področja to pomeni, da se v življenju vsako prizadevanje ne uresniči, ne da rezultata, če niso izpolnjeni vsi pogoji.

Frazeološki pomen ,majhna, nepomembna stvar' se navadno rabi v obeh jezikih z nikalnico: slov. *to ni mačji kašelj*, madž. *az/ez se kutya* (,tudi to ni pes'). Tako

dobimo pomen ‚to ni nepomembno‘, z zanikanjem torej dobimo pozitivni pomen, to je pomembno, to ni kar tako. V slov. tudi: *ne biti od muh*.

Pomen ‚želeči si kaj jesti bolj zaradi lepega videza kot zaradi lakote; vzeti si več jedi, kot jo je možno pojesti‘ se izraža v obeh jezikih s sestavino oko/oči, vendar strukturno precej različno: slov. *imeti večje oči kot želodec*, madž. *csak a szeme kívánja* (slov. ‚le njegove oči si želijo‘).

Za pomen ‚zelo oz. glasno sopihati‘ se v obeh jezikih rabi primera, toda njene sestavine se bistveno razlikujejo: slov. *sopihati kot (kovaški) meh*, madž. *úgy liheg, mint a hízott lúd*. Frazem v slov. jeziku je izražen s sliko kovaškega meha, v madž. pa s sestavino debela, mastna gos ‚hízott lúd‘. Primera lahko v obeh jezikih stoji z različnimi glagoli: hropsti, sopihati, sopsti ...

Sklep

Namen članka je doprinos k vprašanju ugotavljanja medjezikovnih ekvivalenčnih razmerij med slovenskimi in madžarskimi frazemi. Slovenščina in madžarščina sta genetsko in tipološko nesorodna jezika, vendar analiza oz. primerjava predstavljenega frazeološkega gradiva kljub temu izkazuje tako primere prekrivanj oz. popolne ekvivalence kot tudi razlike pri istem denotativnem pomenu – razlike, ki se torej kažejo na izrazni oziroma na vsebinski ravni frazemov (delna in nadomestna ekvivalenca).

Tako slovenščina kot madžarščina imata skromen in nezadovoljiv slovarski frazeološki korpus, kar otežuje raziskovanje tega področja na splošno, pa tudi iskanje ustreznih ekvivalentov in prevajanje iz enega jezika v drugega je vse prej kot enostavno. V prispevku sva analizirali gradivo, ki je bilo zbrano po subjektivnih kriterijih, najin primarni cilj pa je bil izpostaviti podobnosti in razlike med frazemi v slovenščini in madžarščini ter tako prispevati kamen v mozaik kontrastivne analize slovenske in madžarske frazeologije.

Ker slovenščina in madžarščina pripadata istemu kulturnemu okolju, prezreti pa ne gre niti večstoletne skupne preteklosti obeh narodov, ko sta slovenska in madžarska kultura in jezik sobivala ter se med seboj prepletala, se je potrdila začetna teza, da je med slovenskimi in madžarskimi frazemi relativno pogosta popolna ekvivalenca. Pogostost popolne in delne ekvivalence frazemov v slovenščini in madžarščini dokazuje, da govorci dveh med seboj zelo različnih jezikov (lahko) na enak ali zelo podoben način ubesedujejo (splošne) človekove izkušnje, stališča, navade in vrednote oz. je to odraz širšega kulturnega kroga, v katerem naroda obeh obravnavanih jezikov živita.

Z analizo frazeološkega gradiva, podano v pričujočem prispevku, pestrosti in raznolikosti frazeološkega sestava slovenščine in madžarščine nikakor nisva izčrpali. Na področju kontrastivne frazeologije slovenskega in madžarskega jezika bo vsekakor potrebno nadaljnje poglobljeno in sistematično raziskovanje.

LITERATURA

- Magyar értelmező kéziszótár* (1982)
Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Emberšič Škaper, E., Dončec Merkli, I. (2018)
Primerjalni glagolski frazemi v porabskem govoru. *Studia Slavica Savariensia 1-2*. 79–91.
- Fabčič, M. L. (2014)
Mentalna podoba človeka v slovenskih, nemških in madžarskih primerjalnih frazemih. *Slavistična revija 2* (2014) 195–215. https://srl.si/ojs/srl/article/view/COBISS_ID-55237986.
- Fink Arsovski, Ž. (2006)
Hrvatsko-slavenski rječnik poredbenih frazema. Zagreb: Knjigra.
- Forgács, T. (2004)
Magyar szólások és közmondások szótára. Mai magyar nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemlélítve. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Keber, J. (2001)
Slovar slovenskih frazemov. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://fran.si/>.
- Koletnik, M. (2006)
Frazemi s sestavinama pes in maček v gornjeseniškem govoru. *Slovenistika 10* (2016) 87–102. <https://real.mtak.hu/102609/1/Szlovenkotetlegutolsovaltozat.pdf>.
- Korhonen, J. (2007)
Probleme der kontrastiven Phraseologie. *Phraseologie. Ein internationales Handbuch der zeitgenössischen Forschung: 1. Halbband* (2007): 574–589.
- Križišnik, E. (2008)
Viri za kulturološko interpretacijo frazeoloških enot. *Jezik in slovstvo 1* (2008) 33–47. <https://www.jezikinslovstvo.com/stevilka.php?SID=27>.
- Magyar szólástár. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára* (2003)
Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Meršič, Ž. – Krekić, T. (2011)
Prilog kontrastivnoj analizi hrvatskih i mađarskih frazema. *Studia Slavica Savariensia 1-2* (2011) 227–236.
- Mukič, F. (1993)
Madžarsko-slovenski frazeološki slovar. Szombathely: Zveza Slovencev na Madžarskem.
- O. Nagy, G. (2005)
Magyar szólások és közmondások. 9. kiadás. Budapest: Talentum.
- Pleteršnik, M. (1894–1895)
Slovensko-nemški slovar. Ljubljana: Knezoškofijstvo.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika* (2014)
Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <https://fran.si/>.

Tyran, Katharina

(Universität Wien, Institut für Slawistik, Wien, Österreich)

JEZIČNA POLITIKA GRADIŠĆANSKIH HRVATA NAKON 1921. – NOVE GRANICE, NOVI PUTOVI

Abstract:

This article discusses different approaches in language policy among Burgenland Croats after the border drawing processes following World War One. Albeit later than in other European contexts, the intertwined development of cultural romanticism, political nationalism and academic linguistics led to internal discussions within the Croat community in former Western Hungary concerning both standard language and identification. Such debates on language policies and linguistic attitudes continued to be considerably present during the interwar period and strongly negotiated in the weekly newspaper.

Keywords: Burgenland Croats, language policy, interwar period, media discourse, border drawing

Uvod

Završetkom Prvog svjetskog rata širom svijeta mijenjale su se granice, sustavi i koncepti. Raspala su se multietnička carstva u srednjoj, jugoistočnoj i istočnoj Europi te je prevladavao imperativ nacionalne konsolidacije i ideologija standardnog jezika (vidi na primjer Gal 2006) kao jedne od glavnih poveznica naroda. K tome je 1918. godine karta svijeta prekrojena, najčešće pozivajući se na nacionalne pripadnosti, pogotovu u europskom kontekstu. Tadašnji predsjednik SAD-a Woodrow Wilson proglasio je pravo naroda na samoodređenje kao osnovu za mirovne pregovore i ugovore, a time i povlačenje granica nakon 1918. godine. Prema Weitzovoj argumentaciji, kraj Prvog svjetskog rata donio je promjenu „(...) od bečkog sustava do pariškog sustava. U središtu Beča bio je dinastički legitimitet i državni suverenitet unutar jasno definiranih granica. Pariz se usredotočio na stanovništvo i ideal državnog suvereniteta ukorijenjena u nacionalnoj homogenosti.” (Weitz, 2008, str. 1314, prevod od autorice)

Područje Habsburške Monarhije se tako namjeravalo podijeliti i prema nacionalnim kategorijama. Podjela nekadašnjeg multietničkog carstva, međutim, bila je težak zadatak, ne samo zbog tajnih saveza i ugovora koji su već bili sklopljeni tijekom rata nego i zbog spleta jezika i etničkih skupina. (Henig, 1984., str. 22; MacMillan, 2001.,

str. 6) Novonastale granice, proizašle iz Pariških ugovora, nisu samo mijenjale teritorijalnu sliku Europe, već su otvorile pitanje nacionalnih i etničkih manjina.

Jedna od etničkih i jezičnih grupa, odnosno manjina, koja je bila znatno pogođena procesima povlačenja granica nakon Prvog svjetskog rata i raspadom Habsburške Monarhije bili su Hrvati i Hrvatice u bivšoj Zapadnoj Ugarskoj. Kada je riječ o političkoj lojalnosti, jezičnoj pripadnosti i nacionalnoj privrženosti, javljala su se kod ljudi ovog kraja, a tako i kod Hrvata, različita, nerijetko suprotstavljena mišljenja o tome kako se pozicionirati u razdoblju promjena, osobito jer je Austrija, pozivajući se na većinsko stanovništvo koje govori njemački jezik, zahtijevala rješenje problema. Nakon dugotrajnih sukoba oko točnih granica na kraju je nastala nova austrijska savezna pokrajina Gradišće (Ernst, 1987, str. 187ff.; MacMillan, 2001, str. 246; Rásky, 2008; Schlag, 2001; Murber 2021).

Zapadna Ugarska bila je i još uvijek jest jedna od mnogih europskih višejezičnih i multietničkih regija. Od 16. stoljeća naseljena je i stanovništvom s hrvatskoga govornog područja, koje se zbog gospodarskih i političkih razloga iseljavalo iz današnje Hrvatske i sjeverozapadne Bosne (Breu 1970). U nekoliko sela sačuvao se lokalni hrvatski govor kroz stoljeća. Povlačenje granica nakon Prvog svjetskog rata bilo je u mnogim aspektima odlučujuća prekretnica za hrvatsko stanovništvo jer je time potpalo pod različite države. Tijekom graničnih sporova između Austrije i Mađarske nakon 1918. i podjele nekadašnjeg zajedničkog prostora, stanovništvo koje je govorilo hrvatski, posebice njegove elite, raspravljalo je o pripadnosti i lojalnosti jer se nisu jasno uklapali ni u jednu kategoriju nacionalnih identiteta. Politički su pretežno bili promađarski orijentirani, držali su čvrsto do katoličke vjere i svog lokalnog hrvatskog jezika, ali se nisu jasno priklanjali nacionalnim konceptima u Hrvatskoj. Razlozi se mogu tražiti u vrlo specifičnoj društvenoj strukturi, nedostatku svjetovnih intelektualaca i građanstva kao artikulatora nacionalnih koncepata, ali i u tek rudimentarnoj povezanosti s hrvatskim teritorijem i izostatku sudjelovanju u njihovu nacionalnom pokretu (Tyran, 2015, str. 12ff., 38; Baumgartner, 1991). Ove strukture bile su odlučujuće i u iskazivanju lojalnosti i pripadnosti tijekom graničnih sporova između Austrije i Mađarske, a osobito je hrvatsko svećenstvo zastupalo promađarske stavove jer su crkvene i konfesionalne škole uživale relativnu neovisnost u Ugarskom Kraljevstvu, što je, dakako, bilo presudno za održanje jezika. Stoga su se klerikalni krugovi nadali da će takvim pristupom sačuvati konfesionalnu školu i osigurati opstanak lokalnog jezika i kulture. S druge strane, oni koji su zagovarali integraciju u austrijsku državu, svoju su argumentaciju uglavnom temeljili na ekonomskim razlozima (Benčić, 1985, str. 238; Schlag, 2001, str. 63ff).

Nakon Prvog svjetskog rata najveći dio stanovništva koji je govorio hrvatski jezik u Zapadnoj Ugarskoj postao je dijelom Austrije, gdje su onda i dobili status manjine sa zakonskim manjinskim pravima utvrđenima Državnim ugovorom iz 1919. godine. Nakon što je njemački proglašen službenim jezikom u listopadu 1919., Državnim je ugovorom utvrđeno da se uporaba manjinskog jezika ne smije ograničavati, da Austrijanci koji ne govore njemački jezik trebaju dobiti pomoć pri korištenju materinskog jezika na sudu i, što je važno, trebalo je osigurati školovanje

na tom jeziku ako znatan dio stanovništva govori hrvatski. Konačna definicija o tome koji postotak čini „znatan dio”, međutim, ostala je sporno pitanje (Reiter, 2003, str. 28-42). Hrvati u bivšoj Zapadnoj Ugarskoj morali su se dakle suočiti s činjenicom da su mala jezična skupina u novim nacionalnim državama, da su odvojeni granicama te suočeni s prilično izmijenjenim okolnostima da koriste i održavaju svoj jezik, ovisno o tome s koje strane granice žive.

Rasprave o jezičnoj politici u gradišćansko-hrvatskoj zajednici

Prve tragove hrvatske pisane i književne riječi u bivšoj Zapadnoj Ugarskoj nalazimo u liturgijskim dokumentima iz druge polovice 16. stoljeća, a potpuno oblikovana književna tradicija – također uglavnom liturgijske naravi – nastaje sredinom 18. stoljeća. Većina tekstova napisana je lokalnom varijantom čakavsko-ikavsko-ekavskog pod znatnim utjecajem mađarskog pravopisa. Potkraj 18. stoljeća može se govoriti o samostalnom jezičnom i književnom razvoju unutar hrvatske zajednice Zapadne Ugarske (Benčić 1995; Benčić 1998), a time i o nastanku specifičnog jezičnog oblika, ne samo na razini govornog nego i pisanog jezika.

Isprepleteni razvoj kulturnog romantizma, političkog nacionalizma i akademske lingvistike kao paneuropskog pokreta tijekom prve polovice 19. stoljeća rađa i koncept standardnog jezika, što je također otvorilo rasprave unutar hrvatske zajednice u Zapadnoj Ugarskoj o standardnom jeziku i identifikaciji. Jedan dio društvene elite, koju su u to vrijeme ponajprije činili učitelji i svećenici – a koji su često mogli biti jedno i drugo – priklonila se Ilirskom pokretu, koji je nastojao stvoriti zajednički južnoslavenski identitet i putem kodifikacije jezika. Ta ideja među Hrvatima u Zapadnoj Ugarskoj pokazala se tek djelomično plodonosnom jer zagovornici pokreta nisu imali širu potporu. Primjerice, prihvaćena je gajica, odnosno dijakritički znakovi za slavenske suglasnike, koja je zamijenila mađarsku i njemačku ortografiju (Benčić, 1998, str. 270). Premda je dakle štokavsko-(i)jekavski jezični oblik prevladao kao standardni jezik većine Hrvata unutar Habsburške Monarhije – kao rezultat južnoslavenske ideje – gradišćanski Hrvati nastavili su pisati svojim varijantama hrvatskog jezika, osobito čakavštinom, koja je zbog stalnih jezičnih dodira bila pod utjecajem njemačkog i mađarskog jezika. Zanimljivo je spomenuti da su i nakon 1867., otkad proces mađarizacije dominira kulturnom politikom u Kraljevini Ugarskoj, postojale autonomne konfesionalne škole na hrvatskom jeziku, što je omogućilo gradišćanskim Hrvatima uporabu svog jezika i pomoglo očuvanju ne samo njihove kulturne i jezične baštine nego i identiteta tijekom cijelog 20. stoljeća. Tek 1907. jača mađarizacija u školstvu (Kinda-Berlakovich, 2005, str. 67-68).

Rasprave među gradišćanskim Hrvatima o tipu standardnog jezika postale su važna tema, no nije provedena sveobuhvatna standardizacija, odnosno kodifikacija (Tyran 2015, str. 84ff). Jedan od glavnih sudionika u raspravi o jezičnoj politici i kodifikaciji bio je Mate Meršić Miloradić, koji je često pisao o toj temi, a iz njegova djelovanja možemo iščitati sukob dvaju različitih stavova. Naime, s jedne je strane jasno zagovarao preuzimanje štokavskog standardiziranog jezika i orijentaciju prema

Zagrebu u jezičnom pitanju, a s druge strane veličao je gradišćanskohrvatski jezik kao sveobuhvatni idiom koji treba ponosno čuvati (Tyran, 2015, 87ff.). Meršić Miloradić tako smatra da je konvergencija između jezika zapadnougarskih Hrvata, tj. gradišćanskih Hrvata, i jezika ‚južnih Slavena‘, točnije štokavskoga, prijeko potrebna. Godine 1919. objavio je *Slovníku hervatskoga jezika*, gramatiku za praktičnu upotrebu, snažno se oslanjajući na *Hrvatsku ili srpsku gramatiku za srednje škole* Tome Maretića (Benčić, 2017, str. 175f.), u kojoj navodi da ju je sastavio kao prvi korak prema zajedničkom južnoslavenskom jezičnom rješenju (Benčić, 2017, str. 181). Iste je godine u listu *Naše novine* objavio pjesmu „Republika“ u kojoj izričito kaže: „A ča našu rič naliže, ta je nek za ljude niže (...)“ (cit. po Benčić, 2017., str. 182). Meršić Miloradić smatrao je da lokalni govori ne mogu postati književnim jezikom, pa stoga ni standardnim jezikom. Zbog toga bi se Hrvati u bivšoj Zapadnoj Ugarskoj u jezičnim pitanjima trebali ugledati na Zagreb. No, mnogi intelektualci nisu se slagali s njime, a i sam Mate Meršić Miloradić nije potpuno zagovarao mogućnost implementacije štokavskog među gradišćanskim Hrvatima; hvali, naime, lokalni jezik kao „mudrosti pun ormar“ koji treba čuvati (Benčić, 2017, str. 183).

Rasprave o konceptu i smjerovima jezične politike i jezičnog planiranja te drugim lingvističkim temama bile su prisutne i u međuratnom razdoblju. Osim promjene granica i novog službenog jezika za većinu Hrvata, razdoblje međuraća značajno je i po tome što su nekadašnja kulturna središta Sopron i Győr postali dijelom mađarske države. Zbog toga se na primjer školski udžbenici za hrvatsku zajednicu s austrijske strane granice više nisu mogli rabiti, pa ih se moralo revidirati i zatim objaviti (Kinda-Berlakovich, 2005, str. 111). U međuratnom je razdoblju zbog novonastalih političkih i društvenih okolnosti glavni cilj gradišćanskih Hrvata bio osnivanje kulturnih i političkih udruga, društava i medija te provedba dvojezične nastave. Ivan Dobrović, jedan od glavnih jezičnih i kulturnih djelatnika toga doba, slikovito opisuje izazove onoga vremena i ukazuje na raniji promađarski stav, kad se sjeti: „(...) da ne ćemo moć ostati i nadalje u krilu Ugarske, u koj smo četirasti ljet uzdržali svoju katoličansku vjeru i svoj materinski jezik, i s kom su nas vezale mnoge žice staroga prijateljstva.“ (Dobrović, 1966, str. 45.)

Jedan od najvažnijih foruma gdje se raspravljalo o jezičnim pitanjima svakako je bio lokalni tjednik *Hrvatske novine*, koji se nadovezao na ranije *Naše novine*. One su imale sjedište u Juri a prestale izlaziti u ožujku 1922., a prvi broj *Hrvatskih novina* onda izlazi 23. prosinca 1922. u Beču. Tijekom godina neki su intelektualci na stranicama tjednika objavljivali poučne serije članaka, a rasprave o standardizaciji jezika započele su već u drugom broju člankom u kojem se zahtijeva zajednički pravopis, odnosno pravopisna norma u pisanju gradišćanskohrvatskih govora, jer, kako autor kaže: „(...) je četirestov let dugo vsaki onakov pravopis hasnoval, kakovoga je znal.“ (Dobrovich, 1923, str. 2) Nepostojanje kodificiranog, odnosno standardnog jezika proglašen je jednim od ključnih problema, a na stranicama novina ističe se i nedostatak snažnije povezanosti hrvatskog stanovništva toga područja, upravo zbog nedostatka skupne jezične norme. Neposredno nakon toga rodila se ideja o osnivanju akademije za kodifikaciju jezika gradišćanskih Hrvata (Dobrovich, 1923, str. 2). Kritični odgovori

su argumentirali da jezična kompetencija među gradišćanskim Hrvatima nije bila dovoljna da bi sami uspješno proveli standardizaciju, pa su predložili da je riješenje „učiti hrvatski od Hrvata” (Tomšich, 1923, str. 1), orijentacija prema Zagrebu i jezik „spreman za upotrebu”, što znači (srpsko)hrvatski: „Zato se mi moramo na gotov hrvatski jezik, toje na dolji hrvatski jezik podpirat (...)” (Mersich, 1923, str. 2). Štokavski kodificirani jezik u raspravama se nazivalo „južni jezik”, „južni književni jezik” pa ponekad i „jugoslavenski jezik”. No, ubrzo nakon toga u jednom se tekstu u novinama navodi mišljenje da je orijentacija prema „jugoslavenskoj” gramatici i pravopisu pogrešan put i da treba zadržati domaći, hrvatski jezik (Manz, 1923, str. 1).

Rasprave o jezičnoj kodifikaciji bile su usko povezane s novom političkom realnošću nakon 1918. i njezinu utjecaju na jezičnu asimilaciju gradišćanskih Hrvata. Gradišćansko-hrvatski jezik, koji su neki karakterizirali kao idiom koji se koristi samo „u kuhinji”, kao ‚kuhinjski jezik’, nije imao prestiž kao njemački jezik, a i pitanje obrazovanja na manjinskom jeziku bila je nedovoljno riješena tema. Crkva – u kojoj se dobro sačuvao hrvatski jezik – nije više bila nedvojbeni autoritet, a nove teritorijalne granice koje su sada dijelile nekadašnji zajednički „jezični otok” tumačile su se kao prijetnja i kao odgovorni čimbenici u smanjivanju jezičnih kompetencija (Manz, 1923, str. 1; i.h. (Ignac Horvat), 1923, str. 2). Nakon žustrih rasprava o mogućoj kodifikaciji, pravopisu i općem značenju jezika područje interesa usmjeravalo se prema obrazovnim temama poput dvojezičnog školstva, kompetenciji nastavnika i jezičnoj asimilaciji.

Ono što se može vidjeti iz različitih članaka i reakcija čitatelja onog doba kada je posrijedi jezična norma i standardizacija jezika jest difuzno razumijevanje samoga koncepta standardnog jezika u usporedbi s govornim dijalektima. Ignac Horvat, jedan od najistaknutijih književnika, jezičnih boraca i urednika toga doba, objavio je ujesen 1924. članak u tri dijela, u kojem reagira na kritike čitatelja Hrvatskih novina o jeziku, jer su se tužili da jezik novina ne odgovara onome kojeg oni i koriste u govoru. Horvat se suprotstavlja argumentu da urednici pišu nepoznatim jezikom, navodeći da očito svaki čitatelj očekuje da novine budu pisane na istom jeziku koji se koristi na kolokvijalnoj razini u nekom selu. Nadalje tvrdi da je glavni cilj novina zapravo proširivanje lokalnog hrvatskog jezika koji bi se, prema njegovoj zamisli, trebao izgraditi i razviti do polivalentne standardne varijante. Zanimljivo je da projekt „književni jezik” proglašava zajedničkim zadatkom svih zainteresiranih čitatelja, pozivajući ih na sudjelovanje: Svatko može uredništvu poslati popis riječi koje se nalaze u *Hrvatskim novinama*, a doživljavaju ih kao „strane” ili „nesvojstvene”. U zadnjem dijelu uzvraća optužbu, pitajući čitatelje kako oni zapravo govore, aludirajući na germanizme i interferencije iz njemačkog jezika koje koriste govornici hrvatskog jezika u Gradišću. (Horvat, 1924a; 1924b; 1924c).

Orijentaciju prema Zagrebu kao referentnoj točki o jezičnim pitanjima podupirali su mnogi intelektualci i učitelji koji su svoja stajališta izražavali upravo preko novina. Primjerice, u studenome 1928. u jednom se članku, ispod kojega se autor potpisuje samo kao „jedan učitelj”, zalaže za dosljednu jezičnu politiku *Hrvatskih novina*, odnosno za hrvatski jezik kakav se koristi u Zagrebu, pri čemu se jasno misli na standardni štokavski, a ne zagrebački kajkavski. Takva se argumentacija sve

češće potkrepljuje etničkom pripadnošću, naglašavajući da su gradišćanski Hrvati manjina, ali dio nadređenog hrvatskog etnosa (N.N., (Jedan učitelj), 1928., str. 1).

I Hrvatsko kulturno društvo (HKD), koje se počelo formirati nakon Prvoga svjetskog rata, a konačno je osnovano 1929. godine, već od osnivačke sjednice postavlja pitanje jezika u fokus svog interesa. Zastupnici naglašavaju da je očuvanje manjinskog jezika i suprotstavljanje asimilaciji jedan od glavnih ciljeva. U programu svog djelovanja Hrvatsko kulturno društvo već na drugome mjesto piše da im je cilj „usavršiti naš stari, simo doneseni jezik, urediti hrvatski pravopis (...)” (cit. po Dobrović, 1966., str. 46). Pozivanje na „naš stari” jezik može se tumačiti kao jača orijentacija prema lokalnoj čakavskoj varijanti, iako su neki zastupnici HKD-a zagovarali i preuzimanje štokavskoga standardnoga jezika.

Važno je napomenuti da su obje argumentacije, bilo da su zagovarale štokavski standard ili lokalni čakavski, deklarirali isti cilj – očuvanje „naroda”. No, taj „narod” kojega su akteri jezične politike međuratnog doba namjeravali očuvati i zaštititi od asimilacije znao se itekako pobuniti. Neprestano su tako slali pritužbe *Hrvatskim novinama*, optužujući urednike da prebrzo provode promjene i da pišu nerazumljivim jezikom. Katkad su se čitatelji čak žalili da se piše slovačkim jezikom. Nedostajalo je šire razumijevanje za nadregionalni jezik, bilo da je riječ o čakavskoj ili štokavskoj osnovici. Ignac Horvat nadovezao se na reakcije čitatelja i objavio u proljeće 1937. zabavni i poučni tekst, u kojem, koristeći se formom rasprave, daje riječ „narodu”, kroz likove seljaka Merte i Mare koji razgovaraju s urednikom. Mare utjelovljuje oštrog kritičara jezika koji se koristi u novinama, objašnjavajući da ga ne razumije jer se uglavnom koriste slovačke riječi, dok se njezin suprug Merte žali uredniku na Marino nerazumijevanje razlike govornog i pisanog jezika. Urednik pak odgovara objašnjenjem važnosti novina u jezičnom obrazovanju ljudi, čime Horvat nastoji protumačiti razlike kolokvijalnog i pisanog jezika, pitanje međugeneracijskog prijenosa jezika i važnosti čitanja. (i.h., (Ignac Horvath), 1937a; 1937b; 1937c; 1937d) Jezičnim se temama Horvat vraćao i u sljedećim godinama, primjerice u serijalu članaka pod nazivom „Jezikoslovne crte”. U ovim se tekstovima bavio, kako i naslov serije sugerira, raznim pitanjima vezanima za jezik i jezikoslovlje. Smatrao je da je nedostajalo jezičnog obrazovanja, što je nastojao promijeniti pišući u novinama. U svojim se člancima bavi raznim narječjima i dijalektima hrvatskoga jezika, objašnjava odabrane posuđenice i kako pravilno sastavljati rečenice (Horvat, 1940a; 1940b; 1940c, 1940d; 1940e; 1940f). Završava pozivom da se stvori književni jezik (Horvat, 1940g) – no njegove se želje još dugo nisu ispunile (vidi opširnije na ovu temu Tyran 2022).

Zaključak

Jezično pitanje bila je važna tema među gradišćanskim Hrvatima, osobito nakon Prvog svjetskog rata i povlačenja novih granica. Nekadašnja kulturna središta ostala su s „druge strane” granice iz austrijske perspektive, gdje se nakon 1921. godine našao najveći dio gradišćanskih Hrvata. Pitanje standardnog jezika, oko kojega su se suprotstavljali zagovornici dvaju različitih koncepata, nije konačno riješeno

tijekom međuratnog razdoblja, no sporovi unutar gradišćansko-hrvatske zajednice o jeziku i kodifikaciji bile su važne teme koje su se nadovezale na političke i društvene promjene. Pritom treba istaknuti da su se ta pitanja uglavnom diskutirala unutar same manjine i da nije bilo izraženog konflikta sa stanovništvom koji govori njemački, kako je to na primjer bio slučaj kada je riječ o slovenskoj manjini u Koruškoj. Rasprave o jezičnoj politici i etničkoj pripadnosti u međuratnom razdoblju snažno su utjecale na promišljanja o položaju i funkciji jezika. Nakon višedesetljetnih diskusija oko pitanja normiranja i standardnog jezika preusmjerilo se na kraju na kodificiranje lokalnog čakavskog jezika, koje se počelo sustavnije provoditi 80-ih i 90-ih godina prošlog stoljeća, a vrhunac je doživjelo 2003., kada je objavljena normativna gramatika gradišćansko-hrvatskog jezika.

LITERATURA

Baumgartner, G. (1991)

Der nationale Differenzierungsprozess in den ländlichen Gemeinden des südlichen Burgenlandes. In: A. Moritsch, Hrsg. *Vom Ethnos zur Nationalität. Der nationale Differenzierungsprozeß am Beispiel ausgewählter Orte in Kärnten und im Burgenland*. Wien; München: Verlag für Geschichte und Politik; R. Oldenbourg Verlag, 93-155.

Benčić, N. (1985)

Novine i časopisi gradišćanskih Hrvatov. Eisenstadt: Hrvatsko štamparsko društvo.

Benčić, N. (1995)

Pismo i književnost. U: Ivan Kampuš (ur.), *Povijest i kultura Gradišćanskih Hrvata*. Zagreb: Globus, 248-276.

Benčić, N. (1998)

Književnost Gradišćanskih Hrvata od XVI. stoljeća do 1921. Zagreb: Sekcija Društva hrvatskih književnika i Hrvatskog centra P.E.N.-a za proučavanje književnosti u hrvatskom iseljeništvu.

Benčić, N. (2017)

Miloradić. Život, djelo i poslovanje Mate Meršića Miloradića 1850.-1928. Eisenstadt/Željezno: samostalna publikacija.

Breu, J. (1970)

Die Kroatensiedlungen im Burgenland und den anschließenden Gebieten. Wien: Deuticke.

Dobrovich, I. (1923)

Jednak pravopis!. *Hrvatske novine*, 11.01.1923, 2.

Dobrović, I. (1966)

Odiseja Hrvatskoga kulturnoga društva u Gradišću. *Gradišće kalendar*, 45-57.

Ernst, A. (1987)

Geschichte des Burgenlandes. München: R. Oldenburg Verlag.

- Gal, S. (2006)
 Contradictions of Standard Language in Europe: Implications for the Study of Practices and Publics. *Social Anthropology* 14(2), 163-181.
- Henig, R. (1984)
Versailles and after. 1919-1933. London: Methuen & Co. Ltd.
- Horvat, I. (1924a)
 Kako to pišete?. *Hrvatske Novine*, 25.10.1924, 3-4.
- Horvat, I. (1924b)
 Kako to pišete?. *Hrvatske novine*, 01.11.1924, 3-4.
- Horvat, I. (1924c)
 Kako to pišete?. *Hrvatske novine*, 22.11.1924, 3.
- Horvat, I. (1940a)
 Jezikoslovne crtice. 1. Čakavsko-ikavsko narečje.. *Hrvatske novine*, 24.02.1940, 2.
- Horvat, I. (1940b)
 Jezikoslovne crtice. II. Značajnosti čakavskoga narečja. *Hrvatske novine*, 02.03.1940, 2.
- Horvat, I. (1940c)
 Jezikoslovne crtice. III. Štokavsko narečje. *Hrvatske novine*, 09.03.1940, 2.
- Horvat, I. (1940d)
 Jezikoslovne crtice. IV. O stilu i slaganju rečenic.. *Hrvatske novine*, 16.03.1940, 2.
- Horvat, I. (1940e)
 Jezikoslovne crtice. V. Tudsje riči u hrvatskom jeziku.. *Hrvatske novine*, 23.03.1940, 2.
- Horvat, I. (1940f)
 Jezikoslovne crtice. VI. Tudsje riči u hrvatskom jeziku.. *Hrvatske novine*, 30.03.1940, 2.
- Horvat, I. (1940g)
 Jezikoslovne crtice. Zaključna rič.. *Hrvatske novine*, 11.05.1940, 2.
- i.h. (Ignac Horvat), (1923)
 Naši pesimiste. *Hrvatske novine*, 05.05.1923, 1-2.
- i.h., (Ignac Horvat), (1937a)
 Po hrvatsku, po slovačku ili po nimšku? Ugodni razgovor od našega književnoga jezika. *Hrvatske novine*, 22.05.1937, 2-3.
- i.h., (Ignac Horvat), (1937b)
 Po hrvatsku, po slovačku ili po nimšku? Ugodni razgovor od našega književnoga jezika. *Hrvatske novine*, 29.05.1937, 2.
- i.h., (Ignac Horvata), (1937c)
 Po hrvatsku, po slovačku ili po nimšku? Ugodni razgovor od našega književnoga jezika. *Hrvatske novine*, 12.06.1937, 3.
- i.h., (Ignac Horvat), (1937c)
 Po hrvatsku, po slovačku ili po nimšku? Ugodni razgovor od našega književnoga jezika. *Hrvatske novine*, 19.06.1937, 2-3.

- Kinda-Berlakovich, A. Z. (2005)
*Die kroatische Unterrichtssprache im Burgenland. Bilinguales
 Pflichtschulwesen von 1921-2001.* Wien: LIT Verlag.
- MacMillan, M. (2001)
Peacemakers. The Paris Conference of 1919 and Its Attempts to End War.
 London: John Murray.
- Manz, V. (1923)
 Naš mili materinski jezik. *Hrvatske novine*, 14.04.1923, 1-2.
- Mersich, (M.) (1923)
 Ništo o pravopisu! (addendum). *Hrvatske novine*, 17.03.1923, 1-2.
- Murber, I. (2021)
*Grenzziehung zwischen Ver- und Entflechtungen. Eine Entstehungsgeschichte
 Deutsch-Westungarns und des Burgenlandes.* Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- N.N., (Jedan učitelj) (1928)
 Naš jezik. *Hrvatske novine*, 03.11.1928, 1.
- Rásky, B. (2008)
 Vom Schärpen der Unschärfe. Die Grenze zwischen Österreich und Ungarn
 1918 bis 1924. In: H. Konrad & W. Maderthaler, Hrsg. ... *der Rest ist
 Österreich. Das Werden der Ersten Republik. Band I.* Wien: Carl Gerold's
 Sohn Verlagsbuchhandlung, 139-158.
- Reiter, I. (2003)
 Nationalitäten-, Minderheiten-, Volksgruppenrecht. Zur Rechtsstellung der
 autochthonen Ethnien in Österreich von 1848 bis in die Gegenwart. In: R.
 Rindler Schjerve & P. H. Nelde, Hrsg. *Der Beitrag Österreichs zu einer
 europäischen Kultur der Differenz. Sprachliche Minderheiten und Migration
 unter die Lupe genommen.* St. Augustin: Asgard, 11-76.
- Schlag, G. (2001)
 „Aus Trümmern geboren...“ *Burgenland 1918-1921.* Eisenstadt:
 Burgenländisches Landesmuseum.
- Tomšich, (K.) (1923)
 Ništo od pravopisa!. *Hrvatske novine*, 17.03.1923, 1-2.
- Tyran, K. K. (2015)
*Identitäre Verortungen entlang der Grenze. Verhandlungen von Sprache und
 Zugehörigkeit bei den Burgenländischen Kroaten.* München, Berlin, Leipzig,
 Washington/D.C.: Biblion Media.
- Tyran, K. K. (2022)
 Im Spannungsfeld von Mehrsprachigkeit und Variantenvielfalt: Sprach-
 politische Positionen zum Kroatischen im Burgenland am Beispiel Ignac
 Horvats. *Zeitschrift für Slawistik* 67/4. Berlin: De Gruyter 2022: 511-533.
- Weitz, E. D. (2008)
 From the Vienna to the Paris System: International Politics and the Entangled
 Histories of Human Rights, Forced Deportations, and Civilizing Missions.
American Historical Review, December, 1313-1343.

Varga Oswald, Tina – Njari, Denis

(Filozofski fakultet, Sveučilište Josipa Strossmayera u Osijeku, Osijek, Hrvatska)

KOROĐVAR U POVIJESNO-KNJIŽEVNOM KONTEKSTU
RAZVIJENOGA I KASNOGA SREDNJEG VIJEKA

– *Izvorni znanstveni rad* –

Abstract: Today, due to turbulent historical events in Eastern Slavonia, few medieval architectural monuments remain. The Round Castle of Kórógy in the region of Osijek is one of these, located about ten kilometres south of Osijek. Although relatively little historical information is known about the medieval Kórógy Castle, and especially about its last owner, Gáspár Kórógy, the Croatian and Hungarian people have tried to fill in or explain the “real” story with several literary works. These include travelogues, prose folk poetry, folk songs, fables and some legends. The paper analyses in detail the legend of Gáspár Kórógyi and his bride, which was written by Vladimir Prohaska at the beginning of the 20th century.

Keywords: Kórógy (in Croatian: Korodvar) castle, Osijek area, Middle Ages, folklore

Povijesni kontekst

Istočno međurječje Drave i Save, odnosno Slavonija, u razdoblju razvijenoga i kasnog srednjeg vijeka (od 13. do početka 16. stoljeća) obilježeno je burnim političkim događajima, preplitanjem različitih kultura, od kojih su najznačajnije mađarska i hrvatska, te invazijama, posebice Mongola i Osmanlija. Društveno se ustrojstvo temeljilo na feudalizmu, vazalskom odnosu plemićkih obitelji i lokalnoga stanovništva, ponajprije seljaštva. Navedeno je područje bilo pod vlašću ugarsko-hrvatskih kraljeva, a na lokalnoj su razini posjede i vlast držale različite plemićke obitelji od kojih su najznačajnije bile Gorjanski, Korodski, Iločki, Hercezi Sečujski, Berislavići i drugi. Upravo je na području Osijeka i okolice, posebice donje Podravine i Podunavlja bilo posebice izraženo ispreplitanje mađarskoga i hrvatskoga stanovništva, o čemu svjedoči brojna mađarska toponimija.

Jedna je od najznačajnijih srednjovjekovnih građevina iz razdoblja razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka na osječkom području predstavlja utvrda Korodvar, koja se nalazi desetak kilometara južno od grada Osijeka. Danas je područje utvrde u cijelosti okruženo oranicama, ali je sve do početka 20. stoljeća (odnosno regulacije rijeke Vuke) okolica utvrde bila velika močvara.¹ Utvrda Korodvar prvi

¹Njari 2016. 36.

se puta spominje u pisanom obliku u pravopisnoj inačici *Kuorough* u ispravi iz 1290. godine.² Radilo se o nizinskoj utvrdi po kojoj je i plemićka obitelj koja ju je i podigla dobila ime Kórógyi odnosno Korodvarski (koji se kasnijom predajom na hrvatskom jeziku nazivaju Korodgradski, Kolodvarski, Kolodgradski, te jednostavnije i češće – Korodski). Utvrda je bila i obiteljsko sijelo, dobro utvrđena zemljanim opkopima, jedna u nizu fortifikacija podignutih diljem Ugarske i Hrvatske u drugoj polovici 13. stoljeća (poučeni velikom i brzom provalom i napredovanjem Mongola Ugarsko-hrvatskim kraljevstvom). Obitelj je tijekom 14. stoljeća intenzivno širila svoje posjede (bila je vlasnik mnogih zemljoposjeda i naselja, ponajviše u južnoj Baranji i istočnoj Slavoniji, među kojima i Osijek), te je napredovala u hijerarhiji kraljevstva), pa se tako mogu istaknuti njezini ugledni članovi, poput Ladislava, koji je u razdoblju od 1315. do 1346. godine bio i pečuški biskup,³ zatim Stjepan I. i Ivan II. kao mačvanski banovi, te Filip i Ivan II. kao župani više županija. Obitelj izumire smrću Gašpara 1471. godine koji je poginuo u ratu s Osmanlijama. Gašpar je inače bio zaručen s Apolonijom Rozgonyi, no Gašpar ju je napustio i uzeo si drugu zaručnicu, zbog čega ga je kralj Matija Korvin kaznio „zbog protukanonske ženidbe“ oduzevši mu dio posjeda.⁴

Korodvarska utvrda zatim 1472. godine prelazi u posjed Nikole Čupora, nakon toga 1474. godine Ivana Pongraca i konačno 1476. godine u posjed Jakšića koji ga drže sve do osmanlijskih osvajanja.⁵ Pritom je zanimljivo napomenuti da Osmanlije nisu zauzele Korodvar u napadu u kolovozu i rujnu 1526. godine, nego tek jedanaest godina kasnije, nakon neuspjelog pokušaja protuofenzive Ivana Kacijanera u studenom 1537. godine, pri čemu je upravo Korodvar bio posljednja utvrda na istočnoslavonskom prostoru koja je pala pod Osmanlije.⁶ Nakon toga se više nije koristila i već je tada postala ruševinom, kako se i naziva 1697. godine u prvom austrijskom popisu – *dirutum castellum Korogyvar*.

Putopis o Korodvaru

Godine 1870. poljski politički emigrant grof Zarembo u Osijeku je pod pseudonimom Jean Victor napisao putopis *Le Pelerin Slave* u kojemu između ostalog spominje i Kolodvar. Zarembo opisuje utvrdu iz 1870. godine kao: „Jedan ogromni okrug ili kolo, napola porušeno, 400 stopa u promjeru i oko 50 metara u visini, sagrađeno je od opeka. Biljke penjalice uspinju se uzduž zidova i njihove gipke i crne grane daju izgled neobično fantastičan i divan. Narod u svom ispravnom i trijeznom shvaćanju i danas zove ovo mjesto zmijskim tornjem, i zaista taj je toranj smješten kao otok u sredini ogromnih močvara, punih trska. Smatraju ga nepristupačnim zbog čitavih legija zmijskih, koje tu stanuju. Močvare danas slabo isušene slabo su obrađene i većinom služe kao pašnjak za brojna stada goveda koja se jedva i vide u

² Engel b.g. 105.

³ Njari–Bereš, 2022. 98–110.

⁴ Andrić 2009.

⁵ Engel b.g. 107.

⁶ Bösendorfer 1910. 316–318.

šikari i visokoj travi, koja po svojoj bujnoj vegetaciji podsjeća na američku preriju. Kolodjvar je odvajkada jedna prirodna uzvisina u ovom močvarnom jezeru, koje se pruža od Vuke preko močvare Palača do Karašice i Drave. Ravnica je inače i danas tako jednolična da izgleda kao bazen vode stajaćice.⁷

Književni teoretičar Duda određuje putopis kao „književnu vrstu tematski oblikovanu vjerodostojnim putovanjem subjekta diskursa (putopisca) koji pripovijeda zgrade na putu, opisuje prostore kojima putuje i mjesta na kojima boravi, iznosi svoja zapažanja o ljudima koje na putu susreće, o njihovim običajima i načinu života te počesto o kulturnim i umjetničkim znamenitostima krajeva u kojima se zatječe.“⁸ Ovaj odlomak može se analizirati kao putopis zbog svojih karakterističnih elemenata koji opisuju specifično mjesto i pružaju čitatelju osjećaj prisutnosti na tom mjestu. Riječ je o sljedećim elementima: opis geografskog područja – lokaliteta, autohtona flora i fauna, usmena kultura Slavonije, povijesni kontekst srednjeg vijeka, arhitektura srednjeg vijeka – utvrde, romantizirani doživljaj prirode koji prati putnika kao želja za razotkrivanjem egzotičnih predjela.

Osim toga valja izdvojiti ulomak u kojemu autor opisuje okolinu Korodvara, daje romantiziranu atmosferu i osjećaj prisutnosti čime stvara sliku tajanstvenog i bajkovitog prostora: „Posljednje su se zrake sunca gubile s horizonta. Tama se spuštala na zemlju i već sam čuo krikove sova, a slijepi miševi sjekli su zrak svojim brzim lijetom, dok se nekoliko ptica močvarica povuklo u šikarje na tresetištu... Malo iza toga digao se i mjesec, pokazujući mi u nedalekoj udaljenosti ruševinu starog dvorca. Na zidovima je drveće raslo i obnavljalo se drveće. To je cilj mojega puta i izleta ove noći. Zdravo, Kolodjvaru! Uspeo sam se na rub ove starodrevne tvrđave, na zidine, i sa najviše točke uživao sam u mjeseci i savršenoj tišini. Pred mojim se očima nalazi veličajna slika Kolodjvara.“ Legende o Korodvaru Zarembo tek uzgredno spominje na način da se „o Kolodjvaru širio glas o nekom sakrivenom blagu, koje se nalazi u dubokom podzemlju i tornjevima, a da ga je ostavio tamo glasoviti vođa slavonskih pandura barun Trenk.“⁹

Šezdeset i pet godina nakon Zarembovog opisa, 1935. godine, okolica Korodvara nije se značajnije promijenila, izuzev toga što je močvara Palača koja ga je okruživala u međuvremenu isušena. Korodvar je tada bio u posjedu Rudolfa Schmidta, koji ga je kupio od Bele Adamovića. Godine 1935. je vodio „do gradine put kroz jedan vrbik i šumu kanadske topole, svega četvrt sata hoda. Prilazeći gradini vidi se jedan brijeg, a kroz krošnje crnogorice i razne bjelogorice vide se zidovi staroga grada. Podno nje stoji kuća čuvara sa gospodarskim zgradama. Posjetili smo Kologivar u društvu g. Felixa Pfeiffera (tadašnjega veleposjednika Ovčare kod Čepina, op. a.), koji nam je bio vodič i tumač. (...) Visoka, građena od čvrste rimske opeke, koja još danas prkosi zubu vremena, stoji ona i danas ponosno, kao simbol prošle slave i moći. Tek kada čovjek obiđe ovu okruglu gradnju, koja mnogo podsjeća na Angjeosku utvrdu u Rimu, vidi njene kolosalne razmjere. Sa

⁷ Narodni kalendar 1936. 46–47.

⁸ Duda 1998. 48.

⁹ Narodni kalendar 1936. 46–47.

sjeverne strane pruža se s njene najviše točke lijep pogled na ravnicu preko Čepina sve do Drave... Uokolo leže duboki jarci, koji su nekoć bili puni vode i branili neprijatelju pristup u samu gradinu. Preko njih se moglo ući u gradinu samo na visećem mostu. Ulaz, koji je još sačuvan (...) stoji sa istočne strane. Iza jaraka diže se simetrički unaokolo brijeg. U staro doba bile su i na njemu naokolo podignute jake utvrde. Danas je tu jedan lijep, krasan šljivik, dok se u jarcima dižu visoke, vitke jele i borovi. Sami su zidovi gradine obrasli gustim bršljanom.“¹⁰

Usmena predaja o Korodvaru kao zmijskom gradu

Najranija predaja o Korodvaru ima uporište u etimologiji naziva samog mjesta. Naime, mađarsko stanovništvo Slavonije Korodvar naziva *Kigyóvár* odnosno „Zmijski grad“ zbog brojnih zmijskih koje su se uslijed napuštenosti i močvarnoga okruženja ondje bile izrazito brojne. Prema toj predaji Filip Korodski pobjegao je iz Korodvara jer nije mogao podnijeti mnoštvo zmijskih u okruženju. No kako je njegova utvrda sadržavala mnogo blaga, vlastitu je kćerku zazidao u kulu da mu čuva to blago. Ona se nakon određenoga vremena pretvorila u poludjevojku-poluzmiju, s gornjim dijelom tijela žene na koji se nastavljao zmijski rep. Roditelji su plašili djecu pričom da se ona hranila radoznanom djecom koju bi privukla mističnost utvrde. Djecu bi zadavila svojom dugom kosom, a privukla pjesmom. Samo stanovništvo izbjegavalo je kretati se u blizini te utvrde, iako se prema predaji kaže da ona krije sedam sanduka zlata baruna Franje Trenka koji ih je ondje pohranio nakon pljačkaških pohoda u ratovima za austrijsku baštinu. Kao stanovnik i čuvar utvrde čak se spominjao i mitski grifon te podzemni tunel koji je vodio od Korodvara do osječkih katakombi. Predaja o Korodvaru potvrđuje se kroz nekoliko elemenata: prisutna je etimologija riječi Korodvar i mađarski kao narodni jezik, a mitski i fantastični elementi, mističnost, bajkovitost i nadnaravnost u sprezi je s povijesnom vjerodostojnom osobom barunom Franjom Trenkom.

Epska narodna pjesma o Korodvaru

U Hrvatskom listu 1923. godine objavljen je tekst o Korodvaru u kojemu se navodi da su „neki ljudi htjeli oko grada da vide ostatke gradskog vrta i podivljale voćke. Po toj šikari i šašu legu se danas velike zmijske, koje ali nijesu pogibeljne, te su često među njima noćivali i ribari, a da nisu nikad ni jednu zatukli, bojeći se da se ne bi „dobročudne“ zmijske osvećivale.“¹¹ U spomenutom je članku naveden i tadašnji pučki naziv Kaljužić u epskoj narodnoj pjesmi o Korodvaru.¹² Navedena pjesma

¹⁰ Narodni kalendar 1936. 50.

¹¹ Hrvatski list 1923.

¹² Epska narodna pjesma (zapisao Stjepan Marjanović):

„U Kaljužić doplovi galija
U galiji momče i djevojka
Momče mlado, ali silovito
Opravljja se za cara za vojsku

tematski govori o odlasku mladića u vojsku i žalovanju djevojke za njim. Nakon toga slijedi opis poganskih ili vjerskih običaja poput molitve ili pranja. Prenose se emocije djevojke, uključujući tugu i očekivanje što pridonosi lirskom elementu u pjesmi. U okvirima epske poezije razrađuje se povijesni kontekst i kultura. Iako ta pjesma ne sadrži izravne reference na povijesni kontekst ili kulturu, iz uvodnih referenci jasno je da je posvećena Korodvaru.

Dramatizacija bajke o ženskoj utvari

Prema bajci o ženskoj utvari, Izrael Döme Dezső, mještanim sela Koroda uprizorio je predstavu koja se do 1954. godine izvodila u Korodu te u obližnjim selima s mađarskim stanovništvom. Jedna od sudionica tog igrokaza bila je i tada jedanaestogodišnja Ilonka Pasztović, također Korodanka, koja je izvodila i ariju ‚Kórogyvára, hirös vára‘ (hrv. *Korodvar; slavna utvrda*). Olga Penavin zabilježila je naraciju Boris Bali koja započinje stihovima (arijom):

„Kórogyvára hirös vára,
Három szanccsal körülzárral,
Szancson által dobogóval,
Fölötte meg kútornyokkal...“

U bajci o ženskoj utvari spominje se lik grofa, koji je prema jednoj inačici Gašpar Korodski, a prema drugoj Rozgonyi (Prema verziji koju je prikupila Olga Penavin, ne spominje se Gašpar Korodski, nego posljednji grof korodvarske utvrde, Rozgonyi). Grof se prema toj bajci zaljubio u seosku djevojku Verág (mađarski arhaizam i dijalektalizam za suvremeni standardni mađarski apelativ *virág* – hrv. cvijet). Međutim, Gašpareva majka naredila mu je da se mora oženiti kćeri jednoga njemačkoga grofa. Kao posljedica toga, na dan vjenčanja Gašpara s tom groficom, na utvrdu se pojavila Verág s (Gašparevim) djetetom u naručju, bacila se s djetetom u opkope pune vode oko utvrde, no prije toga proklela je Korodvar i sve njegove stanovnike. Gašpar je odgalopirao na konju u mrak i nitko ga više nikada nije vidio. Kasnije se čulo da je poginuo u ratu u ‚Taliányu‘ (*Taliányország*, ponovno arhaizam i dijalektalizam za standardni suvremeni mađarski egzonim

A djevojka oružje mu sprema
I zavjete bogu prikazuje
Da se vojno iz rata povрати
Vojno ode, a djevojka osta
U Kaljužić silenome gradu
Ona moli i abdese čini
Al' ni vojna ni od vojna glasa
Djeva čeka i suze proljeva
Dok i njojzi ne zapade sunce
Iz nje suzah polegle se zmije
Iz uzdisah ptice zlokobnice
Nje se u tijelo u bostan stvorilo.“

Olaszország). Grofova mladenka nakon toga se vratila kući, u Njemačku. I grofova je majka preminula u bolovima, a i prokleti je dvorac krenuo odumirati. Otada svakih sedam godina na dan utapanja od ponoći do zvukova prvih pijetlova u zoru siromašna djevojka plačući obilazi utvrdu i kraj oko nje, tražeći svoga dragoga.¹³ Bajka o ženskoj utvari sadrži klasične elemente kao što su: plošni likovi, napetost zbog ljubavnih odnosa između Gašpara i djevojke, kletva kao nadnaravni element, sudbina koja prati likove kao i moralna pouka upućena mještanima Korodvara.

Nekoliko inačica legende o Korodvaru

Luka Ilić je 1844. godine zabilježio sljedeću legendu o Korodvaru: „Nekoć je u gradu stanovala otmjena gospođa Dora. Ona je držala mnoge ribare, a novac koji je dobivala za prodanu ribu dijelila je svake godine na dan sv. Luke u Osijeku među siromahe i crkvu sv. Luke. To je činila kao zavjet za sretan povratak svoga zaručnika. Jednom si ali kupila zlatni prsten s namjerom da ga pošalje svom zaručniku. Nesreća htjede i ona ga izgubi kad je šetala uz vodu. Time je prekršila zavjet i skrivila smrt svoga zaručnika. Uvijek se je ipak nadala da će joj se zaručnik vratiti i tako nije okajala prekršeni zavjet. Sto je godina čekala zaručnika u svom gradu. U to su se počeli Turci primicati gradu. U to svane njezin zaručnik kao vukodlak, jašući na bijelom konju krilašu, uzme staricu na konja i s njom odleti u zrak. Tako ju je spasio od Turaka.“¹⁴

Postoji i druga, slična verzija iste legende: „Živjela je davno, u Korod-gradu, gospodarica brojnih kmetova ribara, otmjena gospođa Dora. U ovim razlivenim vodama ribari su lovili ribu. Dio novca davali su kao što je tada i prilicilo svojoj gospodarici. Novac koji je dobivala od svojih kmetova za ribu, dijelila je svake godine o sv. Luki sirotinji. To je bilo njeno obećanje, njen zavjet za sretan povratak voljenog zaručnika koji je otišao u boj s Turcima. Svakog dana očekivala je njegov glas, njegov povratak. Jednom, umjesto darova, kupila je zlatan prsten. Jednog dana, umjesto darova sirotinji, kupila je zlatan prsten za voljenog čovjeka kad se vrati. Na njenu nesreću, prilikom jedne šetnje, često zagledajući u prsten izgubi ga. Tako bude dvostruko pogažen zavjet, i time skrivi smrt zaručnika koji se nikad više nije vratio i kojeg je od tada uzalud čekala. Njoj je ostala i dalje nada. Godinama, kad se pun mjesec izdigao iznad gradskih zidina izlazila je u bijeloj dugoj opravi i raspličući kose pjevušila. Iz beskrajnog prostora, jedini odgovor je bio šuštanje šaša i tihi šapat vrbovog lišća.“ (Laszowski, 1923: 90; Aladić, 2010: 17) Prema legendi koju prvi donosi Laszowski, u Kórógyvárskoj utvrdi živjela je izvjesna Dora (moguće neka od žena iz obitelji Rozgonyi) kojoj su bili podložni mnogi ribari. Zaradu od njihova utrška Dora bi svake godine na dan svetoga Luke dijelila siromašnim Osječanima, kao zalag za povratak njezina zaručnika. On se na koncu vratio po nju nakon stotinu godina kao vukodlak, u trenutku kada su Turci nadirali na Kórógyvár, te je doletio na bijelom konju i tako ju spasio od nadirućih neprijatelja.

¹³ Penavin 1972. 70.; Lábadi 2013. 6.

¹⁴ Ilić 1844.

Književna interpretacija *Kolođvarske djevice*

Pod pseudonimom Promir, autor Vladimir Prohaska, žanrovski je i lokalitetno odredio u podnaslovu *Kolođvarsku djevicu* kao *sredovječni roman iz osječke okolice*. Time je naznačio da je riječ o romanu koji obuhvaća razdoblje srednjega vijeka kao i povijesne događaje tog vremena, uključujući srednjovjekovnu kulturu, religiju, običaje, ratove i dr. Osim toga, autor je također potvrdio da je legenda sastavni dio motivske jedinice romana elemente misticizma, magije i fantastike.

Roman započinje autorovim opisom burne prošlosti Slavonije od seobe naroda sve do turskih osvajanja, a potom izdvajanjem sela Korog za mjesto radnje kao prijestolnice moćnih čepinskih knezova i banova. Također, autor svoj izbor opravdava postojanjem ostataka grada iz davnih predturskih vremena kao posebnost u odnosu na ostale lokalitete. S obzirom na to da je pripovjedač identificiran s autorom, autor preko pripovjedača u 1. licu izražava svoje osobne misli, prenosi iskustva i daje perspektivu unutar priče, što omogućuje čitatelju da se dublje poveže s likom i razumije svijet. U tom kontekstu autor izdvaja „dragom čitatelju“ legendu o zadnjem čepinskom knezu koji je poginuo u boju s Turcima te je pod gradom zakopao na dnu jednog podzemnog jezera veliko blago koje čuvaju bezbrojne zmije. Tog je zadnjeg kneza, kako navodi pripovjedač, voljela jedna djevojka kojom se on, međutim, nije oženio. (Njezina pojava se nadaje u noćima ljubičaste mjesečine, a prate ju turobne pjesme i vapaji za dragim. Tu je djevojku narod prozvao kolođvarskom djevicom prema kojoj je i sam autor definirao naslov sredovječnog romana.

Navedeni siže „priče u priči“ koji se odnosi na situaciju u kojoj se unutar glavne priče odnosno subjektivnog okvira koji autor ostvaruje na samom početku romana, pojavljuje druga priča s vlastitim sadržajem, likovima i narativnim tijekom, a osim povijesnog u roman prodire i fantastični svijet. Tu priču autor definira kao legendu te ju književno stilizira unutar žanra sredovječnog romana.

Osim toga, specifičnost je ovoga romana i u njegovoj strukturi: paralelno s književnim tekstom na suprotnim stranicama nalaze se dokumentaristički zapisi u kurzivu kao i ilustracije događaja koji se opisuju. U tom dijelu romana prisutan je sveznajući pripovjedač u 3. licu koji posjeduje puno znanje o svim aspektima priče, uključujući prošlost, sadašnjost i budućnost likova, njihove osjećaje, motive i unutarnje misli. Time je naglašena stroga podjela književnoumjetničkog i historiografskog aspekta istih događaja.

Primarni je cilj ovog rada potvrditi elemente legende koji se pojavljuju u romanu o kolođvarskoj djevici te ukazati na njezinu kanonizaciju. U Jollesovim *Jednostavnim oblicima* opisuje se postupni proces stvaranja legende koji prolazi kroz nekoliko etapa. Prije svega, potrebno je istaknuti činjenicu kako je za vrednovanje sveca nužan dugotrajan vremenski period u kojem glavni motiv zauzima čovjek koji se svojim životnim stavom, načinom života i svjetonazorom razlikuje od svojih mještana; on je dobrohotniji od ostalih, te se njegova vrlina ne razlikuje količinom, već kakvoćom. Taj se proces odvija prema sljedećoj formuli:

ostvaruje se značaj sveca u ljudskoj okolini kao odjelotvoritelja vrline i njihov doživljaj potvrde njegove vrline putem čuda; nakon njegova odlaska djelatnost njegove vrline se još jednom samostalno doživljava i potvrđuje; u novom odražaju njegova nebeskog obličja okolina ga spoja s njegovom vrlinom i obdaruje moćima; sve se to interpretativno ugrađuje i u kakav predmet kao relikvija koja nosi svoje značenje.¹⁵

Da bi se *djelatna vrлина* sveca potvrdila valja prikazati događaje koji su do njezina ostvarenja prethodili. Krajem srednjeg vijeka knez Ivan Čepinski od Kruga potpisao je ugovor s vlastelom od plemena Rozgonija o nasljedovanju imanja jer sam nije imao muškog potomka. Ipak, nakon što je izborio pobjedu nad Turcima kod Niša pri povratku kući, supruga mu je rodila sina Gašpara. Nedugo potom otišao je u borbu protiv Turaka kod Biograda gdje je opet izborio pobjedu, a u kuću je donio neobičan plijen – malu crnooku djevojčicu Ružicu – siročića kneza Orahovačkoga. Knez je ubrzo nakon toga umro, a brat i sestra su postali nerazdvojni suputnici. Jednom prilikom Ružica je pohitala preko zamrznute močvare za Gašom te je propala u ledenu vodu. Ružica je teško oboljela, a Gašo se zarekao da će se cijeli život brinuti o njoj. Gašo je stasao u iznimnog mladića i viteza koji se proslavio junaštvom, a za djevojku je na veliko razočaranje Ružice, odabrao kćer Ivana Rozgonija. Ipak, zaruke je odlučio prekinuti te ispuniti obećanje koje je dao Ružici. Rozgonijeva kći se potom utopila u močvari, a Gašo je nakon što je lišen svih časti i dobara u korist Rozgonija otišao u borbu i poginuo. Za njim je ostala nepresušna i neispunjena Ružičina ljubav. Iz tih se događaja mogu izdvojiti sljedeći prijelomni trenutci u kojima je Ružica pokazala iznimnu *djelatnu vrlinu*: ustrajala je u iščekivanju Gašina povratka iz boja kao „mlada, drhtava ruža zagrijana prvim valom proljeća života, cijelu je sebe prenijela u onoga, koga ljubi“ (56); iako je bila poslušno dijete, odbila je otići u samostan te odlučila dati Gaši „svu ljiljansku čistoću svoga djevičanstva“ (isto); nakon što se Gašina zaručnica Pola utopila, a Gašo poginuo, Ružica je i dalje pružala nepresušnu ljubav.

Proces nastanka legende nastavlja se tako što se vrлина u svojoj djelatnoj vlastitosti potvrđuje odozgo naniže putem *čuda*. Čudo se dogodilo i ujedno *opredmetilo* u obliku natprirodne pojave kolođvarske djevice. Djelatna se vrлина time dovršila jer se usred presušene lokalne močvare ukazala „djevojka koja za ljubičaste mjesečine sjedi na razvalinama češlja zlatnu kosu i pjeva turobne pjesme, doživljujući dragog, za kojega se nije mogla udati.“ (79) Postupak se nastavio *opredmećenjem* nakon što ju je narod prozvao „kolođvarskom djevicom“. Ono što je bila njezina vrлина, postala je njezina *moć*. Čudo se po njezinoj smrti povezalo uz močvaru odnosno Korog koje je postao *relikvijom* toga vremena: „I ovaj bi stari grad nestao s lica zemlje, da ga nije štitila ogromna močvara (...).“ (4) Dakle, postupak je do sada obuhvatio ove elemente: djelatna vrлина, opredmećenje, moć i relikvija. Nakon postupka nastanka legende slijedi opisati postupak kanonizacije.

Jasno je da proces kanonizacije i postanka svete ne egzistira sam za sebe već unutar zajednice i za zajednicu. Što svetica, međutim, za zajednicu znači? Svetica

¹⁵ Jolles 2000. 34.

u kojoj se, kao i u osobi, opredmećuje vrlina, jest lik u kojemu njegova uža i šira okolina doživljava imitaciju. Ona zapravo predstavlja onoga za kime se zajednica može povoditi i ujedno dokazuje da se time što je oponašana, zapravo ispunjava djelatnost vrline. To se potvrđuje i u autorovoj namjeri prenošenja „priče, koja je preživjela i tursku najezdu“, a koju je kako kaže „mnogo puta slušao od pastira i okolnih posjednika, od seoskog gajdaša i učitelja.“ (6) Kolođvarska djeвица postala je pojava na kojoj se opaža, doživljava, spoznaje nešto što se zajednici u svakom pogledu čini vrijednim stremljenja i koja joj ujedno zorno prikazuje mogućnost sudjelovanja te kao takva postaje *imitabilnom*. Prema Jollesu uvijek je pri tom tako da se u jednoj osobi ispuni druga, koja u njoj postaje predmetnom i koja polazeći od te predmetnosti, ponovno drugima daje mogućnost da pristupe i budu preuzeti.¹⁶

Nakon što je *svetica* definirana, njezina *relikvija* lokalizirana, a *legenda* stilizirana kao „priča u priču“ unutar sredovječnog romana, potrebno je naglasiti da njezino vrijeme radnje ne poznaje historijsku kategoriju. Ona je kao takva zadržana izvan njezina okvira, odnosno u okviru koji je sama zajednica postavila kako kaže sam autor: „No ne tražite arhivalnih isprava, jer je ona ispisana u srcu ljudi.“ (6) Ipak, u dokumentarističkom dijelu romana stoji za početak radnje 1444. godina. Stalna paralela tih dvaju tekstova omogućuje razlikovanje izvješća od legende. Uz vremensko određenje stoji i prostorno odnosno kratak pregled suvremenog zbivanja iz kojeg je proistekao događaj: „Današnji naraštaj i u samom Osijeku ne zna – a i stariji je zaboravio, da nije prošlo jedva tridesetak godina, kad je Osječko polje pred regulacijom vodoplavne rijeke Vuke, bilo jedno ogromno močvarište. (...) Tada je tu bilo najčulenije lovište u cijeloj Evropi, a razvaline Koroga stajale su usred močvare gotovo nedostupne. (...) Najmoćniji kneževski rod uz Horvate i Gorjanske bili su čepinski knezovi, koji su upravo ovdje usred te močvare imali svoje glavno sjedište, i po njemu se nazvali čepinski knezovi „od Koroga“ ili kratko – Korogijevci.“ (7-9) Jasno je na kakav je osobit način izvještaj proistekao iz toga zbivanja, na kakav način odgovora tom zbivanju i tim činjenicama, te da je kao takav na paralelnoj strani teksta nazvan legendom.

Što se međutim zbiva u tom procesu pretvorbe? Ili još bolje što razlikuje ta dva vizualno odvojena teksta? Riječ je zapravo o *jeziku* koji posjeduje stanovite motive odnosno *jezične geste* koje usmjeravaju *mučenicu* da postane *svetica* – kolođvarska *svetica*. Prema Jollesu odigrava se događaj u kojem se sjedinjuju dvije jezične funkcije: upućivanje-na-nešto i prikazivanje-nečeg. Za interpretaciju valja izdvojiti neke pojedinačne *jezične geste* kolođvarske djevice: studena močvara, sakata Ružica, čarobni upliv ženskosti, pucanje spona sapete duše, gasnulo sunce, utamničnik, samoća samostana, izmučeno srce, okupati se u krvi, itd. Te jezične geste, međutim, još ni u svojoj ukupnosti ne čine kolođvarsku *sveticu*, nego tek neku krotku kršćanku u doba progona, nekakvu općenito *mučenicu*. Nakon što se geste usmjere jer je u njima zgusnuta istinska ljubav prema bližnjem kao i žrtva u dugotrajnoj borbi protiv Turaka na već spomenutim prostorima, ne iskače jedan

¹⁶ Jolles 2000. 39.

sveti mučenik, nego baš kolođvarska svetica. To znači da se geste usmjeravaju tako da se u svojoj ukupnosti ostvare u pojedinoj osobi te da svojim ostvarenjem stvore osobitog sveca.¹⁷

I dalje, nastavlja Jolles, to je jezični, književni događaj. Imenovanjem, proizvodnjom, stvaranjem i tumačenjem, jezik pod vlašću stanovito duhovne zaokupljenosti tvori pojavu koja proizašla iz života, posvuda zahvaća u život. (isto) Iako je motivski utkana u sredovječni roman, kolođvarska djevica funkcionira kao slika u kojoj se jezična geste opredmetila u *atribut* te se ona kao takva prikazuje s „močvarom“, „gasnulim suncem“ te „čarobnim uplivom ženskosti“ – „češlja zlatnu kosu i pjeva turobne pjesme“. Kolođvarska djevica kao takva je prepoznatljiva sve dok ju mještani trebaju, ona je *imitabilna*, osoba koja konkretno navodi što bi jedan od Koroda trebao u određenom životnom događaju htjeti doživjeti i morati učiniti. Zanimljivo je da se tako opisana jezičnim gestama kolođvarska djevica nalazi i ilustrirana u dokumentarnom dijelu romana.

Prema Jollesu, onome tko je vrijedan oponašanja, a neponovljiv je, morao bi se moći suprotstaviti lik kojega ne valja slijediti ni pod kojim uvjetom, koji pruža konkretnu svijest o tome što se ne smije oponašati. Nasuprot svecu mora stajati antisvetac, nasuprot legendi antilegenda.¹⁸ Jer, iako Gašpara odlikuju viteške vještine, odanost domovini i požrtvovanost, istodobno su to i njegove *djelatne mane*: „kapetan stjegonoša“, „crne oči sokolove“, „nevjera“, „pao bez jauka“. Prema tim djelatnim manama oblikuje se slika antisveca: „u srebrnoj plohi močvare odrazio se cijelim putem ponosni vitez u sjaju svog oklopa i kalpaka sa srebrnim mačem o boku“. (50) Nadogradnja legende u svojoj ukupnosti podsjeća sada isključivo na izdajnika dvaju ženskih srdaca u korist domovine. Nema ga više, poginuo je, a ipak je tu: prostorno je vezan uz mjesto svog zločina. Sama kazna u duhovnoj zaokupljenosti obrnutom imitacijom odgovara obrnutom čudu. „Pao bez jauka“ potvrda je da je krivnja postala djelatnom, da se opredmetila u antisvecu.¹⁹ Stoga se Gašina pogibija ne tiče u prvom redu samog Gaše, nego zločina izdaje, koji se pak može zamisliti odvojeno od osobe koja ga je počinila.

Zaključno valja izdvojiti: antisvetac Gašo pripada legendi o kolođvarskoj djevici, rodio se iz duhovne zaokupljenosti iz koje se nadaje što se u određenom životnom događaju ne smije činiti te što nitko ne bi volio doživjeti. Gašo i Ružica tako postaju antisvetac i svetica koji pri nekom životom događaju privode k svijesti o onom što treba činiti a što propustiti, koje valja slijediti i preuzeti ili obrnuto. Stoga kad autor započne svoj sredovječni roman pričom o „zadnjem knezu čepinskom i gospodaru grada koji je poginuo u boju sa Turcima“ (4), zatim kada izgradi vezu između „djevojke koja sjedi na razvalinama grada kao krasna i blistava pojava“ (6) i turskih najezda toga vremena i prostora te pri kraju zaključi da je od tog vremena prošlo „podrug vijeka, dok je Slavonija bila osvećena“ (80), jasno je da je riječ o umjetničkoj tvorevini u kojoj se očitava legenda kao jednostavni oblik.

¹⁷ Jolles 2000. 45.

¹⁸ Jolles 2000. 50.

¹⁹ Jolles 2000. 52.

LITERATURA

- Aladić, Dubravko (2010)
Plemićka i velikaška obitelj Korodž (Kórógy), u: *Essehist*, Osijek, br. 2.
- Andrić, Stanko (2009)
Korođski (*Hrvatski biografski leksikon*), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb.
- Engel, Pál (b. g.)
Vukovska županija, rukopis.
- Hrvatski list* (1923)
br. 4., Osijek, 15. 4. 1923.
- Jolles, Andre (2000)
Jednostavni oblici, Matica hrvatska, Zagreb.
- Lábadi, Károly (2013)
Kórógyvára, hírös vára: *Új Magyar Képes Újság*, Osijek.
- Luka Ilić, Luka (1844)
Starožitnosti kraljevstva Slavonije. Nacionalna i sveučilišna knjižnica (NSK),
Z. Zbirka rukopisa i starih knjiga, R3355.
- Narodni kalendar čiče Grge Grgina* (1936)
Osijek.
- Njari, Denis (2016)
Stanovništvo Hrastina, Korođa, Laslova i Retfale u 18. stoljeću i prvoj trećini 19. stoljeća, Hrvatski studiji, Zagreb.
- Njari, Denis – Bereš, Monika (2022)
Pečuški biskup Ladislav II. Seglački, *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice – VDG Jahrbuch*, br. 29, Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj, Osijek.
- Penavin, Olga (1972)
A népi tudás, a népi hagyományok gyűjtése a felszabadulás után a jugoszláviai magyarság körében, *Létünk*, god. 3., br. 5., Novi Sad.

Vulić, Sanja

(Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatski studija, Zagreb, Hrvatska)

GOTOVO ZABORAVLJENI HRVATSKI PISAC IZ MAĐARSKE

Abstract:

After the famous Franciscan literary circle of Buda, which was active in the late 17th and 18th centuries, non-Franciscan authors were active in the pre-Croatian reform period of the 19th century, continuing the enlightening activities of the previous century. One of these authors was Stipan Lukić, a native of Buda who worked as a notary in Pest for the Hungarian Royal Chamber. In 1823, Lukić published an educational religious work for children, *Xivot Gospodina Boga i Spasitelja nashega Isukersta. S' boxanstvenom Prilikom Njegovom.* (= The Life of our Lord God and Saviour Jesus Christ. With the Divine Image). Some of the features of Lukić's language were found in Croatian writers from the 16th century to the mid-20th century, others have survived until today and are part of the contemporary Croatian language. The analysis presents specific examples.

Keywords: Stipan Lukić, Pest, Croatian literary language

Uvod

Više je puta zapaženo kako su Hrvati premali narod za bogatu kulturnu baštinu koju imaju. Zbog toga veliki dio hrvatske kulturne baštine ostaje poluzaboravljen ili potpuno zaboravljen, izložen otimanju drugih naroda, u kulturnoj povijesti znatno siromašnijih. Toj zaboravljenoj i poluzaboravljenoj hrvatskoj kulturnoj baštini pripadaju i pisci književnih djela te autori stručnih i znanstvenih knjiga. Jedan od takvih poluzaboravljenih autora je Stipan (Stjepan) Lukić iz Pešte. O njemu ćemo uglavnom uzalud tražiti podatke, kao i o njegovu djelu *Xivot Gospodina Boga i Spasitelja nashega Isukersta. S' boxanstvenom Prilikom Njegovom, za dicu napisan, i u slovinski i liti iliriczki jezik pristampan po Stipanu Lukichu, Visoko – Slavne Kamere Kraljevske Magjarske Koncipisti*, koje je tiskano u Pešti 1823. Ima li se na umu da je riječ o autoru koji je bio iz dijaspore, iz Mađarske (odnosno u to doba Ugarske), te koji je, koliko je poznato, objavio samo jedno djelo, nije neobično što je izostavljen iz različitih pregleda hrvatske književnosti, također iz leksikona i inih sličnih priručnika. Začuduje međutim što se ne spominje u pregledima povijesti hrvatske književnosti i pisane riječi koji se odnose na ugarsko Podunavlje. Tu prije svega mislim na monografije Ante Sekulića. Međutim, razlog tomu moguće je

potražiti u samom naslovu dviju sukcesivnih Sekulićevih monografija: *Hrvatska književnost u ugarskom Podunavlju od početaka do kraja XVIII. stoljeća* (1993.) i *Hrvatska preporodna književnost u ugarskom Podunavlju do 1918.* (1994.). Već sami naslovi dviju međusobno povezanih knjiga pokazuju da u tom književnopovijesnom pregledu nedostaje razdoblje od početka 19. stoljeća do preporoda. Uzme li se još pritom u obzir važna činjenica da su preporodna gibanja u ugarskom Podunavlju kasnila četiri desetljeća za onima u Zagrebu, u Sekulićevim pregledima nedostaje više od pola stoljeća književne djelatnosti na tom području koja, premda u tom razdoblju nije bila intenzivna ni posebice zapažena, ipak se odvijala. Budući da su se kasniji autori uglavnom oslanjali na Sekulićeve književnopovijesne preglede u kojima se ne spominje Lukić, taj je autor kod većine ostao zaboravljen. Zato leksikografski članak o njemu ne ćemo naći u *Hrvatskoj književnoj enciklopediji* (sv. 2. Gl – Ma) (2010.), ali ni u *Leksikonu hrvatskoga iseljeništa i manjina* (2020.). Lukić je sa svojim djelom vjerske tematike ostao u sjeni franjevačkih autora iz 18. stoljeća koji su pripadali glasovitomu franjevačkomu budimskom književnomu krugu. Sukladno Sekuliću (1993.) koji u svojoj monografiji ima poglavlja o npr. Lovri Bračuljeviću (oko 1685. – 1737.), Stipanu (Stjepanu) Vilovu (oko 1690. – 1747.), Emeriku Paviću (1716. – 1780.) i dr., ti su autori uvršteni u *Hrvatsku književnu enciklopediju* (sv. 1. A – Gl) (2010.), (sv. 4. S – Ž) (2012.), (sv. 3. Ma – R) (2011.), a Vilov i Pavić i u spomenuti *Leksikon hrvatskoga iseljeništa i manjina*. Budući da je književna djelatnost autora koji su djelovali potkraj 17. i u 18. stoljeću u franjevačkom samostanu u Budimu obilježila razdoblje prosvjetiteljstva među Hrvatima u ugarskom Podunavlju – bilo bi neobično da nije tako. Koliko je bunjevački franjevački književni krug bio važan za sve podunavske Hrvate u nekadašnjem ugarskom Podunavlju pokazuje i njihova uvrštenost u hrestomatiju *Hrvatska pisana riječ u Bačkoj* (2015.). U nju su, među inim, uvrštena i spomenuta tri franjevačka autora koja su rođena i umrla u Budimu. Usto Bračuljević i Vilov uopće nisu živjeli u Bačkoj pa ipak su sva trojica uvrštena u spomenutu hrestomatiju. Budući da Lukić u predgovoru svomu djelu navodi da ga je dovršio u Budimu, može se pretpostaviti da je tu napisao i cijelo svoje djelo, odnosno da je u Budimu živio, a u Pešti samo radio.¹ Ta se pretpostavka čini realnom ima li se na umu da je upravo u Budimu živjela brojna i dobro organizirana hrvatska zajednica kojoj je vjersko i kulturno središte bio samostan koji je pripadao franjevačkoj provinciji Bosne Srebrene, a od 1757. godine novoosnovanoj franjevačkoj provinciji sv. Ivana Kapistranskoga. Međutim, Stipan Lukić nije bio franjevac, a ni svećenik, nego pisar pri ugarskoj kraljevskoj komori u Pešti, a usto je djelovao u književno neeksponiranom pretpreporodnom ili kasnom prosvjetiteljskom razdoblju. Zbog svega toga nije svojim poučnim djelom za djecu izazvao veću pozornost i ostao je gotovo zaboravljen, ali ne potpuno. Zahvaljujući kratkoj bilješci u *Ogledalu književne povijesti jugoslavjanske* Šime Ljubića (1869.: 499.), spominje ga bunjevački Hrvat Matija Evetović u svojoj *Kulturnoj povijesti bunjevačkih i šokačkih Hrvata*. To je

¹ Budim i Pešta spojili su se u jedinstven grad Budimpeštu tek 1873., a to znači pola stoljeća nakon objave Lukićeva djela.

svoje značajno djelo Evetović dovršio početkom 1941., ali nije ga za života uspio objaviti. Djelo je integralno prvi put objavljeno tek 2010. U tom djelu, na temelju Ljubićeva vrlo kratkoga zapisa i Evetović ima o Lukiću vrlo kratku bilješku:

„Perovođa kod ugarske dvorske komore u Budimu. Iza njega ostalo je samo jedno djelo: **Život g. Boga i Spasitelja našega Isukersta**, u slovinski ili ilirički jezik prištampan (Pešta, 1823., u 8 o).“ (Evetović, 2010.: 379.)

Već samim izborom kontaktnoga sinonima *slovinski ili ilirički* Lukić naznačuje da je sljedbenik hrvatske štokavske književnojezične tradicije koja se već od 16. te posebice 17. i 18. stoljeća razvijala od Dalmacije preko Bosne, Hercegovine i Slavonije do ugarskoga Podunavlja i od Like do Bačke.

Važno je pripomenuti da je Ljubić te kasnije Evetović po uzoru na njega naveo inačicu *Stjepan* kao Lukićevo ime, premda je na njegovu djelu kao autor naveden *Stipan*, a ne Stjepan Lukić. Vjerojatno je Ljubić jekavizirao Lukićevo ime, a Evetović, koji po svemu sudeći nije imao u rukama Lukićevo djelo, od Ljubića preuzeo jekaviziranu inačicu. Usto je naslov djela transkribiran na gajicu, a zasigurno je i stari slovopis pridonio smanjenu zanimanju za Lukićevo djelo u vremenu u koje je slijedilo.

O slovopisnim i pravopisnim rješenjima u Lukićevu djelu

Lukićeva su slovopisna rješenja prepoznatljivo pretpreporodna. Razlikuju se od suvremenoga slovopisa u bilježenju slogotvornoga *r* i nepčanih fonema č, ć, đ, š i ž. Sukladno dotadašnjoj tradiciji pri tiskanju hrvatskih djela u tom dijelu ugarskoga Podunavlja Lukić slogotvorno *r* bilježi slijedom *er* (*Isukerst*). Zanimljivo je da u predgovoru svomu djelu muklo *e* uz slogotvorno *r* stavlja u zagrade kao da sumnja treba li ga uopće pisati budući da ga ne izgovara. Tu Lukić piše: *I-a S(e) rpnja 1823*. Taj primjer ujedno pokazuje da je ovaj autor, poput mnogih drugih hrvatskih pisaca u 19. stoljeću od preporoda pa do kraja stoljeća rabio hrvatske nazive mjeseci. Riječ je o piscima iz različitih hrvatskih krajeva, npr. Matija Mažuranić, Šime Starčević, Antun Pasko Kazali, Janko Leskovar, Josip Kozarac, Rikard Jorgovanić itd. (usp. Vulić i Laco 2015: 225).

Također u skladu s tradicijom, za nepčanike č, ć, i š rabi dvoslove *cz*, *ch*, i *sh* (*ilirczki; Lukich; nashega*). Nepčanik đ bilježi dvoslovom *dj* u oblicima s jotiranim osnovama (*dodju, dodjoše, izadju*), a u posuđenicama dvoslovom *gj* (*Magjarska*). Također sukladno dotadašnjoj slovopisnoj tradiciji nepčanik ž bilježi slovom *x* (*xivot; boxanstven*)². To je zapravo tradicionalni hrvatski slavonsko-podunavski latinički pravopis koji obuhvaća i dvoslove za foneme *lj* i *nj* (o tom usp. npr. Katičić, 2015.: 37.). Može se pretpostaviti da je Lukić poznao barem neke od hrvatskih slavonskih jezikoslovnih priručnika iz druge polovice 18. stoljeća. Naime, Lukićev slovopisni inventar velikim se dijelom poklapa sa slovopisnim inventarom kojim su se služili slavonski gramatičari Matija Antun Relković i

² Ostali primjeri iz Lukićeva djela u ovom su članku transkribirani na suvremeni latinički slovopis.

Marijan Lanosović³. Kad je riječ o nepčanicima, Lukić se razlikuje u bilježenju nepčanika č (u Relkovića i Lanosovića je *cs*, a u Lukića *cz*), ali najvažnija se razlika odnosi na slovo *h* koje npr. Relković bilježi (usp. Ham, 2006.: 35.), dok se Lukić u tom pogledu velikim dijelom oslanja na novoštokavski ikavski dijalekt iz dijela ugarskoga Podunavlja u kojem se rodio i živio. Naime, u štokavskim ikavskim govorima ugarskoga Podunavlja izostaje glas *h*, a to se stanje ogleda i u književnojezičnoj tradiciji toga prostora koju uglavnom slijedi i Lukić pa piše *ispitivaše nji* 'ispitivaše njih'; *da iz nji vidite* 'da iz njih vidite'; *okolo nji* 'oko njih'; *stade uz nji* 'uz njih'; *mater vas rani* 'mati vas hrani'; *koja se govorau* 'koja se govorahu'; *za ditešce Isusa kako otac brinuti, njega čuvati, i odraniti* 'odhraniti, tj. othraniti'; *a vi ga odranite pošteno* 'odhranite, tj. othranite'; *koja se govorau* 'govorahu'. Iznimke od toga pravopisnoga uzusa rijetke su i vjerojatno preuzete iz drugih pisanih djela. Pojavljuju se u pojedinim primjerima: *od griha* 'od grijeha'; *niste hotili* 'niste htjeli'. Isto se može reći za bilježenje *h* u biblijskim imenima, npr. *Betlehem*. Ponekad čak, želeći se približiti hebrejskomu izvorniku, piše *Bethlehem*. Umjesto skupa *hv* realizira se i bilježi *f*, npr. *zafaliti* 'zahvaliti'; *faleći Boga*; *zafali Bogu*; *svake fale*.

Premda načelno nema fonema *h*, Lukić redovito bilježi dočetno *h* kao oznaku genitiva množine svih rodova u imeničkoj i u pridjevnoj sklonidbi, npr. *malo ljudih*; *Izbavitelj sviju ljudih*; *tri miseca danah*; *osam danah*; *teške promine vrimenah*; *sviju imenah*; *posli 4000 godinah*; *sa sviju stranah*; *Jaslicah*; *od tolikih ljudih*; *drugih ljudih*; *mloštvo vojnikah nebeskih*; *priko toliko Gospodskih Žudinskih divojakah*.

Po uzoru na književnojezičnu tradiciju iz prošloga 18. stoljeća na prostoru na kojem je živio i djelovao, Lukić piše štokavskim ikavskim književnim jezikom (*misec*; *vrime*; *ditešce*; *divojka*; *promina*; *virovati*). U tom je pogledu bliži Relkoviću nego Lanosoviću. Ipak, kad je riječ o samom odrazu jata važno je naglasiti da je Lukić za takav izbor imao snažno uporište u mjesnim govorima Hrvata u tom dijelu ugarskoga Podunavlja.

Lukićev je pravopis morfonološki, ali s više morfoloških rješenja nego suvremeni hrvatski pravopis. Tako npr. poput suvremenih pravopisnih rješenja provodi u pismu jednačenje zvučnoga *z* ispred bezzvučnoga fonema (*u istoku*; *od istoka*; *ispitivaše*; *ispita*; *ispitivali*), ali ga izostavlja kod zvučnoga *d* ispred bezzvučnoga fonema (*Odkupitelj*; *pridkazival*).

Izostanak bilježenja međusamoglasničkoga *j* pokazuje Lukićevo oslanjanje na pravopisni uzus ikavskoga književnoga jezika uobičajenoga u ugarskom Podunavlju, npr. u padežnim oblicima *povratili se jesu u Galileu* 'u Galileju'; *koi* 'koji'; *Mesia* 'Mesija'; u imperfektu *a ditešce rastiaše* 'rastijaše'. O izostanku bilježenja međusamoglasničkoga *j* riječ je i u primjeru *pod jednom striom* 'pod jednom strehom, pod jednim krovom'. Tu se naime izgovara *j* zbog izbjegavanja zijeva nakon izostanka artikulacije glasa *h* (tj. *strijom* umjesto *strihom*), ali budući da ne piše međusamoglasničko *j*, Lukić bilježi *striom*.

³ Svi primjeri iz gramatika Matije Antuna Relkovića i Marijana Lanosovića u ovom su radu preuzeti iz monografije *Povijest hrvatskih gramatika* Sande Ham.

O jezičnim rješenjima u Lukićevu djelu

Lukić piše ikavskim književnim jezikom, npr. *u koje se vrime zvizda pojavila; zvizdu; Odkupitelj svita; od kolina; da niko osobito ditešce imaju* 'da neko osobito djetesce imaju'; *dica; srića; bižati; gdi je*. Glagol koji Lukić piše *umerti* razvio se iz ikavizma *umriti* nakon izostanka izgovora zanaglasnoga samoglasnika *i* (što je karakteristično za štokavske ikavske govore toga dijela ugarskoga Podunavlja). Tako je nastalo *umrti* sa sekundarnim slogotvornim *r*, a budući da Lukić slogotvorno *r* bilježi slijedom *er*, glagol *umrti* piše *umerti*.

Kao i u današnjem književnom jeziku provedena je u Lukićevu djelu vokalizacija u oblicima muškoga roda jednine glagolskoga pridjeva radnoga, npr. *došao; morao; znao; želio*.⁴ Vrlo su zanimljiva Lukićeva rješenja prefigiranih oblika izvedenih od staroga glagola *iti*. U infinitivu i imperativu ta su rješenja kao u arhaičnoj štokavštini, tj. bez provedenoga premetanja i novoštokavskoga jotiranja, npr. *dojti* 'doći'; *iznajti* 'iznaći'; *projti* 'proći'; *pojdimo* 'pođimo'. Međutim, u prezentskim i aoristnim oblicima provedeno je premetanje i jotiranje kao u novoštokavštini i u suvremenom književnom jeziku, npr. *dođu; ne izadu; dođoše*. Rijetke su u Lukića kombinacije obaju rješenja, npr. *gdi će ditešce najći* 'gdje će djetesce naći'; *kada ga najđete* 'kada ga nađete'.

Razjednačivanje susjednih nosnih glasova u slijedu *mn* Lukić je mogao preuzeti iz svoga mjesnoga govora, npr. *mloge poslove* 'mnoge poslove'. Isto se može reći za razjednačivanje nosnih glasova na udaljenost, npr. *zlamenje* 'znamenje', ali valja imati na umu da realizacija *zlamenje* pripada i hrvatskomu štokavskom književnomu jeziku, uključujući i franjevačke pisce provincije Bosne Srebrene u 17. i 18. stoljeću, slijedom i pisce provincije sv. Ivana Kapistranskoga.

Lukićevi su padežni oblici svojevrsna mješavina starijih i novijih oblika. U množinskim oblicima jednosložnih i dijela dvosložnih imenica muškoga roda (a-sklonidbe) kombinira starije kraće i novije duže oblike sukladne suvremenomu književnomu jeziku, npr. *posla Bog pobožne i svete muže* (prema N jd. *muž*. ovdje u značenju 'muškarac'); *mloge poslove* 'mnoge poslove'. Supostojanje dugih i kratkih oblika nerijetko se susreće u hrvatskim književnim djelima sve do sredine 20. stoljeća, a nakon toga rjeđe (usp. Vulić i Laco, 2018.: 210.).⁵ U G mn. imenica nastavci su novoštokavski, ali, kako je već navedeno, s muklim *h* kao oznakom za genitivnu množinu, npr. *mloštvo vojnikah; priko toliko Gospodskih Žudinskih divojakah; sviju imenah*. Oblici D mn. a-sklonidbe imenica sukladni su hrvatskoj književnojezičnoj tradiciji prošlih stoljeća, a ujedno sukladni i oblicima kasnije zagrebačke filološke škole, npr. s nastavkom *-em* poslije palatalne osnove: *roditeljem (Priporučujem vam dakle knjižicu ovu, štijte ju i sebi i roditeljem vašim*

⁴ U hrvatskom štokavskom književnom jeziku taj se tip vokalizacije postupno susreće već od 16. stoljeća (usp. Vulić, 2011.: 135.).

⁵ Već od 16. stoljeća u štokavski su hrvatski književni jezik (uključujući i djela vjerskih pisaca) počeli prodirati novoštokavski dugi množinski oblici imenica muškoga roda i postupno potiskivati kratke (usp. Vulić, 2011.: 121.), a još tijekom cijeloga 19. stoljeća u hrvatskoj se književnosti susreću oba oblika (usp. Vulić i Laco, 2015: 201.).

’čitajte ju sebi i roditeljima vašim’). Od 17. stoljeća u hrvatskom je štokavskom književnom jeziku čest dativni oblik *ljudma* imenice *ljudi*, a u Lukića npr. *pridkazivali ljudma; mir ljudma; da ljudma sriću čestitaju*. Novoštokavske pak oblike na *-ama* Lukić ima u D mn. imenica e-sklonidbe, npr. *kaže svima Žudiam* (prema N jd. *Žudia*, G jd. *Žudie* ’Židov, G jd. *Židova*). Međutim, u L mn. i I mn. oblici su stari, npr. L mn. *u jasl* ’u jaslama’ sa starim nastavkom *-a*, I mn. *ženami* ’ženama’ sa starim nastavkom *-ami*. Iste je oblike i nastavke izdvojila Sanda Ham (2006.: 36) u Relkovića i Lanosovića pa se i po tome može zaključiti da je Lukić poznao barem jednu od tih gramatika i njom se djelomice služio. Bitna je razlika u odnosu na obojicu slavonskih gramatičara što se Lukić u određenoj mjeri oslanjao na mjesni govor svoga kraja. Tako npr. za razliku od Relkovića koji izostavlja lokativ i Lanosovića u kojega lokativni množinski oblici imaju dočetno *h*, Lukić ima lokativne množinske oblike bez *h* jer se u njegovu štokavskom ikavskom govoru *h* u tom obliku ne izgovara.

Utjecajem mjesnoga govora (premda ne isključivo) može se smatrati izjednačivanje nominativnoga oblika s akuzativnim u imenica ženskoga roda *mati* i *kći*. Naime, Lukić redovito u nominativu rabi oblike *mater* i *kćer*, npr. *da bude Mater Sina svemogućega Boga; Maria Mater Spasitelja našeg; mater vas doji; kćer Fanuelova*. Nenaglašeni akuzativni oblik osobne zamjenice *ona* u Lukića je *ju*, npr. *pozdravi ju i kaže joj*. Tako je bilo uobičajeno u hrvatskoj štokavskoj književnosti od 16. stoljeća pa nadalje, npr. u dubrovačkih autora (usp. Vulić, 2011.: 150. i 2013.: 128.), ali i nakon preporoda pa i u doba zagrebačke filološke škole (usp. Ham, 1998., 2006.). U prvoj polovici 20. stoljeća rjeđe se rabi u svim položajima jer su *ju* lektori usklađivali s Mareticevom normom, tj. omogućivali uporabu isključivo u susjedstvu oblika *je* glagola *biti* ili nekoga drugoga slijeda *je*. Osobne zamjenice *mi* i *vi* u dativu imaju oblike *nami* i *vami*, npr. *Gospodin ukaza nami; porodio se jest vami danas Spasitelj*.

U pridjevno-zamjeničkoj sklonidbi u D jd. Lukić ima nastavak *-omu / -emu*, npr. *mužu, komu ime biše Jozip*. Sukladne oblike Ham (2006.: 36., 42.) navodi u Relkovića i Lanosovića, a jedno ili više izdanja Lanosovićeve gramatike Lukić je također mogao imati, kao i Relkovićeve. U hrvatskih se pisaca ti oblici nerijetko susreću do 30-ih godina 20. stoljeća (usp. Vulić i Laco, 2018.: 214.).

Lukić preferira zamjenicu *koji, koja, koje*, a ne *ki, ka, ko*, kako bi se moglo pretpostaviti iz navedenoga primjera dativnoga oblika *komu*. U tom je obliku najvjerojatnije riječ o skraćivanju za jedan slog jer u nominativu i akuzativu redovito ima oblike zamjenice *koji, koja, koje*, npr. *koja je bila sirota; koja se govora u ’koja se govora u’; u koje se vrime zvizda pojavila*. U hrvatskih je štokavskih pisaca već od 17. stoljeća u proznim tekstovima prevladala uporaba inačice *koji, koja, koje* (usp. Vulić, 2013.: 131.) pa je tako i u Lukićevu 19. stoljeću, a tako je i u današnjem književnom jeziku.

Množinski oblik *svi* pridjevnice zamjenice *sav* u Lukića u genitivu redovito ima oblik *sviju*, npr. *Izbavitelj sviju ljudih; sviju imenah*. Današnji hrvatski književni jezik također dopušta taj genitivni oblik (usporedno s oblikom *svih*).

Komparativni nastavak *-ji* nakon *š* i *r* opet se može usporediti s Relkovićevim rješenjima, npr. u Lukića *oni vam neće više virovati; roditelje, meštre, starje⁶, i iskrnje vaše varati*.

U hrvatskoj književnojezičnoj tradiciji nalazimo imenicu *varoš* u muškom i u ženskom rodu⁷. U štokavskom književnom jeziku češća je u ženskom rodu i-sklonidbe, a inače u muškom rodu a-sklonidbe (usp. Vulić, 2012.: 17.). Lukić pak rabi imenicu *varoš* u muškom rodu, npr. *Betlehem je mali varoš*, ali umanjenica te imenice mu je gramatički ženskoga roda *varošica*, npr. *u onu varošicu⁸*.

Također sukladno hrvatskoj književnojezičnoj tradiciji imenice muškoga roda koje označuju vršitelja radnje, a koje u okviru vjerskoga nazivlja pripadaju iznimno važnoj značenjskoj skupini duhovne nadgradnje, izvode se sufiksom *-telj*, npr. *Odkupitelj, Spasitelj; Izbavitelj*, naravno, i *roditelj*.

Lukićevo datiranje *1-a S(e)rpnja 1823*. pokazuje da je ovaj autor, kako je već spomenuto, poput mnogih drugih hrvatskih pisaca u 19. stoljeću rabio hrvatske nazive mjeseci. Naravno, Lukić nije mogao znati kako će se pisati nakon njega, ali se mogao osloniti na svoj mjesni govor u kojem su se, kao i u bunjevačkohrvatskim govorima u to doba rabili hrvatski nazivi mjeseci. Upravo tim prožimanjem dotadašnje pisane tradicije ugarskoga Podunavlja i Slavonije te svoga mjesnoga govora Lukić je rabio i dio jezičnih rješenja koja su utkana u kasniji hrvatski književni jezik.

Zaključak

Lukićev slovoпись, kao i pojedina jezična rješenja u njegovu djelu pokazuju da se najvjerojatnije oslanjao na Relkovićevu i Lanosovićevu gramatiku. Budući da je Lanosović bio franjevac provincije sv. Ivana Kapistranskoga, njegova se gramatika mogla naći u glasovitoj knjižnici franjevačkoga samostana te provincije u Budimu, a najvjerojatnije i Relkovićeva. Istodobno se Lukić oslanjao i na književnojezičnu tradiciju ugarskoga Podunavlja te na štokavski ikavski govor onodobne hrvatske zajednice u Budimu, posebice u fonološkim rješenjima. Unatoč toj kombinaciji jezičnih rješenja iz mjesnih govora i iz pisane baštine, jezik Lukićeva djela dobro pokazuje značajke vremena u kojem je to djelo nastalo. Pokazuje da pisani jezik ugarskoga Podunavlja u kasnom pretpreporodnom razdoblju karakterizira mješavina novoštokavskih obilježja i obilježja arhaične štokavštine i na fonološkoj i na morfološkoj razini, s pojedinim primjerima kombinacije obaju obilježja unutar iste riječi. Upravo konkretna Lukićeva jezična rješenja u mnogim značajkama pokazuju ukorijenjenost njegova jezika u hrvatsku štokavsku književnojezičnu tradiciju i njezine mijene od 16. stoljeća do suvremenoga književnoga jezika.

⁶ U navedenom je primjeru komparativni oblik poimeničen.

⁷ Doduše, ne uvijek u potpuno istom značenju.

⁸ Također se odnosi na Betlehem.

LITERATURA

- Evetović, Matija (2010)
Kulturna povijest bunjevačkih i šokačkih Hrvata, Subotica, NIU Hrvatska riječ.
- Ham, Sanda (1998)
Jezik zagrebačke filološke škole, Osijek, Ogranak matice hrvatske Osijek.
- Ham, Sanda (2006)
Povijest hrvatskih gramatika, Zagreb, Nakladni zavod Globus.
- Katičić, Radoslav (2015)
Hrvatski jezik od narodnoga preporoda do kraja 19. stoljeća, Povijest hrvatskoga jezika, 4. knjiga: 19 stoljeće, Zagreb, Croatica, 35.–75.
- Ljubić, Šime (1869)
Ogledalo književne povijesti jugoslavjanske, II., Rijeka.
- Sekulić, Ante (1993)
Hrvatski pisci u ugarskom Podunavlju od početaka do kraja XVIII. stoljeća, Zagreb, Sekcija Društva hrvatskih književnika i Hrvatskog centra P.E.N.-a za proučavanje književnosti u hrvatskom iseljeništvu.
- Sekulić, Ante (1994)
Hrvatska prepородna književnost u ugarskom Podunavlju, Zagreb, Sekcija Društva hrvatskih književnika i Hrvatskog centra P.E.N.-a za proučavanje književnosti u hrvatskom iseljeništvu.
- Šakić, Vlado – Dobrovšak, Ljiljana (ur.) (2020)
Leksikon hrvatskoga iseljništva i manjina, Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Šarčević, Petar – Zelić, Naco (2015)
Hrvatska pisana riječ u Bačkoj (Hrestomatija), Zagreb – Budimpešta – Subotica, Nova Stvarnost – Croatica – NIU Hrvatska riječ.
- Visković, Velimir (ur.) (2010–2012)
Hrvatska književna enciklopedija (I. – IV.), Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
- Vulić, Sanja (2011)
Štokavski hrvatski književni jezik, Povijest hrvatskoga jezika, 2. knjiga: 16. stoljeće, Zagreb, Croatica, 125.–187.
- Vulić, Sanja (2012)
O imenici varoš u čakavštini, štokavštini i kajkavštini, Čakavska rič, god. 40., br. 1.-2., 13.–19.
- Vulić, Sanja (2013)
Štokavski hrvatski književni jezik u 17. stoljeću, Povijest hrvatskoga jezika, 3. knjiga: 17. i 18. stoljeće, Zagreb, Croatica, 95.–161.
- Vulić, Sanja – Laco, Gordana (2015)
Jezik hrvatskih književnih djela u 19. stoljeću, Povijest hrvatskoga jezika, 4. knjiga: 19. stoljeće, Zagreb, Croatica, 179.–243.
- Vulić, Sanja – Laco, Gordana (2018)
Jezik hrvatskih književnih djela u 20. stoljeću, Povijest hrvatskoga jezika, 5. knjiga: 20. stoljeće – Prvi dio, Zagreb, Croatica, str. 191.–243.

Zver, Nina

(Maribor, Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Slovenia)

VPLIV JEZIKA IVANOCY-KLEKLOVEGA TISKA NA JEZIK JOŽEFA HORVATA

Abstract:

In this paper, I want to investigate to what extent Ivanocy-Klekl's journalistic language influenced the preaching language of Jožef Horvat (1880–1932), a Burgenland Croat from Velika Narda, who spent 27 years of his priesthood in Prekmurje. Horvat first sought the foundations of his language in the older literary tradition of Prekmurje, and in the later period he relied on Prekmurje Catholic journalism of the first half of the 20th century (*Novine, Marijin list, Kalendar Srca Jezušovoga*), which he himself spread among his parishioners.

Keywords: Jožef Horvat, preaching language, Prekmurje Catholic journalism, Jožef Klekl sr., history of the Prekmurje language

1 Uvod¹

Na slovenskem narodnostnem ozemlju sta do sredine 19. stoletja sobivali dve knjižnojezikovni normi – v alpskem prostoru osrednjeslovenska (kranjski knjižni jezik z osrednještajersko, koroško in primorsko pokrajinsko različico) in v panonskem prostoru vzhodnoslovenska (prekmurski knjižni jezik in vzhodnoštajerska pokrajinska različica).² Na dvojnični razvoj slovenskega knjižnega jezika je prva opozorila Martina Orožen,³ ki med razlogi za razlikovalne zakonitosti jezikovnih sistemov osrednje- in vzhodnoslovenskega prostora omenja zgodovinske in geografske razmere ter njuno večstoletno državopolitično in cerkvenoupravno ločenost (1094–1919).

Jezikovni razvoj v alpskem in panonskem slovenskem prostoru je potekal vzporedno.⁴ Osrednjeslovenski knjižni jezik so normirali protestanti v 16. stoletju (Trubar, Krelj, Dalmatin in Bohorič), vzhodnoslovenskega pa protestanti v začetku

¹Prispevek je nastal v okviru Raziskovalnega programa št. P6-0156 (Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine – vodja programa prof. dr. Marko Jesenšek), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

²Jesenšek 2013. 14–30.

³Orožen 1974.

⁴Jesenšek 2008.; Jesenšek 2013. 11.

18. stoletja (*Mali Katechismus* Franca Temlina, 1715; *Abecedarium szlowenszko* neznanega avtorja, 1725; *Red zvelicsánsztva* Mihaela Severja, 1747). Normo in predpis prekmurskega knjižnega jezika je določil Küzmičev *Nouvi Zákon* (1771), ki je predstavljal jezikovni priročnik oz. »zglede za vse, ki so pisali v prekmurskem knjižnem jeziku«.⁵

Prekmurski knjižni jezik je bil sprva pretežno prisoten v nabožnih besedilih, sredi 19. stoletja pa je stopil iz cerkvenih okvirov in se širil tudi na druge funkcijske zvrsti. Natisnjena je bila priredba Slomškovega priročnika za nedeljske šole, *Zobriszani Szloven i Szlovenka med Múrov i Rábov* (Jožef Košič, ok. 1846), nastala je prva prekmurska zgodovinska knjiga *Zgodbe vogerszkoga králesztva* (Jožef Košič, 1848), Imre Agustič pa je po Košičevi slovnici iz leta 1833 priredil svojo prekmursko-madžarsko slovnico (*Návuk vogrszkoga jezika*, 1876). Dve leti kasneje je izdal prekmurski učbenik za spoznavanje narave (*Prirodopis s kepami za národne šole*, 1878), v obdobju 1875–1879 pa je izhajal njegov *Prijátel*, prvi časopis v prekmurščini.⁶ Z njim se je rodila prekmurska publicistika, ki je temeljila na knjižni tradiciji Küzmičevega *Nouvoga Zákona*. Časopisju, ki je začelo izhajati v drugi polovici 19. stoletja – *Prijátelu, Dobremu Pajdášu* (1899–1922, 1923–1943)⁷ in dvojezičnemu *Muraszombat és vidéke* (Murska Sobota in okolica)⁸ –, se je v začetku 20. stoletja pridružila Ivanocy-Kleklova katoliška periodika: *Kalendar Srca Jezušovoga* (1903–1944), *Nevtepeno poprijéta Devica Marija* oz. *Marijin list* (1904–1941) in *Novine* (1913–1941).

Tišinski župnik in prekmurski narodni buditelj Franc Ivanocy (roj. 1857, Ivanovci, u. 1913, Tišina), ki ga mnogi imenujejo oče prekmurskega naroda, ter njegov kaplan na Tišini Jožef Klekl st. (roj. 1874, Krajna, u. 1948, Murska Sobota), poslanec Slovenske ljudske stranke 1920–29 in t. i. voditelj katoliških Slovencev v Prekmurju, nosita največje zasluge, da se je v obdobju najintenzivnejše madžarizacije na območju ogrskih Slovencev vzpostavila verska publicistika, ki je bila »pomembna za ohranjanje prekmurske slovenske jezikovne in narodnostne identitete konec 19. in v začetku 20. stoletja, ob razpadu avstroogrske monarhije pa so prav Kleklove *Novine* (ob podpori radgonske *Murske straže*) odločilno navduševale prekmurske Slovence, da se prvič v zgodovini tudi upravno in politično združijo z matično Slovenijo v eni državi«.⁹ Ivanocy in Klekl sta bila s svojim ravnanjem zgled tudi drugim katoliškim duhovnikom, ki so pisali prispevke za katoliško periodiko in tako prekmursko ljudstvo oskrbovali z duhovno hrano.

⁵ Jesenšek 2013. 22.

⁶ Ulčnik 2009.

⁷ Od 1899 do 1908 je koledar urejal Jožef Pustaj, od 1909 do 1919 Franc Celec, letnik 1922, naslovljen *Naš slovenski kalendar*, sta uredila Franc Talanyi in Jožef Kološa, nadaljnje letnike (1923–1943) pa je urejal Talanyi (HORVAT 2020).

⁸ Časopis *Muraszombat és vidéke* je izhajal od 1884 do 1919 in od 1941 do 1945. Do 30. 6. 1889 so bili prispevki v časopisu pisani v prekmurščini in madžarščini, od 7. 7. 1889 pa zgolj v madžarščini.

⁹ Jesenšek 2013. 237.

Jesenšek ugotavlja,¹⁰ da so uredniki prekmurskih časopisov *Prijátel*, *Novine*, *Marijin list* in *Kalendar Srca Jezušovoga* v različnih obdobjih sledili različnim jezikovnim konceptom. Agustičev *Prijátel* je ohranjal kontinuum knjižne prekmurščine, jezikovna osnova *Kalendarja Srca Jezušovoga* in *Marijinega lista* je bila knjižna prekmurščina, v kateri so se že prepletale narečne prvine, »*Novine* pa so začele postopoma uvajati enotno slovensko knjižno normo«,¹¹ ki so jo prekmurski pisci spoznavali preko knjig Mohorjeve družbe in Slovenske matice. Jezikovno najboljše in najdoslednejše so po mnenju Jesenška¹² *Novine*, ki so bile v primerjavi z ostalimi časopisi korak naprej tudi z vidika pisave; že od začetka so bile namreč namesto v prekmurskem črkopisu (<cz> = /c/, <cs> = /č/, <sz> = /s/, <s> = /š/, <zs> = /ž/, <ly> = /lj/, <ny> = /nj/) tiskane v gajici, ki pa je ohranjala značilna prekmurska grafema <ü> in <ö>. Katoliškim piscem iz prekmurskega prostora (Jožef Klekl ml., Ivan Baša, Jožef Baša, Štefan Kühar, Jožef Sakovič idr.), ki so sledili Ivanocyjevemu kulturno-narodnostnemu načelu, »da je materinščina eno izmed osnovnih sredstev uspešne pastoracije«,¹³ so *Novine* do priključitve Prekmurja matičnemu ozemlju predstavljale jezikovno avtoriteto.¹⁴

Klekl je jezik *Novin* v glavnem naslanjal na »živo govorico dólinskega prekmurskega govora« (FTIČAR 1995: 156), vanj pa je vključeval tudi značilnosti goriškega in ravskega narečja, ki jih je poznal iz domačega govora in iz časa delovanja pri Sv. Sebeščanu v Pečarovcih, na Tišini in v Murski Soboti. *Novine* je tako znal približati bralcem iz vsega Prekmurja in biti razumljiv širšemu krogu, njegov publicistični jezik pa se je priljubil tudi drugim sodelavcem Ivanocyjevega kroga.¹⁵ denimo za jezik Jožefa Sakoviča (roj. 1874, Vadarci, u. 1930, Dolnji Senik), enega izmed sodelavcev *KSJ*, *ML* in *Novin*, ugotavlja, da je za osnovo prav tako kot večina ustvarjalcev Ivanocy-Kleklovega tiska vzel narečje dólinskega Prekmurja:

Kdor se vsaj delno prebije skozi obsežno tvarino njegovega pisanja, kaj hitro dožene, da je imel Sakovič natančno izdelan jezikovni sistem, ki se ga je vseskozi zvesto držal. Za osnovo je vzel – kot večina sodelavcev Ivanocyjevega kroga – narečje dólinskega Prekmurja. Ob živem ljudskem jeziku se je posluževal tudi starega slovenskega besedja, privzetega iz prekmurske knjižne tradicije /.../. Z goriškega dela Prekmurja je privzel le pičlo število besed, v glavnem tiste, ki jih je vpeljal že Klekl st. /.../. Ohranil je tudi nekaj kajkavskih besed, ki jih je vsebovala že stara knjižna prekmurščina /.../. Za hrvaško obliko se je odločil celo tam, kjer se je v slovenski knjižni rabi udomačil germanizem /.../. Podobno kot germanizmov se je ogibal tudi madžarizmov, dasi manj uspešno. V izboru

¹⁰ Jesenšek 2013. 237.

¹¹ Jesenšek 2013. 59.

¹² Jesenšek 2013. 258.

¹³ Smej 1975. 60.

¹⁴ Markoja 2004. 20.

¹⁵ Ftičar 2006. 44.

najbolj uporabljanih besed se je bližal knjižni slovenščini /.../, namesto da bi vztrajal pri narečnih izrazih zanje (FTIČAR 2006: 44).

Tudi gradiščanski Hrvat Jožef Horvat (roj. 1880, Velika Narda, u. 1932, Martjanci), črenšovski kaplan (1905–1912) in kasneje martjanski župnik (1912–1932) (ZVER 2022a), se je jezikovno zgledoval po Ivanocy-Kleklovem tisku. Zgodnje pridige »Belega Hrvata«, sprva neveščega prekmurščine, so nastajale ob pomoči tiskov, ki temeljijo na starejšem knjižnem prekmurskem izročilu (Mikloš Kūzmič, Jožef Košič), kasneje pa je pridigar svoj jezik ob prebiranju *Novin, Marijinega lista* in *KSJ* postopoma posodabljal ter ga izenačeval z narečjem in kasneje s skupno slovensko knjižno normo (ZVER 2023). V njegovih besedilih se znajdejo tako značilnosti dólinske kot tudi ravénske različice prekmurskega narečja, saj je sedem let deloval v Črenšovcih, na Dólinskem oz. Markovskem, dvajset let pa v Martjancih, ki spadajo pod ravénsko Prekmurje. Zaslediti je tudi posebnosti, prepoznavne za gorički del Prekmurja, s katerimi se je mogel seznaniti v Kleklovi publicistiki ali v starejših prekmurskih tiskih (ZVER 2022). Skupni imenovalec vseh pridig pa je avtorjeva stvaritev kultiviranega jezika Cerkve, ki se je moral zaradi svoje namembnosti povzdigniti nad vsakdanji jezik ljudstva.

2 Metodologija

V nadaljevanju prispevka želim preveriti vpliv Ivanocy-Kleklove publicistike na jezik rokopisnih pridig Jožefa Horvata. Primerjam izbrane naglasoslovne, glasoslovne, oblikoslovne, skladenjske in besedne značilnosti v periodičnih tiskih (*Kalendar Srca Jezušovoga, Marijin list* in *Novine*), ki so izhajali za časa Horvatovega življenja, z značilnostmi v njegovih 530 prekmurskih rokopisnih pridigah. Pri tem se opiram na rezultate več kot sto let stare madžarske razprave Avgusta PAVLA, *A legűjabb vend irodalom nyelve* (Jezik najnovejše prekmurske literature; PAVEL 1916; PAVEL 1916a), ki je kot materni govorec prekmurščine, jezikoslovec, znanstvenik in dober poznavalec prekmurskih (jezikovnokulturnih) razmer zgodnjega 20. stoletja kritično ocenil jezik ustvarjalcev Ivanocy-Kleklovega tiska, ga primerjal z živim govorom in ob tem urednikom periodike ter drugim piscem dal nekaj napotkov za izboljšavo pisnega jezika. V 27 točkah je najprej predstavil, po čem se prekmursko narečje loči od t. i. avstrijske slovenščine, torej od slovenskega knjižnega jezika. PAVEL (1916: 18) se zaveda, da pisni jezik ne more biti popolnoma skladen z živo govorico, da pa bi morali »vendski pisatelji« kljub temu upoštevati določena jezikovna pravila, ki bi prispevala k trdnejši in zanesljivejši jezikoslovni vrednosti njihovih besedil. V obzir jemljem Pavlov polemični del razprave (PAVEL 1916: 20–27; PAVEL 1916a), kjer prekmurskim piscem 20. stoletja,¹⁶ pri katerih pogoša izdelan jezikovni program in znanstveno izobrazbo, mdr. očita sprejem gajice, približevanje prekmurskega

¹⁶ Poleg Kleklove publicistike se sklicuje tudi na Borovnjakovo *Dűhovno hrano*, Kűharjevo *Narodno blago* in na *Škapulir karmelske bratovčine*.

jezika osrednjemu slovenskemu knjižnemu jeziku in tvorjenje »izumetničenih in smešnih« oblik. Razpravo sta delno že povzemala FTIČAR (1995) in BAJZEK LUKAČ (2017).

Horvatov korpus pridig je zaradi velikega obsega razdeljen na tri dele oziroma časovna obdobja. V prvo (zgodnje) obdobje umeščam pridige, ki so nastajale od 1905 do 1912. Gre za Horvatov čas delovanja v Črenšovcih. Večina pridig je datiranih in krajevno označenih. V drugo (srednje) obdobje spadajo pridige, ki so nastajale za časa pridigarjevega delovanja v Martjancih. Podobno kot črenšovske pridige so pisane v prekmurskem črkopisu. Pridige iz tretjega (poznega) obdobja so pisane v gajici oz. črkopisu slovenskega knjižnega jezika, ki pa ohranja prekmurska grafema ⟨ü⟩ in ⟨ö⟩.

3 Primerjava izbranih jezikovnih značilnosti

3.1 Opuščanje diakritičnih znamenj

PAVEL (1916: 20–22) ugotavlja, da se avtorji prispevkov v Kleklovem tisku po uvedbi »avstrijskoslovenskega« pravopisa (gajice) izogibajo rabi naglasnih znamenj in da so bili starejši prekmurski pisci pri tem bolj dosledni. Piscem *Marijinega lista* očita, da pogosto tudi na celī strani ni mogoče najti niti enega poudarka, in to pripisuje vplivu slovenskega knjižnega jezika. Priporoča jim, da označujejo 1) *a*-jevske dolžine: *domá, premišlávaeo, glád, privázajo, blázeno, hválo, zná, dávati, sád, káže*; 2) *i*-jevske dolžine: *pošila, vídimo, stojí, godí, prído, do cíla, krví*; 3) *ü*-jevske dolžine: *slúžijo, drúgi, trúda, húdi dúh, lúknje, dúše, zbúdo*; 4) *u*-jevske dolžine: *dúgo pot, s súznimi*; 5) dolgi *o* (diftong): *mró, dró, vnógo*; 6) dolgi *ö*: *kóriti* in 7) da ločujejo med dolgim ozkim *e* ter diftongom *e:í*: *pén, dén, cérkvene, svéci, bilé, té, veséli, do njé, poprijéta, pastér, z nebés; pové, želéla, veléla*.

Jožef Horvat je v svojih pridigah od naglasnih znamenj redno rabil le ostrivec na *é* in *ó* ter preglas na *ü* in *ö*. 1) Ostrivec na *a* je zapisal le redko. Najdemo ga v madžarskih besedah, npr. *gazdág, vasárnap, lakás, tárgyalás, tálán, apát, plebános*, ter v pomadžarjenih osebnih lastnih imenih: *Máté, Márk, János, Horváth, Hozján, Lukács, Iván, András* itd. V 1. obdobju ga sporadično zasledimo tudi v domačih občnih imenih, kjer prav tako kot v madžarskih poimenovanjih zaznamuje dolžino, npr. *nazvescsávanya, más ‘imaš’, denásnyi, návuke, kovács*. Avtor ga je rabil tudi neupravičeno, na mestu, ki v govoru ni naglašeno (*trónusá, eták, obecsanyá, nyegá, neszkoncsánoj, vu delánji, z-csüdiványom*), ali pa je z njim zaznamoval kračino (*kovácski, csász*). Gre za njegove začetne pridige, ko prekmurščine še ni bil več in si je pomagal s prebiranjem starejših tiskov. Mlajša so besedila, manj je ostrivec na *a*: v 2. obdobju je poleg osebnih imen (*Máté, János, Bernát, Lukács, Tomás, Ignác, Tamás, Iván, Jónás, Kaifás, Sirákfia, Márk*) z *a*-jem onaglašeni le nekaj občnih imen (*imánje* (2-krat), *K-kvászí, plebános, számo, vszakojácski, oroslánov, áldovom, vkrádnjenom, rácsun, Bogabojáznoszt, národom, z-korbácsom, korbács*; naglas je prečrtan v *pokázsmo* in na *kráci*) in prebivalsko ime *Moábljanci*, v 3. obdobju pa je ostrivec na *a* označen le še trikrat:

časť, skáždľivosť (naglas prečrtan), razpadájóče. 2) Ostrivec na *i* se pojavi v prvem období 29-krát (npr. *viszi, ocsi, vidi, prídejo, dobi, bi pomíszlili, potrdím, kincs, íszina, njím*), nato še po enkrat v drugem (*Szína*, rod. ed.) in tretjem období (*sercé, štero je bilo li za ljüdi*). 3) in 4) Dolžina *u*-ja v Horvatovih pridigah ni posebej označena (npr. *dugi, je mucsao, zsucs, gut, neduzsnoszt, vuk, dug, tukli*), dolgi *ü* pa je Horvat zaznamoval zgolj enkrat in še to na neupravičenem mestu: *naszledüje*. 5) Z ostrivcem na *o* je Horvat najpogosteje zaznamoval dvoglasnik *o:□* (npr. *kódiš, vodó, goszpód, Bóg, mócs*), pa tudi poudarek (npr. *maczedónszki*). V zgodnjih pridigah je neutemeljeno stavljen na naslednjih mestih: *szvojój, tvojój, pod tvojóm, mojój, szamómi, z-grehón, njegóv, gotóv, zakón, aldóv, k-ednój*. Spodnja tabela prikazuje rabo ostrivca na *o* v izbranih besedah z naglašnim *o* različnega izvora v treh obdobjih zapisovanja pridig. Razvidno je, da je pisava *ó* za diftong nedosledna in da je v nekaterih primerih pisava *o* v 3. obdobju celo prevladala (*Gospod, podoba, moj, boj*). To pripisujem vplivu slovenskega knjižnega jezika, ki je bil posredovan tudi preko Ivanocy-Kleklavega tiska.

Tabela 1: Raba ostrivca na *o* v izbranih besedah z *o* različnega izvora

	roka tož. ed., or. ed.		g/Gospod im. ed.		b/Bog im. ed.		pomoč im. ed.		Jožef		-mogoči im. ed., im. mn. m. sp.		(j)ednok		rožni	
	ó	o	ó	o	ó	o	ó	o	ó	o	ó	o	ó	o	ó	o
1.	14	28	116	13	1317	56	182	13	93	1	51	50	334	4	39	4
2.	11	19	111	5	1033	52	116	0	56	0	80	8	248	2	37	3
3.	10	27	53	61	593	335	69	2	60	2	19	19	153	3	53	29
	podoba im. ed., tož. ed.		Mozeš		moj im. ed. m. sp.		o/On im. ed. m. sp.		bož(j)i im. ed., im. mn. m. sp., rod. mn.		sirota		boj im. ed.		morje	
	ó	o	ó	o	ó	o	ó	o	ó	o	ó	o	ó	o	ó	o
1.	10	6	12	0	96	18	999	56	193	5	5	13	7	1	46	20
2.	15	4	3	2	52	35	536	26	261	2	2	10	13	6	54	4
3.	9	51	7	1	21	63	382	32	291	1	2	14	3	23	40	5

6) Pavel ima prav, ko trdi, da prekmurski pisci namesto *ö* oz. *ő* raje pišejo *e* oz. *ü*, saj tudi Horvat besede, kjer je pričakovan *ö*, zapisuje z *e*, npr. *vervali szo, vervao, verjemo* (vendar tudi *vörje, vörjejo, Vörvajmo, vörjete*), nedosledno pisanje pa se kaže tudi v dvojnica *dvema* in *dvöma*, *tema* in *töma* (kaz. zaim.), *trombönta* in *trombenta*, *vöra* in *vera*, *na vöke* in *na veke*, *dvöri* in *dveri*. Glagol *kuriti* Horvat zapisuje skladno z izgovarjavo v dólinskem Prekmurju, kjer je spočetka deloval, torej *kürili, küri, kürite, zakürjeni, kür, kürijo*. 7) Z ostrivcem na *e* je Horvat označeval dolžino in ožino *e*-ja (npr. *vu začétki, cérkev, péték, iména*), diftong (*poméni* 3. os. ed., *sze szpové, dévle, je méla, kritizéra, polévao, nevémo*), tudi kračino in širino (*néscse, na szébi, je méo, je lézsao, nevéjo, pojéjo, prepovéjo*), vendar je to počel nedosledno (*té* in *te*, *ta*, *Jézus* in *Jesus* itd.).

Pavlove ugotovitve glede rabe diakritičnih znamenj pri ustvarjalcih Ivanocy-Kleklovega tiska torej veljajo tudi za jezik Jožefa Horvata, ki si je prizadeval slediti jezikovnim smernicam v prekmurski katoliški publicistiki.

3.2 Etimologiziranje

PAVEL (1916: 22–24) trdi, da prekmurski pisci 20. stoletja pretirano uporabljajo etimološko glasovje in oblike, ki ne dajejo jasne in resnične slike o dejanski izgovorjavi. V mislih ima pisanje končnega *-m* namesto *-n* (*sam, čakam, dam, vam, v celom mojem življenji*), skupine *tl* namesto *kl* (*na tla, metla, tlači, svetlo*), *tm* namesto *km* (*tmica*), *dn* namesto *gn* (*skrádnja, slednjen, dnes*), *mn* namesto *ml* (*z kamna*) in pri samostalnikih nekdanje ženske *ũ*-sklanjatve pisanje končnice *-ev* namesto *-va* (*naročitev, mlatitev, daritev, ženitev*). Kleklove oblike *čiteti, čité, čitenjé, čitevo* so popačenke iz hrvaščine. Urednik vseh treh tiskov je po mnenju Pavla zelo zavzet, marljiv in nesebičen delavec, a njegov jezik je pogosto zelo tuj, izmišljen in zato nezanesljiv. Izmed nedoslednosti Pavel našteje še: *suznimi* in *skúznimi*, *rastle* in *rasle*, *vreme(n)*, *breme(n)*, *svéci* in *svetci*, *lúcka* in *lúdska*, *gospocka* in *gospodska*, *kje*, *kde* in *gde*, *nikdár* in *nigdár*, *kda* in *gda*, *od hiše do hiše* in *hiža*. Poslovenjena je tudi oblika *po dežji*, saj je v ljudskem jeziku slišati le *dešč* in v *deždži*. Podobno trdi za rabo *mlačé* namesto *mlačšé*. Komično se mu zdi pisanje *h*, kjer ta ni utemeljen: *grehšni, poslühšati, gráhšec, práhšiti* itd.

Pavlove ugotovitve lahko tudi v tem pogledu vzporejamo z ugotovitvami o Horvatovem jeziku. Tudi Horvat je namesto govornega *-n* zapisoval *-m* (z izjemo zgodnjih pridig: *z grejhon, krühon, Szinon, nad sziomakon, pasztiron, vüzen, pod predgon, Pred szakson csüdon* itd.), *dn* namesto *gn* (*dnesz, dnyesz, szlednye, zadnye, szkradnyi, slédnjoj*;¹⁷ redke izjeme so: *v-skegnje, škegnje, prihogoga*), *mn* namesto *ml* (*zapomnili, Szpomnimo, pomnis, spomniti, pomno* itd., le 4-krat zasledimo diferenciacijo *mn > ml*: *pomlíte, Pomlímó* (2-krat), *szo pomlílí*). Imenovalniške oblike samostalnikov nekdanje *ũ*-sklanjatve so pri Horvatu dvojnične – *žétva* in *žetev*, *setva* in *setev* –, pri dvojnicah *cérkva* in *cérkev*, *molítva* in *molítev* pa je prevladujoča druga oblika. Narečni sklop *kl* je v 1. obdobju pridig nekajkrat prisoten (*poklacsiti, klacsi, klacsili, vküpklacsi, klacsimo, zklacsijo*, vendar *z-natli, tlacsi, tlacsijo, tlacsiti, dolipotlacsimo*), v 2. in 3. obdobju pa povsem prevlada *tl*. Podobno opažam za narečno skupino *km*, ki je v 1. obdobju pridig precej dosledno zastopana (*tm* je zaslediti le 10-krat: *vu tmíci, tmicsen, tmicsni, tmicsnoj* itn.), medtem ko jo kasneje zamenja *tm*. »Hrvaških popačenk« *čiteti* ipd. pri Horvatu ni opaziti, kljub temu pa so njegove oblike za glagol v pomenu ‚brati‘ etimološke: *cstémo, cstéjo, percsté, čté, čteti* itd. namesto *stémo, stéjo, persté, šté, šteti*. Tudi pri njem je opazno kolebanje med: 1. *szkuze, skuzami, szkuzé, szkuzna, szkuznimi* in *szuzna, szuzne, szuzno* ter celo *szkozni, szkozni, szkozé, szkoza*; 2. *vreme* in *vremen* ter *szeme* in *szemen* (vendar dosledno *bremen*); 3. *gda, kda, gde, kde, ge, nigdar, nikdar, nikda*,

¹⁷ *Dn* je sicer – z izjemo *dnes* oz. *dnjes* in *škegnje* – na območju Dólinkega prisoten in le redko prehaja v *gn*.

nigda; 4. dzszs,¹⁸ dezsdsz, dezsdsza, descs, dezscs, dezscsom, dešč, v 3. obdobju pa prevlada osrednjeslovenski zapis *dež* im. ed., *deža* rod. ed. Pisanje sklopov *-ts-* in *-ds-* je prav tako nedosledno: *lücko, lückoga, lüdsztva, lüdszkoga, lütsztvo, lüszto, lüdzki; kmétszkoga, Kméckoga; preklétstvo, preklésztvo; vértstvo, vérsztvo; bogatszto, bogastvo; svecko, sveckimi, szvetszkoga, svetski, szvetcka*. Samostalniki *hiša* s *-š-* je Horvat zapisal le dvakrat, večinoma pa je sledil narečnemu izgovoru: *po tiji hižah, Vu takšoj hiži, hižni zakon, do hiže bóže, pred hižičkov*. Hiperkorektno je, podobno kot v Kleklovem tisku, pisan *h*: *grehšnik, posluhšajte, zagrehsiti* ipd. Navajam še nekaj primerov etimologiziranja: *zmutjene, oszramotjeni, z-szramotjov, idti, pridti, najdti, vujdti, detcza, družtvo, mozskoga, moške, Angležkoga, sovražtvo, francózkaj, odpüstyenyé, odpüstyamo, z-pomostjov*.

Res je, da etimologiziranje in različne hiperkorekcije otežujejo določanje fonetične vrednosti posameznih grafemov, a razlike med pisnimi odrazi in odrazi, ki so prisotni v živem govoru, potrjujejo dejstvo, da gre za zavestno odločitev avtorja za visok umetnostni jezik, dvignjen nad narečje, ki si prizadeva biti pokrajinski knjižni jezik, razumljiv na širšem območju Prekmurja.

3.3 Samoglasniški grafemi

PAVEL (1916: 24–27) komentira tudi samoglasniške grafeme, ki se pojavljajo v Ivanocy-Kleklovem tisku, in ugotavlja, da jih veliko odstopa od stanja v živem govoru:

Tabela 2:

Primerjava samoglasniških grafemov v Ivanocy-Kleklovem tisku in Horvatovih pridigah

Pavlova opažanja o samoglasniških grafemov v »novejšem« prekmurskem tisku	Jezik Jožefa Horvata																
1. Glasovna premena <i>a > o</i> v <i>zakaj</i> ‚zakaj‘ in <i>z koj</i> (< <i>kaj</i> ; ‚iz česa‘) se pri novejših piscih uresničuje nedosledno (<i>zakaj</i> in <i>zakoj</i>).	Raba prislovnega zaimka <i>zakaj</i> je tudi pri Horvatu nedosledna. V 1. obdobju prevladuje zapis <i>zakój</i> , v 3. obdobju pa <i>zakaj</i> . <table border="1" style="margin-left: auto; margin-right: auto;"> <thead> <tr> <th></th> <th>zakaj</th> <th>zakoj</th> <th>zakój</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>1. obdobje</td> <td>54</td> <td>19</td> <td>123</td> </tr> <tr> <td>2. obdobje</td> <td>72</td> <td>6</td> <td>74</td> </tr> <tr> <td>3. obdobje</td> <td>177</td> <td>4</td> <td>29</td> </tr> </tbody> </table>		zakaj	zakoj	zakój	1. obdobje	54	19	123	2. obdobje	72	6	74	3. obdobje	177	4	29
	zakaj	zakoj	zakój														
1. obdobje	54	19	123														
2. obdobje	72	6	74														
3. obdobje	177	4	29														
2. Premena <i>o > u</i> . V tiskih se pojavljajo zaimki <i>on, ona, ono</i> , medtem ko ljudski jezik pozna le <i>un, una</i> . Avtorji zapisujejo <i>coj</i> in <i>kcoj</i> (< nem. <i>zu</i> ‚zraven‘), v živem govoru pa naj bi obstajala le <i>cùj</i> oz. <i>cùj</i> . <i>Coj</i> se Pavlu zdi štajerski, čeprav se je različica z <i>o</i> govorila na Dólinškem in se je zato tudi pojavljala v Kleklovem tisku.	Pri Horvatu so za 3. osebo ednine evidentirane le pisne različice <i>on, ona, ono</i> , medtem ko ima prislov ‚zraven‘ več pisnih variant: <i>cuj, k-cuj</i> in <i>k-coj</i> , pri čemer je najfrekventnejša <i>k-cuj</i> (npr. <i>deni czuj, k-czuj denemo, dente escse k-czaj, ete recsi k-cuj dane, je k-cuj djao</i>). Prislova <i>cuj</i> in <i>k-coj</i> se pojavita zgolj po enkrat.																

¹⁸ Tričrkje <dzs> je pod vplivom madžarskega črkopisa.

<p>3. Po Pavlovem mnenju imajo »Kleklovci« glas <i>ö</i> za kmečkega, zato ga nadomeščajo z <i>ü</i> in <i>e</i> – denimo pri Kleklu se samostalnik <i>vöra</i> ‚ura‘ in prislov <i>vö</i> ‚ven‘ zapisujeta tudi kot <i>vüra</i> in <i>vü-</i> (slednji le v vlogi predložne sestavine glagola, npr. <i>vüzéta</i>). Kleklovci za prebivalsko ime <i>Turki</i> pišejo <i>törki</i> in <i>türki</i>, po rabi pa prevladuje slednja. Pojavljata se tudi dve različici pridevnika v pomenu ‚širok‘: <i>šörki</i> in <i>šürki</i>, pri čemer je pogostejša prva. V besedah <i>vekivečen</i>, <i>dvema</i>, <i>obema</i>, <i>človeki</i> se v pisavi uresničuje (<i>e</i>), čeprav je po Pavlovem v ljudskem govoru slišati le <i>ö</i> (<i>vökivečen</i>, <i>dvöma</i>, <i>oböma</i>, <i>človöki</i>).</p>	<p>Pri Horvatu se pojavljata le zapisa <i>vöra</i>, <i>vö</i>. V zgodnjih pridigah je rabil samostalnik <i>vöra</i> za dva pomena, 1. ‚vera‘ in 2. ‚ura‘, pozneje pa je pomensko razločevanje dosegel z dvema pisnima variantama: <i>vöra</i> ‚ura‘ in <i>vera</i> ‚vera‘. V 1. obdobju se pojavlja zgolj zapis <i>türki</i>, medtem ko v 2. in 3. obdobju prevlada zapis <i>törki</i>. Izmed dvojnic <i>šörki</i> in <i>šürki</i> je prisotna le prva. Zapis ostalih besed z <i>e</i>, ki se v ljudskem jeziku uresničuje kot <i>ö</i>, je nedosleden: (<i>obe</i>)<i>dvema</i> in <i>dvöma</i> (pogosteje), <i>tema</i> (pogosteje) in <i>töma</i>, <i>na véke</i> (pogosteje v 1. obdobju) in <i>na vöke</i> (pogosteje v 3. obdobju), <i>dvöri</i> (pogosteje v 1. obdobju) in <i>dveri</i> (pogosteje v 3. obdobju), <i>človeki</i> (vseskozi).</p>
<p>4. Nenaglašeni <i>ü</i> je odražen kot <i>(ü)</i>, čeprav se v govoru uresničuje kot <i>i</i> (<i>zvünesnji</i>, <i>mühé</i>); nasprotno pa je <i>(i)</i> prisoten v besedah, kjer je v govoru namesto njega <i>ü</i>: <i>tíhi</i> ‚tují‘, <i>z tíhim</i> ‚s tujim‘, <i>blízi</i> namesto <i>blüzi(k)</i>, <i>šíroki</i> namesto <i>šürki</i> oz. <i>šörki</i>.</p>	<p>Podobno opažam pri Horvatu. Prim. <i>popüsti</i>, <i>lüdýé</i>, <i>odpüstiš</i>, <i>obszliúzsava</i>, <i>se ta lüči</i>, <i>büdüjó</i> ‚budíjo‘, <i>viüzügajo</i>, <i>se nevolíúvas</i>, <i>küsiújemo</i>, <i>küpüjéš</i> ipd. in obratno: <i>Vü tihini</i>, <i>vu tihinszkom krají</i>, <i>tihinec</i>, <i>dihovnik</i>, <i>hidobíja</i>, <i>sírova</i>, <i>surova‘</i>, <i>sírovost</i>, <i>surovost‘</i>. Zgolj enkrat se pojavi zapis <i>blízü</i> za prislov ‚blízu‘, sicer je vedno <i>blüzi(k)</i>. V 3. obdobju se dvakrat pojavi različica <i>šírok-</i>.</p>
<p>5. Sprememba <i>i > é</i> pred <i>r</i> je nedosledna, kar je izpričano v dvojnicah, kot so <i>papír</i> in <i>papér</i>, <i>fírma</i> in <i>férma</i>, v <i>pastírskom listi</i> in <i>pastér</i>, <i>mirno</i> in <i>mérno</i>, <i>vsešíroma</i> in <i>vsešérom</i>, <i>pobírali</i> in <i>pobérali</i>.</p>	<p>Nedoslednosti so tudi v Horvatovih pridigah: <i>pasztéri</i>, <i>méra</i>, <i>szo mérale</i>, <i>podpéranýe</i>, <i>zapéra</i>, <i>neméra</i>, <i>do predérali</i>, <i>podpéra</i>, <i>z sakramentéranjom</i> in <i>mir</i>, <i>mira</i>, <i>prepír</i>, <i>prepíre</i>, <i>pasztír</i>, <i>podpíran</i>, <i>ne zapírajte</i> itd.</p>
<p>6. Prehod nenaglašene <i>e > i</i> ni dosledno izpričan: <i>če</i> in <i>či</i>, <i>vsele</i> in <i>vseli</i>, <i>le</i> in <i>li</i>, <i>osít</i>, <i>bregé</i>, <i>vleché</i>.</p>	<p>Grafem za nenaglašeni jatovski <i>e</i> je tudi v Horvatovih pridigah nedosleden (npr. <i>cslovík</i> in <i>cslovek</i>, <i>divícza</i> in <i>devica</i>, <i>zapoved</i> in <i>zapovid</i>, <i>z-lisza</i> in <i>z-lesza</i>, <i>razszvitljava</i> in <i>Razszvetljava</i>, <i>brigóm</i> in <i>brega</i>, <i>medvid</i> in <i>medved</i>, <i>nadiljavati</i> in <i>nadeljava</i>, <i>zvirine</i> in <i>zverino</i>, <i>szvidocsi</i> in <i>svedoči</i>, <i>od szniga</i> in <i>snega</i>, <i>liszeni</i> in <i>leszeni</i>, <i>vövlícse</i> in <i>vlecse</i>).</p>
<p>7. Kleklovci po zgledu »avstrijske slovenščine« dodajajo <i>-j</i> tujkam, ki se končujejo na <i>-i</i>, čeprav ga v živem govoru ni: <i>junij</i>, <i>julij</i>, <i>moratorij</i>, <i>Antonij</i>.</p>	<p>V 1. obdobju lastno ime <i>Antonij</i> Horvat pregiba brez <i>-j-</i>: <i>Szv. Antonia</i>, <i>szv. Antonii</i>. Nadalje se pojavlja zgolj različica <i>Anton</i>. Analiza njegovih besedil kaže, da tudi <i>j-ja</i> v intervokalični legi pogosto ni zapisoval: v osebnih in zemljepisnih lastnih imenih ter tujkah, v 1. obdobju pa tudi v glagolih v 3. os. mn., npr. <i>Meššiaš</i>, <i>Julian</i>, <i>Mariño</i>, <i>Gloria</i>, <i>Terezia</i>, <i>vu Azsii</i>, <i>Sicilia</i>, <i>Austria</i>; <i>familia</i>, <i>lekcii</i>, <i>milliard</i>, <i>biblia</i>, <i>vu historii</i>; <i>znicsio</i>, <i>szvedocsio</i>, <i>pregrehsio</i>, <i>szpozabio</i>.</p>

<p>8. Pri rabi <i>i</i>-ja so pisci včasih pretirano vneti, včasih pa skopi, npr. <i>teliko</i> in <i>keliko</i> namesto <i>telko</i> in <i>kelko</i>, <i>z svétim oljom</i> namesto <i>olijon</i>, <i>predganica</i> namesto <i>predganca</i>, <i>ilovica</i> namesto <i>ilojca</i>.</p>	<p>Pri Horvatu se pojavljata obe pisni različici zaimkov: <i>keliko</i> in <i>kelko</i> ter <i>teliko</i> in <i>telko</i>. Natančna analiza rabe kaže, da se je odločil za prevlado narečne različice, torej brez <i>-i-</i>, saj v vseh treh obdobjih prednjačita <i>kelko</i> in <i>telko</i>. Samostalnik <i>olje</i> je vseskozi zapisan narečno (<i>oli</i>, <i>vu olii</i>, <i>z-oliom</i>), v 3. obdobju pa se dvakrat pojavi tudi knjižnoslovenski zapis: <i>olje</i> im. ed., <i>olji</i> daj. ed. Zapis samostalnika v pomenu ‚prižnica‘ je v 1. obdobju nadnarečen (<i>predganica</i>), nato ni več dosleden (<i>predganica</i> in <i>predganca</i>). Intervokalični <i>v</i> pred nenaglašenim <i>i</i> prehaja v [j] v samostalnikih <i>grmlajica</i>, <i>poloina</i> ‚polovica‘, v primerih <i>ilovica</i>, <i>kukovica</i>, <i>bogovica</i> pa je njegov zapis ohranjen (zelo verjetno po prekmurskem dólinskem izgovoru).</p>
<p>9. Zelo zaprt <i>e</i>-jevski glas ([<i>õ</i>]) je včasih označen z (<i>é</i>), npr. <i>sén</i>, <i>zkém</i>, <i>béltinski</i>, <i>žén</i>.</p>	<p>Gre za izogibanje zapisu grafema ⟨<i>õ</i>⟩ (gl. točko 3), kar sovпада z avtorjevo odločitvijo za nadnarečje. V 1. obdobju najdemo zapis <i>z-kém</i> 3-krat, <i>z-kem</i> 67-krat, <i>szen</i> 4-krat, <i>zsén</i> 4-krat. V 2. obdobju: <i>zsén</i> 2-krat, <i>szen</i> 9-krat, <i>z-kem</i> 98-krat V 3. obdobju: <i>žén</i> 4-krat, <i>žen</i> 2-krat, <i>sen</i> 3-krat, <i>z kem</i> 58-krat.</p>
<p>10. Pisanje grafemov za dvoglasnike PAVEL (1916: 26) ocenjuje za zelo nedosledno.</p>	<p>Tudi pri Horvatu je tako.</p>
<p>10A) Po zgledu starejših prekmurskih pisateljev bi bilo treba vsaj za dvoglasnik <i>o:u</i> imeti enotno oznako, vendar se ta odraža z več grafemi: ⟨<i>o</i>⟩: <i>pot</i>, <i>bilo</i>, <i>celo</i>, <i>pomoč</i>, <i>šo</i>, <i>ednok</i>, <i>mogoče</i>; ⟨<i>ó</i>⟩: <i>móč</i>, <i>Z-Bógon</i>, <i>celó</i>, <i>v tihóti</i>, <i>róznoga</i>, <i>z pobóžnostjov</i>; ⟨<i>ô</i>⟩: <i>vnôgi</i>. Neustrezne in učene so tudi oblike <i>bolši</i>, <i>polleta</i>, <i>popoldné</i>, <i>predpoldnom</i>, <i>stol</i>. Pavel posplošuje, ko trdi, da ne vzdržijo niti zapisi <i>dolvtrgajo</i>, <i>doldjátí</i>, <i>dolpogleknovši</i>, ker naj bi bil v vsem prekmurskem narečju govorjen prislov <i>dôj</i>, vendar v dólinskih narečjih (Bistrica, Polana, Odranci ...) ni tako, saj prevladuje <i>dol</i>.</p>	<p>Pri Horvatu se za dvoglasnik <i>o:u</i> najpogosteje pojavljata dva grafema: ⟨<i>ó</i>⟩ (<i>kódiš</i>, <i>prórok</i>, <i>vodó</i>, <i>goszpód</i>, <i>Bóg</i>, <i>mócs</i>, <i>perótami</i> itd.) in ⟨<i>o</i>⟩ (<i>dolsztopo</i>, <i>dobroti</i>, <i>vlaszovje</i>, <i>mogocse</i>, <i>logi</i>, <i>vnogi</i>, <i>roka</i> itd.). Grafem ⟨<i>ou</i>⟩ je zaslediti le v priimku <i>Goloub</i>, dokaj dosledno pa v (predložnem) prislovu ‚pol‘, npr. <i>pou</i>, <i>ob pou nocsi</i>, <i>po poudni</i>, <i>Vu poudnévi</i>. V 3. obdobju je po vplivu osrednjeslovenskega jezika zapis <i>pou</i> nadomeščen s <i>pol</i>: <i>pol leta</i>, <i>poldné</i> itd. Zapis primernika ‚boljši‘ je nedosleden: v 1. obdobju: <i>bógse</i>, <i>bógsega</i>, <i>bógsi</i>, <i>bólse</i>, <i>bólsega</i>; v 2. obdobju: <i>bógsi</i>, <i>bógsega</i>, <i>bógsiva</i>; v 3. obdobju: <i>bógšega</i>, <i>bógsi</i>, <i>bógše</i>, <i>bógša</i>, <i>boljšo</i>. Le dvakrat se v Horvatovih pridigah pojavi prislov <i>doj</i> kot predložna sestavina glagola (<i>dojnoszi</i>, <i>dojszkapati</i>), sicer pa vedno različica <i>dol</i>.</p>

<p>10B) Dvoglasnik <i>e:i</i> so starejši avtorji označevali z ⟨<i>ê</i>⟩, ⟨<i>é</i>⟩ in ⟨<i>ej</i>⟩, novejši pisci pa ga najpogosteje zaznamujejo z ⟨<i>é</i>⟩ in ⟨<i>e</i>⟩: <i>stvár néma, méla, živlénji, med svét; svet, mleko, dete</i>. Odras (ej) je zelo redek: <i>mrejtí, vejk, na svéjti</i>.</p>	<p>Tudi Horvat ima za dvoglasnik <i>e:i</i> vse tri navedene grafeme, npr. <i>dejte, tejlon, nevredno, szvejtí, prejk, cvejt, mlejko; dete, telovni, na levoj, celoj, szvet, zsele; dévle, vövlékeo, je méla, odszékane</i>, vendar se grafem ⟨<i>ej</i>⟩ v najmlajših pridigah le še redkoma pojavi (<i>mrejtí, dejte, nej</i>, glagolniki na <i>-enje</i>).</p>
<p>10C) Dvoglasnik ⟨<i>eo</i>⟩ pišejo v končnicah moških deležnikov (<i>prišeo, odišeo in odišao, mogo</i> in <i>mogao, neseo, omedleo</i>), v končnicah samostalnikov pa so grafem začeli prilagajati slovenskemu knjižnemu jeziku: <i>zabel, postel, del, angel, pekel, obütel, ravnitel, stvoritel, odküipitel</i>.</p>	<p>Pojavlja se več grafemov za <i>-l</i> moških deležnikov: <i>mogo, mogao, mogo; odiso, odisao, odiseo; priso, prisao, priseo; prineszao, prineszeo; najsao, najseo</i>; v najzgodnejših pridigah tudi ⟨<i>l</i>⟩: <i>bi mal, dopadnol, vkradnol, zacs nol</i>. V 3. obdobju najdemo po vzoru slovenskega knjižnega jezika <i>-l(j)</i> tudi v samostalnikih: <i>angel, posel, misel, pekel, prijatel, ravnitelj, pisatelj, prijatelj, delitelj, glasitelj, krstitelj, Voditelj, Boritelj</i>.</p>
<p>10D) Nedoslednosti so tudi pri dvoglasniku ⟨<i>ao</i>⟩: <i>podao, opešao, spoznao, ostao, sejao, gučao, odsemao, krao</i> : <i>poslal, pisal, odsehmal, kral</i>.</p>	<p>Opisni deležniki moškega spola: <i>ladao, zapelao, namalao, vözbriszao, poznao, iskao, dao, znao, zsgao</i>, vendar tudi <i>premago, opomino, szpitavo, zabavo, namalo, vtiso</i>; samostalniki: <i>tao, krao</i>. V 3. obdobju je prepoznaven vpliv slovenskega knjižnega jezika (<i>pripravljaj, preklinjal, obiskal, poslühšal, kral in kralj, žival, do tal</i>), a kljub temu je prevladujoč grafem ⟨<i>ao</i>⟩.</p>
<p>10E) Dvoglasnik ⟨<i>io</i>⟩ se večinoma uporablja v naglašenem položaju: <i>včio, bio, cio</i>; vendar: <i>vračo, glasó in glasio, vido, šíro, sfálo in sfalio, slabio, rodio, grešio, trüidio in trüido</i>.</p>	<p>Pri Horvatu prevladuje v naglašenem položaju grafem ⟨<i>io</i>⟩ (<i>cio, bio, čemerio</i>), v nenaglašenem ⟨<i>o</i>⟩ (<i>dobo, molo, grehso, navcso, odgovoro, zacsüto, pridružso, tülo</i>, vendar tudi <i>molio, grehsio, zagrešio, navcsio</i>). V najzgodnejših pridigah je prisoten grafem ⟨<i>il</i>⟩ pod vplivom gradišćanske hrvaščine: <i>tocsil, vcsinyil, viszil, govoril, stil</i> ‚hotel‘, <i>dobil</i>. Sporadično se grafem ⟨<i>il</i>⟩ pojavi tudi v 3. obdobju zaradi vpliva SKJ: <i>bil, delil, podelil, prosil, Molil</i>.</p>
<p>10F) Dvoglasniki s pripono <i>-i (j)</i>: <i>lanski</i> za <i>lá□nski, malokdaj</i> namesto <i>malogda</i>.</p>	<p>Zaslediti je zgolj zapis <i>lanskoga</i>, za prislov ‚malokdaj‘ pa <i>malogda, malo gda</i> oz. <i>malo kda</i>.</p>

3.4 Neuresničena glasovna premena $j > d'$, $j > t' > k$

PAVEL (1916a: 102) polemizira tudi o tem, da Kleklovci ne upoštevajo narečne glasovne premene $j > d'$ oz. $j > t' > k$.¹⁹ Pravilno sicer ugotavlja, da se pri tem zanašajo na svoje »manjšinsko«, tj. dólinsko podnarečje, ki je od vseh prekmurskih podnarečij najbliže osrednji slovenščini, vendar meni, da t. i. prekmurskim Markom ta premena ni povsem tuja in da se zaradi vpliva »avstrijske slovenščine« oklepajo pisanja j v vseh položajih. Pozitivno pa se mu zdi, da so pri rabi j konsistentni in protislovij pri tem ni veliko. Navaja tudi primere: *z jedjov, jemlé, jamica, zdrávje, bojála, vesélje, merjé, dvá-trijé, potrjeni*; vendar *rojéni* in *prvorodjeni, cecátko, vucké*. Obsoja nepravilno pisanje moških množinskih oblik, npr. *mašínje, kovranje, luteranje, kalavinje, poganje, družbanje*, saj naj bi se v teh primerih j v govornem jeziku odražal kot d' .

Pri Horvatu so izpričani samostalniki *vucseniczke* (DPa4, 3), *vucseniczke* (DPa23, 4), *Prorocke* (NPr27, 1), *vucsenicke* (DPa36, 1) in *patriarcke* (NP222, 2), iz katerih je razvidna sprememba $-ck(j)e < *-cje$. Gre za osamljene primere, ki jih je lahko videl le v tiskih starejših prekmurskih piscev ali pa pri Kleklu, saj dólinski govori te glasovne premene ne poznajo. Premena $j > d'$ je nakazana v primerih, kot so *Z-budjeni, szhadjalo, szhadjao, Odhadjajte, szhadja, pohadjam, szhadjajo, odrüdjá, vu trüdjavi, rodjak, jedinorodjeni, prvorodjensztvo, oszodjeni, pomladjena, narodjena, odrédjeni, sédjena, vodjeni*, vendar je malo verjetno, da je Horvat za $\langle dj \rangle$ dejansko izgovarjal glas $/d'/$.

3.5 Soglasniške premene

Po Pavlovem mnenju sodelavci Ivanocy-Kleklovega tiska pogosto prilagajajo grafeme za soglasnike, kar pa namesto k izboljšanju jezika prispeva k nenavadnemu, tujemu prizvoku posameznih besed. Kot primer navede rabo $\langle lj \rangle$ namesto $\langle l \rangle$ (*ljúbézni, dobljene, zmoljeniva, blagoslavlja, postavljali, zgübljenih, dovoljeno, prostozvoljeni, državlján, králjeska, oslabljena, razdeljavati*), ki ga Kleklovci pišejo celo na koncu besede, »kar je absurdno povsod v vendskem govornem območju« (PAVEL 1916a: 104): *neprijátelj* poleg *neprijáteo*. Besedo *ogenj* nekateri zapisujejo z $\langle nj \rangle$, drugi z $\langle n \rangle$. Besede *gnjezda, gnjiliti* in *gnjüsoba* v živem govoru zvenijo kot *gnèzda, gniliti, gnüs, gnüsòuba*. Tudi pridevnika *vražji* in *božji* sta v prekmurskem narečju umetno ustvarjena, saj se v ljudskem jeziku sliši le *vràžji, bòžji*.

Pri Horvatu je odraz mehkega l' večinoma narečen ($\langle l \rangle$: *pole, vola, pozablene, prelomlene, rimlanszki, nedelo, krala, zadovoliti, ponavljanja, zemla, Voditela, ljubim, klücese* itd.), v 2. in 3. obdobju pa je vedno pogosteje opaziti $\langle lj \rangle$: *obljübi, dobljeno, ljúbézen, szpravljajo, nedeljo, peljati, spravljani, pripravlja, postelji, bojazljivi, vu mišljenji, ljüdi, ljübeznivo, valja, kralja, ljúbézni* itd. Nedosledno pisavo $\langle l \rangle$ in $\langle lj \rangle$ prikazuje spodnja tabela, v kateri je analizirana raba obeh odrazov v izbranih samostalnikih. Iz nje je razvidno, da se je Horvat zgledoval po jeziku prekmurske katoliške periodike in najkasneje v 3. obdobju nadomestil narečni odraz z osrednjeslovenskim.

¹⁹ Pri ugotovitvi o razvoju j je sledil Asbóthu in Škrabcu (prim. JESENŠEK 2013: 136–141).

Tabela 3:
Raba ⟨l⟩ in ⟨lj⟩ v izbranih besedah po posameznih obdobjih Horvatovih pridig

	-ljub-		volja im. ed.		nedelja		kralj rod. ed.		ljudje, ljudstvo	
	<i>l</i>	<i>lj</i>	<i>l</i>	<i>lj</i>	<i>l</i>	<i>lj</i>	<i>l</i>	<i>lj</i>	<i>l</i>	<i>lj</i>
1.	1325	19	36	0	11	0	90	2	515	5
2.	789	408	37	9	25	9	37	37	715	168
3.	16	1096	19	20	6	25	0	45	240	532
	zemlja im. ed.		bolje		ponavljati		(ne)pripravljen		izgubljen	
	<i>l</i>	<i>lj</i>	<i>l</i>	<i>lj</i>	<i>l</i>	<i>lj</i>	<i>l</i>	<i>lj</i>	<i>l</i>	<i>lj</i>
1.	55	10	227	102	216	0	9	4	39	1
2.	35	20	200	119	97	11	2	32	19	15
3.	0	52	10	274	11	35	0	40	1	64

Samostalnik *ogenj* Horvat vseskozi zapisuje z ⟨nj⟩ oz. ⟨ny⟩, podobno kot v Kleklovem tisku pa se pojavlja odraz ⟨nj⟩ v besedah *zgnjililo*, *gnyili*, *gnjüszen*, *gnyój*, *vu gnjoi*, *gnjizdo*, *gnjiloba*, *gnjiléča* ipd. Pridevnik ‚vražji‘ je v 1. obdobju pisan nedosledno (10-krat *vrajzsi -a -e*, 10-krat *vrazjsi -a -e*), v 2. obdobju prevladuje narečni zapis (9-krat *vrajzs-*, 4-krat *vrazsj-*), v 3. obdobju pa je pridevnik evidentiran samo enkrat: *vrajža nevoščénost*. Narečni zapis prevladuje tudi pri pridevniku v pomenu ‚božji‘ (*bóži -a -e*), čeprav je zaslediti tudi knjižnoslovensko različico *božji -a -e* (v 1. obdobju 44-krat, v 2. obdobju 31-krat, v 3. obdobju 4-krat).

3.6 Druga problematika soglasniških grafemov

Druge pisne pojavnosti soglasnikov, s katerimi Pavel ne soglaša, so:

pisava ⟨er⟩ za zlogotvorni *r*: *obderži*, *goriderži*, *oberné*, *obernjeni*, *poverni se*, *vogerskoslovenski*, *červo*; *trebe*, *trebelo*;

pisanje samoglasniškega *l* v *brez štemplina*, v *svilnih reklinah*, *klobük*;

nedosledno pisanje *h*, tudi tam, kjer ta etimološko ni upravičen: a) v vzglasnih in medglasnih položajih (*zdehnoti*, *dolsprahšili*, *hodili*, *polehšati*, *poslühšavci*, *prehstrahseno*, *cehska družba*, *hčéri*, *lehko*), b) v izglasnih položajih (*stráh*, *práh*, *greh*, *grah*, *po nogáh*, *po grešni potáh*, *jih*, *vu vseh osmih dnévah*, *v teh letah*, *v podobaj živih*, *v naših srcaj*, *v molitvah i pesmaj*, *v žmetnih krajej*, *v tej dnévaj*, *pár rečih*, *lúidih* itd.).

3.6.1 Zapisovanje zlogotvornega *r*

V Tabeli 4 analiziram rabo naglašene zlogotvornega *r* pri Horvatu (v sam. *smrt* v vseh sklonih in njegovih tvorjenkah, npr. *smrtni*, *posmrtni*, *smrtnost*; v sam. *krv* ‚kri‘ v im. ed., v sam. *trnje* in svojilnem pridevniku *trnjev*; v sam. *krst* in njegovih tvorjenkah, npr. *okrsztiti*, *krsztni* – ne pa *krstiteo* ali *krščénik*, ki imata naglas na *i*; v sam. *krst* im. ed.; v prid. *grd(i) -a -o*) in nenaglašene zlogotvornega *r* (v prid. *(ne)mrtelen* ‚(ne)umrljiv‘ in sam. *(ne)mrtelnost* ‚(ne)umrljivost‘; v sam. *krščénik* in njegovih sklanjatvenih oblikah; v tvorjenkah iz morfema *-trp-*, npr.

trplénje, potrplivi, potrplivnoszt, najtrplivnejso; v nedoločnikih *zdržavati* in *zdržati*; v sam. *srce*; v nedoločniku *skrbeti* in njegovih tvorjenkah, npr. *poskrbeti, preskrbeti*). Ugotavljam, da v vseh besedah, ki sem jih preverjala, prevladuje zapis zlogotvornega *r* z grafemom <*r*>, razen v pridevniku (*ne*)*mertelen* in samostalniku (*ne*)*mertelnost*, ki v 2. in 3. obdobju izkazujeta prevlado <*er*>.

Tabela 4: Raba odrazov <*r*> in <*er*> za zlogotvorni *r* v izbranih besedah ali njihovih korenih po posameznih obdobjih

naglašeni <i>r</i>	-smrt-		krv im. ed.		trnje, trnjev		-krst-		skrb im. ed.		grd	
	<i>er</i>	<i>r</i>	<i>er</i>	<i>r</i>	<i>er</i>	<i>r</i>	<i>er</i>	<i>r</i>	<i>er</i>	<i>r</i>	<i>er</i>	<i>r</i>
1. obdobje	75	937	10	192	13	52	8	98	3	43	12	110
2. obdobje	7	778	3	139	5	35	5	105	2	41	28	51
3. obdobje	92	569	3	98	6	56	4	104	1	19	36	53
nenaglašeni <i>r</i>	(ne) <i>mrtelen</i> , (ne) <i>mrtelnost</i>		krščeničnik		-trp-		zdrža(va) ti		srce im. ed.		skrbeti	
	<i>er</i>	<i>r</i>	<i>er</i>	<i>r</i>	<i>er</i>	<i>r</i>	<i>er</i>	<i>r</i>	<i>er</i>	<i>r</i>	<i>er</i>	<i>r</i>
1. obdobje	23	25	76	468	10	220	12	28	48	356	0	3
2. obdobje	54	0	41	344	32	327	0	19	7	389	3	12
3. obdobje	37	9	44	408	9	139	2	12	22	345	5	30

Povedkovnik *treba* ima v 1. obdobju večinoma narečni zapis (*trbelo* 4-krat, *trbe* 10-krat; vendar *trebi* 2-krat), v 2. in 3. obdobju pa jo tako kot ostali Ivanocyjevi in Kleklovi sodelavci tudi Horvat zamenja z »umetno ustvarjenimi«, »neblagoglasnimi« oblikami (FTIČAR 1995: 153), vendar jih rabi nedosledno. Prim. rabo v 2. obdobju: *trbelo, trebelo* in *trebilo* (6 : 1 : 1), *trbe* 2-krat, *trbi* 2-krat, *trebe* 2-krat, *trebi* 30-krat; v 3. obdobju: *trbelo* in *trebelo* (13 : 2), *trbe* 5-krat, *trbé* 1-krat, *trbi* 1-krat, *trebe* 3-krat, *trebi* 40-krat.

3.6.2 Zapisovanje samoglasniškega *ř*

Besede s samoglasniškim *ř* Horvat zapisuje nereducirano, kakor se ta uresničuje v sodobnih dólinskih govorih: *Ragetlin, reklin, cigareline*.

3.6.3 Zapisovanje soglasnika *h*

Pisanje *h* je tudi pri Horvatu nedosledno. 1) Zgledi za *h* v vzglasnem položaju so: *hrana, hranov, hladi, hladni*; le sporadično je izpričana onemitev vzglasnega *h*: npr. *lev, hlev', lapecz, romi, rasta, hrasta', oštija, hostija', ram, z-rasztovoga, ladno, ladi, rano, oditi, ne odite, repeni*; hiperkorektnega *h-*: *herja, rja', herjavo, rjavo', Hevo, Evo'*. 2a) V medglasnem položaju pred konzonanti je *h* v zapisu lahko ohranjen: *lehko, lehka, lehkoga, zlehkoto, lehkomiselno, polehkoto, omehcso, mehči, omehčilo, mehka, mehko, mehke, mehkozsvnom, mehkoživéči, zdehno, zdehnoti, povehnem, vöpihno, posehne* itd.; redko preide v *j*: *lejkmislenoszt, mejka, lejkotiti, zsmajnesi, žmajni, vu nojte* ali pa je odražen z *ø*: *omečila, omehčala', omečiti, szraniti, srano, narano, pernele, szprnéjo, szprné*. Zev,

ki nastane po izgubi *h*, lahko zapira tudi *v*: *novte, szprvnyeni, széva* ‚suha‘. 2b) Pred vokali medglasni *h* prehaja v *j*, ki je lahko odražen z ⟨*ǰ*⟩ ali ⟨*ø*⟩: *po zsmaji, vu kelii, z-keliom, ober kelia, smeja, z-jesziom, z jesijom*; zaradi nadnarečnih prizadevanj oz. skladno z zakonitostmi dólinskih govorov ob Muri (tri Bistrice in Črenšovci) pa je lahko ohranjen: *sneha, sneho, szúho, grehov, grejhe, strehe, straha, praha*. Hiperkorektni *-h-*: *vehr* ‚vrh‘, *rahma, rahno, rahniteo, olahdila, lahdna, prelahdenya, povahlis, povahljeni, orahnjevali, brahnijo, lehzsej, poszúhsi, strahšno, polehzsino, nrahvnoszt, grehšnik, poslúhšajte, krúhsnim, csehri* ‚hčeri‘. 3) V izglasnem položaju *-h* prehaja v *-j* (možna pisna odraza sta ⟨*ǰ*⟩ in ⟨*ø*⟩): *zsmaj, grej, szplój, keli, uszpej, jeszi* (< *jesih*); lahko pa je ohranjen: *kelih, szmeh, greh, krúh, prah, sztrah, sploh*. Hiperkorektni *-h-*: *recsih, stvarih, dnih, ljúdih, po njeh, ležeh, sztopah, včerah, odzgorah, nevolnoh szerczé, szvojo nevoloh, zalih dúh, z-sznah, húdiuh dúh, Vseh očih* itd. Izglasni *-h* v končnici *-ah* samostalnikov v mestniku množine v prekmurščini prehaja v *-j* (npr. *vu nyihovi szrczaj, vu trplénjaj; vu rokaj, vu grehsni veszeliczaj, po tej molitvaj; po prorokaj*), zaradi težnje po približevanju slovenskemu knjižnemu jeziku pa je v mlajših pridigah vse pogosteje odražen kot ⟨*h*⟩: *v-teh dnévah, vu telovni delah, vu nasi czérkvah, vu dve predgah, vu veliki grehah, pri dúsevni betégah* itd. V besednih zvezah so pogosto evidentirane neujemajoče se končnice *-ø*, *-j* in *-h* samostalnikov in pridevnikov v odvisnih sklonih, ki potrjujejo piščevo nekonsistentnost: *svojih najvékši sovražnikov, v-teh húdi szkúsnjavah, na zsarécsi kolah, vu te sztrahsni dnévah, vu szvoji terditvah, po vasih példaj, vu cslovecsih dúsaj*.

3.7 Oblikoslovje

3.7.1 Samostalnik

Po PAVLU (1916a: 106) so razlike med oblikami samostalnikov v Kleklovem tisku in tistimi v živem govoru manjše kot med pisnimi in govornimi samoglasniškimi in soglasniškimi odrazi, pisci pa so v oblikoslovnem pogledu doslednejši. Nepravilno pregibanje je po njegovem mnenju le sporadično. Kot primer navede ženski orodnik ednine *pod Marijinom zastavom*; na celotnem območju naj bi bila pravilna zgolj oblika *Marijinov zastavov*, kar pa ne drži, saj v krajih ob Muri (zanesljivo tri Bistrice) še danes ohranjajo prvo, arhaičnejšo obliko (upoštevajoč *-m > -n*). Možno je, da jo je Klekl pisal vsled govorjenega stanja v Črenšovcih, ki so sosednje naselje treh Bistic. Napačne oblike, ki jih je Pavel navedel, so še: *z cerkevjav* namesto *z cérkvov*, *kak v ednom sni* (pričakovan diftong v končni legi), *med lústjav* nam. *lúsvom*, *15 rimszkih papov* nam. *páp*, *mojih potov* nam. *poti*, *blišči se v njéni očih*. Ženski samostalniki na *-ev* in samostalnik *pesem* se včasih sklanjajo po *i-*, včasih po *a-*sklanjatvi. Dvojnične oblike so prisotne tudi pri samostalnikih *čúdo, sluga* (za svojega *sluga*, za volo *stotnikovoga slugo*), *leto* (v *desetih letah, letih*). Samostalnike moškega spola v orodniku množine zastopajo tri različne končnice: *-i*, ki je najpogostejša, *-mi* in *-ami*. Pisci radi pišejo moške množinske oblike *z-je*, vendar so pri tem nedosledni (*siromacje, prorocje, prorocke*,

vucké, junácje, naročnicje, vojacje, apoštoli in apoštolje, prijáteli in prijátelje, pisatelje in pisateli, angelje in angeli, očovje in očevje itd.), kar je izpostavljeno že pri glasoslovni problematiki.

Med naštetimi značilnostmi samostalnikov, ki jih je v Ivanocy-Kleklovem tisku zasledil Pavel, in značilnostmi samostalnikov v Horvatovih pridigah je mnogo vzporednic. Orodnik ednine ženskega spola pri Horvatu prav tako zastopa končnica *-om* (*z-razdrazenom vnozinom, za pravicom, med grmlaicom, Z-denésnjom nedelom, z-perikom, z-polovicom* itd.) oz. *-on* (*z-molitvon, z-kakson neszrecson, z szvojón rodbinon, pred zsétvon*), vendar je pogostejša *-ov* (*szlادkocsov, pred žétvov, z-tov zgúbitvov, Z ločítvov, zadnjov nedelov, z-ednov procesiov* itd.) oz. *-óv* (npr. *z-ednov rokóv, z-zemlóv*). Samostalni *pot* se v nekaj primerih kaže kot moški (*po onom poti, on pot, drúgoga pota, po potu, po sterom potu, na konci toga pota*), roditelj množine samostalnika *papa* ‚papež‘ ima prav tako končnico *-ov* (*vu zgodovini papov, od papov, 30 rimszkih papov, korenje papov*). V mestniku množine samostalnika *oči* se podobno kot v katoliški publicistiki sporadično pojavlja neljudska končnica (*erdécsi plamen gori vu nyegovi ocsi; vu bóži očíh*). Ženski samostalniki na *-ev* se tudi pri Horvatu sklanjajo po dveh sklanjatvenih vzorcih, npr. *cérkev* in *cérkva* im. ed., *cérkve* in *cérkvi* rod. ed., *cérkev* in *cérkvo* tož. ed., *molitev* in *molitva* im. ed., *molitve* in *molitvi* rod. ed. Za orodnik množine samostalnikov moškega spola tudi Horvat uporablja tri različne končnice: *-ami* (*med sztebrami, z-grehami, z-csemérami, za apostolami* itd.), *-mi* (*z-csinmi, szinmi, zakonmi, zvonmi, narodmi* itd.) in *-i* (*pred pogani, z-pijanci, pred sodniki, med szvéczy, pred szziromaki, Z-stariši*), pri čemer v 1. obdobju prevladuje prva, ki je značilna prekmurska, v 3. obdobju pa zadnja, najbolj približana standardni slovenski.

Podobnost med jezikom Kleklovcev in Horvata je zaslediti tudi v nedosledni rabi moških množinskih končnic *-i* in *-je*, ki jo prikazuje spodnja tabela.

Tabela 5:
Raba množinskih končnic pri izbranih samostalnikih po posameznih obdobjih Horvatovih pridig

Samostalni Končnica	hohar-		apoštol-		pastir-/ pastér-		poglavar-		stražar-		čuvar-		angel-	
	-i	-je	-i	-je	-i	-je	-i	-je	-i	-je	-i	-je	-i	-je
1. obdobje	22	6	12	63	5	4	1	0	2	5	0	5	2	93
2. obdobje	14	0	78	42	0	14	8	2	0	2	3	2	50	74
3. obdobje	21	1	66	0	6	1	6	1	0	1	2	0	37	16

3.7.2 Pridevnik, zaimek in števnik

Kar se tiče števnikov in zaimkov, se PAVLU (1916a: 107–108) zdijo nenavadne sledeče oblike: *poznam dvoje srcé, od toga bi vam rad pripovedávac* (namesto *dvej srcej, od tevi*); *dvoja pobožna dúša, štere sta prosile* (pravilneje: *dvej pobožnivi dúši, šterivi sta prosile*). PAVEL (1916a: 109) omenja še več nepravilnih oblik, ki so preveč oddaljene od govornega stanja: *več stoletja, tresiti ,30’, boše ,boljše’*,

težja, grše, lehek, težek. V besedilih Ivanocyjevih in Kleklovih sodelavcev se pojavljajo »avstrijskoslovenski« zaimki *jihva, jidva, njidva, midva, vidva* namesto prekmurskih *jiva, ňiva, müva, viiva*. Nedoločni zaimki sovpadajo z nikalnimi: *ešče nikaj moči* ‚nekaj‘, *nikšo igro* ‚neko‘, *iščejo nikoga* ‚nekoga‘. Nedosledno je pisanje nekaterih osebnih zaimkov: *njihovo, njuvo in njüvo*; *z tebov in med sebov*; *proti njoj in njej*.

Zaimkov *midva* in *vidva* pri Horvatu ni zaslediti (namesto teh: *miva* in *viva*), pojavlja pa se zaimek *njidva* ‚njiju‘ (*vcio je nyidva*), ki je veliko pogostejši kot *njiva* (*vküp njiva vdaris; njiva Bóg ne bi bio tak ternok kaštigao*).²⁰ Naglasna oblika zaimka za ženski spol v dajalniku in mestniku ednine je tudi pri Horvatu dvojnična (*njoj in njej*), vendar je *njoj* oz. *njój* vseskozi prevladujoča. Za orodnik ednine samostalniških zaimkov *mano, tabo* in *sabo* so evidentirane narečne oblike *menom, menov, tebov, tebov, sebov, sebov*, pri čemer prednjači končnica *-m*. Oblika *nyév* [‚njü:uf] za ‚njihov‘ se v 1. obdobju pojavi 8-krat, v 2. obdobju 3-krat, v 3. obdobju pa je avtor ne zapisuje več in jo v celoti nadomesti s knjižnoslovensko *njihov*. Nedoločni zaimki so prav tako izenačeni z nikalnimi, kar prikazuje spodnja tabela in jasno ponazarjata primera: *denok ma nikoga* ‚vendarle ima nekoga‘; *nikoga nema* ‚nikogar nima‘.

Tabela 6:

Primerjava oblik nedoločnih in nikalnih zaimkov pri Horvatu²¹

	nekdo (nedol., os.)	nihče (nik., os.)	nekaj (nedol., neos.)	nič (nik., neos.)
I	<i>nišče, nikaki, ništerni</i>	<i>nišče</i>	<i>nikaj</i>	<i>nikaj</i>
R		<i>nikoga</i>	<i>nikaj</i>	<i>nikaj, nikoj, ničesa, nič</i>
D	<i>nikomi, nikakomi</i>	<i>nikomi</i>		
T	<i>nikoga</i>	<i>nikoga</i>	<i>nikaj</i>	<i>nikoj</i>
M		<i>vu nikom</i>	<i>vu nikom</i>	
O		<i>z-nikim</i>		<i>z-nikim</i>

Naštevam še nekaj neposrečenih sklanjatev pridevnikov, števnikov in zaimkov, ki se pojavljajo v Horvatovih pridigah: *med nemi sztvári* (pravilno *med nemimi stvarmi*); *po nej dugo trpécsim necsisztim zsvlénjom* (prav. *trpécom/-em nečistom živlénji*); *Jeroboam zsidovszki kral je szvojóv 10 pokolejniov od pravoga Boga vkraj vtrgno* (prav. *svójih 10 pokolejniov*); *Stera dela szo té trijé pozvane nazajdrzsala od onoga* (prav. *té tri*); *nekajmo té tri példo naszledüvati* (prav. *(od) tej trej*); *kak je zvao te trijé modri* (prav. *té tri modre*); *nad vszój zemli* (prav. *nad vsóv zemlów*); *vszaki sztopaj, stere od doma do czérkvi vcsinite* (prav. *šteroga*).

²⁰ Na Dólinškem, kjer je sprva služboval Horvat, je pogostejša oblika ‚*njeva*‘.

²¹ Horvat je moral nedoločne oblike zaimkov prevzemati iz Ivanocy-Kleklovega tiska, saj so v sodobnem govoru treh Bistic in Črenšovcev uveljavljene e-različice: ‚*nešče*‘, ‚*nekdo*‘, ‚*nešterni*‘, ‚*nekateri*‘, ‚*nekomi*‘, ‚*nekomu*‘ itd.

3.7.3 Predlog

PAVEL (1916a: 109–110) komentira rabo predloga *z*, ki v prekmurskem narečju nadomešča osrednjeslovenski predlog *iz*. Za Ivanocy-Kleklov tisk opaža, da narečni predlog *z* in glagolsko predpono *vö-* pisci zamenjujejo z *iz*, npr. *iz zvezd, iz šterih, iz hiš, iz srca, iz njega, iz sebe, iz večih fâr z Medjumurja, izhaja iz püščave, iz pod steroga; izroč je* (namesto *zroč*), *izvirajoče; izpelati* (nam. *vöspelati*), *izdavati* (nam. *vödávati*), *izpostávlénoga* (nam. *vöpostávlénoga*). Tudi za predlog *o* trdi, da je nov in v ljudski jezik prenesen pod vplivom knjižne slovenščine: *zavolo pravice o Marijinom poprijétji* namesto *od Marijinoga poprijétja*. V zgodbi »Peter, ali moč dobre vzgoje«, objavljene v *Kalendarju Srca Jezušovoga* leta 1916, pa je Pavel večkrat zasledil rabo predloga *h* pred *k* in *g*, ki prav tako v prekmurskem narečju nikoli ni bil živ. Zaradi vseh nedoslednosti meni, da jezik »najnovejših« tiskov »ni ne vendski ne avstrijskoslovenski, temveč nekakšna svojevrstna, muhasta, zmešana, celo pogosto smešna zmes obeh« (PAVEL 1916a: 110).

Za predlog *iz'* je Horvat v 1. obdobju rabil *z* (npr. *z-rane, z-lübéznosti, z-trnja, z-szvoji vüsz, z-Babylona*), zelo redko pa *iz* (*iz zaverzsene Jézusove csrede, iz zahvalnoszti, iz szkrivnoga razodetja*). V predponi se *iz-* pojavi le 5-krat v samostalniku *izhod* in v pridevniku *izhajajócséga*. V 2. obdobju je *iz* kot predlog in glagolska predpona že veliko pogostejši: *iz dna, Iz szv. pizsma, iz ljübézni* (2-krat), *iz zemlé, iz csisztoga milüvanja, iz njegovi ran, iz njih, iz njegovi vüsz, iz zagotovljenoszti, iz szv. vere, iz taksi hizs, Iz njihovoga szada, iz zadrege, iz püscsave, iz zlatom, iz vszeh* (2-krat), *iz vszega, iz tiszke, iz szrca; izrocsiti, izobcsi* (2-krat), *izobcsijo, iznicsüjo, izrecsena, izgovarjajo, izgovarjao, izgovarjas, izgovarja* (2-krat), *izvolila, izhaja* (3-krat), *izvira*; vse več pa je tudi samostalnikov in pridevnikov, ki imajo *iz-* v predponi: *izgovarjanjom, izhod, izhoda, izhodi* (2-krat), *izgovora, izgovor, izreke, izdelane, izhajajócséga* (5-krat), *izhajajócsi* (5-krat), *izhajajócsém, izh.* (krajšava za *izhajajóčéga'*), *izmisljene, izversztno*. V 3. obdobju je raba predloga *iz* namesto narečne različice *z* najpogostejša. Avtor ga sporadično zapiše tudi tam, kjer v sodobnem knjižnem jeziku ni upravičen, npr. *iz Olivske gore, radost sija iz obraza*.

Namesto knjižnoslovenskega predloga *o* Horvat dosledno rabi zgolj predlog *od*, ki zahteva roditeljsko vezavo: *od tistoga strahšnoga dnéva, I od toga szí bomo dnjesz premislavali, Teliko se ešče nigdar ni govorilo od ljübézni* itd.

Predlog *h* v Horvatovih pridigah ni evidentiran. Predlog *k* stoji pred vsemi besedami, tudi pred tistimi, ki se začnejo na *k-* ali *g-*: *k-krizsi, k-konci, k-krühi, k-glavi, k-Gospodi, k-gostüvanji* ipd.

3.8 Glagolske oblike -či in pomožne glagolske oblike v prihodnjiku

PAVEL (1916a: 110) izraža skrb nad rabo glagolskih oblik *-či*, katerih nedoločniške oblike Kleklovci izenačujejo z velelišskimi in s tem povzročajo zmedo pri pravilnem razumevanju njihovega pomena, npr. *speči* namesto *spečiti, doseči* nam. *doségnoti, vleči* nam. *vlejčiti*. Da gre za vpliv slovenskega knjižnega jezika, potrjuje

hkratna prisotnost narečnih nedoločniških oblik, kot je *pomočti*, in hiperkorektnih, kot sta *povržti* in *površti*.

Pomožne glagolske oblike za prihodnji čas, prisotne v pisnem jeziku in tiste, ki jih govori ljudstvo, Pavel primerja tabelarično. Ugotavlja, da se v tisku še vedno pogosteje pojavljajo daljše oblike namesto narečnih krajših: *bodem* in *bom* namesto *mo*, *n*; *bode*, *bo* namesto *de*; *bodete*, *bote* namesto *te* itd. Tako je zaslediti neljudske primere, kot npr. *trüdio bom se nam. trüdo mo se, bomo se bližali nam. mo se bližali, razumo bo nam. de razmo.*

Pri Horvatu so prav tako prisotne narečne oblike nedoločnikov na *-či*: *doszégnoti, vrcsti, podvrcsti, povercsti, tecsti, vöprevlecsti, vlecsti, lecasti, pripomočti, odseçti, zavrçti, streçti, zateçti*; od hiperkorektnih le *verzsti, zaverzsti*. Dolge oblike pomožnika *biti* v prihodnjiku pa so prisotne tudi pri njem. Analiza rabe v pridigah je pokazala celo, da so veliko bolj pogoste kot krajše oblike. Za 3. obdobje pisanja pridig je bilo ugotovljeno tudi, da so narečne oblike začele nadomeščati knjižnoslovenske: *bo* (3. os. ed.) namesto *de*, *bomo* (1. os. mn.) namesto *mo*, *bodo* (3. os. mn.) namesto *do*: *Z cela drugaçi vtis bo napravo; Çi se bomo tak pripravljali; I skvarjeni bodo pravili brigóm* ipd.

3.9 Skladnja

Od skladenjskih posebnosti se PAVEL (1916a: 111) dotakne pogosto manjkajočega pomožnega glagola pri tvorbi preteklika: *sreçao se ž njim; ka vodo grabilo v jamico; bila jako lepa; tak je štela ona sama, kda právila; verjem, ka ne med nami niednoga; ne bilo çüti; žalost bila za njé*. Pavel ocenjuje, da ne gre za nepravilnosti, saj je tudi v živem govoru tako. Napake pa se pojavljajo pri vezljivosti glagolov s samostalniki, npr. *pokáži se nam dobro mater* (manjka predlog *za*). Nadalje Pavel analizira rabo večfunkcijskega veznika *ka* oz. *kaj*. Veznik *kaj* pisci rabijo v vprašalnih povedih in v predmetnih odvisnikih, v drugih odvisnikih pa *ka*, četudi je v narečju prisoten le slednji. Vendar so tudi tukaj nedoslednosti: *povej mi, kaj si začneš; oblast je dovolila, kaj dozdam esce nikdár ne, ka se sme list izdávati; naj molita, ka ne bo protistao; je šo, ka bi zbüdo Lazara* itd. Besedni red »sodobnih« pisateljev je po Pavlovem mnenju okoren in zapleten kot pri starih pridigarjih. Svojinlega roditelja ljudski jezik ne pozna, pisci pa ga kljub temu rabijo: *dišeçega pa navadnoga jaliça listje; zráven k svetice štampeti; na ednoga stariša mrtvo telo; naše domovine mejé; toga logá ceno; naročnikov število*. Vrstni red prilastkov v besednih zvezah zapisujejo ravno obratno, kot ga je slišati v narečju: *to je pot Mariji dopadliva*.

Odsotnost pomožnega glagola v pretekliku je značilna tudi za sodobna severovzhodna narečja (ZORKO 1998: 229). Pri Horvatu je vidna v zgledih, kot so: *lúsztvo, stero Jézus odküpo; csüdnovita dela csino vu szvojém zsvlényi; gda nyój eto pravo; angeo, steri na zemli nebeszko zsvlénnye ponavlaó*. Pogosto pa manjka – verjetno zaradi madžarskih interferenc – tudi prosti morfem *se* pri glagolih, kjer je ta nujen: *szmo odpovedali vrági; té je z-miloszernim poglédon na nyega zglédno; odpovedali szmo grehi; prilikov ne bomo ogibali; z-Boga nemre*

cslovek norcza réditi; dobroj példi szvojé materé more zahvaliti; kak eden scserv plazi itd.

Nekateri glagoli imajo ob sebi drugačno sklonsko dopolnilo, kot je normirano v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku. Denimo glagol *pomagati* se veže s samostalnikom v tožilniku namesto v dajalniku (*pomaga csloveka; té nasz pomaga; pomagao je nyé; pomagajte szíromake, szírote*), glagol *trkati* pa s predložnim mestnikom namesto s tožilnikom (*trka na naši sračah*). Od sodobne norme odstopa tudi raba nekaterih predložnih dopolnil: *lúbéznoszt Goszpodna Boga proti nami* (pravilno *do nas*); *je tiszti ocsa miloszrden bio proti szvojemi razszípnomi szini* (prav. *do svojega razszípnoga sina*); *ne obrné kraj z-nyega szvoje ocsi* (prav. *od njega*); *stero sze szmíjé na vasz* (prav. *z vas*); *ka sze je Jézus vu tom vremení z-pred zsidovov szkrio* (prav. *pred židovami*); *nekajmo nevoscáni biti na njihovo szrecso* (prav. *za*); *bojaznoszt od szodnyega dnéva* (prav. *pred szodnjim dnévom*); *sze vnogi bojijo od lúdiuh* (prav. brez predloga *od*).

Tudi pri Horvatu opravljata veznika oz. zaimka *ka* in *kaj* več funkcij in sta rabljena nedosledno. Predmetne odvisnike lahko uvajata oba, poleg njiju pa se pojavlja še *da*. Navajam nekaj zgledov: *činte vse, ka vam sv. Józef vele; naj svet govori i guči, kaj ščé; z-kem je ono vadliúvao, da za voló szvoji grehov je ne vreden na ono, ka bi szvoje ocsi na nébe zdigno; escse tiszto vöverzses z-zselodca, kaj szí prle z-tékom za zdravje pozsívao; Gizda ne dopüsztí, ka bi vervao tiszto, kaj ne razmím; Da je pekeo sztrahovitne kastige meszto, to nam szvedocsi Szv. Dúh Bóg*. V vprašalnih povedih je v vlogi zaimka pogosteje *ka*, vendar se sporadično pojavlja tudi nenarečni *kaj*: *Ka bodo pa lúdjé pravíli?; Ka je pa krcsma?; Kaj nam je za vcsíníti mozsjé, bratje?; Čí se je blažena Angela čútila kak stréta po te rečah, kaj naj pravímo ešče mí? Funkcijo poljubnostnega zaimka pogosteje opravlja kaj: csi drúgi kaj hüdoga vcsíní; sto mí kaj more?; Csi cslovek kaj napravíti scsé; Čí je što komi kaj vzéo; i gda bi mogli od Nyega ka csüti*. Zanimiv je veznik *da*, ki pogosto stoji pred drugimi vezniki in opravlja vlogo nekakšnega uvajalca v predmetni odvisnik: *Vszaki naj píta szebé, da jeli szam jasz tiszti, vu sterom té greh lada; szpoznati szmo mogli ono, da ka je zrok; nemremo zarazmeti, da kakda je to mogocse; premislavajmo szí dnjesz, da ka szmo oblúbíli; pokažemo vsepovsédi, da čídí smo; vcsaszí pozabi, da kaksó nerédnoszt je na szvojém obrází vido; z-lastívne skúšnjé zna, da kak hüde so včasík skúšnjave*.

Svojilni roditelj in zastopavljeni prilastek sta sredstvi, ki sta bili pri starejših prekmurskih piscih pogosto izrabljani. Tudi v Horvatovih pridigah je tako: *Csloveka dúsa, Jezusa lúbézen, dobroga ocsé blagoszlov, velikoga grehsníka nogé, nyídva lagojo példo, nasi dús rane; Zsítek nas, szerczé tvoje, Bogi nasemi, decza bózsa, szmrti nase, ogenj sztrahsen, šereg svéti* itd. Po NOVAKU (1969: 228) je »namen take nenavadne stave besed, doseči slovesen, vzvišen učinek, kakršen se zdi pisatelju o nevsakdanjih rečeh primeren in ustrezen vsebinik«.

3.10 Besedišče

PAVEL (1916a: 112–113) v 10. točki ocenjuje besedišče prekmurskih piscev. Trdi, da so starejši pisatelji skromen prekmurski besednjak širili s pomočjo novotvorjenk in izposojenk, novejši pa želijo zadostiti leksikalnim potrebam novega, knjižnega jezika, zato besedni zaklad bogatijo predvsem z izposojanjem besed iz osrednje slovenščine. Tako v njihovi literaturi domače besede zamenjujejo besede iz »avstrijskoslovenskega«, pa tudi hrvaškega jezika: *od sela do sela* (namesto *vés, vesnica, gmajna*), *svetovni* (nam. *svecki*), *kjer* (nam. *gde, ge*), *čolnič* (nam. *čun, čúnek, čúnič*), *svetinjica* (nam. *podóba, svéta podóba, kejp*), *deva* (nam. *divica, diklina, divojka*), *vice* (nam. *purgatorium*), *še* za *(e)šče*, *kri* za *krv*, *zopet* za *pá, páli(k)*, *natančno* za *natenci*, *raj* za *paradižom*, *uvod* za *vpelávanje*, *spočeti* za *poprijéti* itd. Za novotarije Pavel prepoznava tudi besedje, kot je *redarstvo*, *zavitek*, *vpliv*, *kaj se tiče*, *dopisnica*, *bolnišnica*, *izpit*, *pešpolk*, *polkovnik*, *naslov*, *četa*, *zrakoplovec*, *bodi si*, *oseba*, *razmerje*, *svota*. Pisci nove besede tudi sami tvorijo. Tako nastajajo sklopi in zloženske tipa *samogasébezatajüvanje*, *sadanosno*, *delanezmožen*, *pesmivoditelj*, *lúbvavipun*, *poledelec*, *vnéboidejnje*. Ker so sodelavci katoliške periodike večinoma obiskovali madžarske šole in madžarščino obvladajo, se v tisku pojavlja mnogo kalkov tega izvora: *opominajoč opominajo*, *občütki me obdájajo*, *na srcé njemi navéže*, *svet je plavao v radosti*, *vküpzapriszeganye*, *želéč sam želo*.

Besedje v pridigah Jožefa Horvata je bilo že obravnavano (HORVAT 2022). Analiza je pokazala, da prevladuje panonsko besedje, ki ga spremljajo germanizmi in madžarizmi, redki romanizmi in turcizmi, pa tudi cerkveno latinsko oz. grško izrazje, ki je povsem umestno za pridižni žanr. Horvat je odraščal v dvojezičnem, hrvaško-madžarskem okolju in obiskoval madžarske šole,²² zato se tudi v njegovem jeziku odraža obvladovanje madžarščine na različne načine: a) v madžarščini so pisane datacije in krajevne navedbe ter razne opombe, npr. *Nagy Pénteken Cserencsócson, Befejezés hiányzik*, v nekaj pridižnih polah pa se skrivajo tudi njegova pisma cerkvenim dostojanstvenikom v madžarščini; b) prisotni so različno stari madžarizmi, ki so se v prekmurskem narečju ukoreninili v različnih obdobjih, npr. *alduvati*, *beteg*, *kejp*, *lampaš*, *orsag*, *vadliivati*, *varas*; c) fonološko-pravopisna prilagojenost prevzetih besed madžarščini, npr. *haszan*, *apát*, *spongya*, *gyüngy*, *faklya*, *bolonyai*; č) prisotnost madžarskih kalkov, npr. *düšnavejst*, *hižni zakon*. Osrednjeslovenske besede je Horvat poslušalcem približeval postopoma, z uporabo sinonimnih nizov, npr.: *naznanüje prihod*, *prisészt*; *v tezsavaj* – *v nevolaj*; *naj bode szpomlad*, *szprotoletje*; *na szton korine*, *rózse denete*; *hasnüj čas*, *vremen*; *pijane i psüivájóče družbe*, *tivarišije*; *more biti že poprej*, *prle*. V 3. obdobju je že bolj suvereno nadomeščal narečne besede z osrednjeslovenskimi, na kar so najbolj vplivale prevodne predloge pridig iz *Duhovnega pastirja*: *cintor* > *pokopališče*, *doktor* > *zdravnik*, *potrplénje* > *potrpežljivost*, *beteg* > *bolezen*, *prisést* > *prihod* itd. Novotvorjenke je prevzemal od svojih predhodnikov – Jožefa Košiča, Jožefa

²² Po osnovni šoli v Veliki Nardi se je vpisal na kraljevo katoliško gimnazijo v Sombotelu, potem pa vstopil v sombotelsko bogoslovje (ZVER 2022a).

Bagaryja, Imreta Agustiča in drugih (npr. *rokodelavec, poljedelavec, nesramnjača*) –, preko Mohorjevih knjig in osrednjeslovenske katoliške periodike pa je spoznal in začel v pridige vnašati besede, kot so *častilakoten, neprijateljinja, predrugačiti, vodotoč, velikoserčnost*. Domnevam, da je posamezne besede tvoril sam ali pa jih je prevzemal iz Ivanocy-Kleklovega tiska, katerega besedni korpus še čaka na svoj nastanek. Navajam le nekaj zanimivejših tvorjenk: *bogoslužba, brezbožnjak, diktalivati, dolinesač, gojaček, kamenivalec, kradnivanje, lahkoživóci, mrmravčina, mulativanje, natureznanost, neporazumljenje, ništovridnjak, orianski, pavučinar, preddedek, prestopaj, prisiljavkinja, rožnovenčen, zanemaranjač, zasramnjak, žaliivavanje*.

3.11 Tiskarske napake

PAVEL (1916a: 116) meni, da tiskarske napake v publikacijah Ivanocyjevih in Kleklovih sodelavcev raziskovalcem, ki želijo znanstveno preučevati jezik, povzročajo številne težave. Med njimi omenja le nekaj diakritičnih znamenj, stavljenih na neupravičena mesta: *zánje* (nam. *za njé*), *náše* (za *naše*), *sledjén* (za *sledjen*), *zádüši* (za *zadiši*) in *prelüblené* (za *prelúbléne*).

Horvatove pridige so rokopisne, a je tudi v njih kar nekaj spodrslijajev, nastalih bodisi zaradi avtorjevega začetniškega neznanja jezika bodisi zaradi njegove površnosti, npr. *csuvarón, lejpotón, dikón, ové dobré, ednój, terpó, edné, mojój, popón, szamómi, zakón, etó, grehnik, zgdigni, vküpszraviti, Zsalosztón, apostoljo, krscsikov, obhójom, židovovov, griprimejo*. Poznavalci in materni govorci prekmurskega narečja jih večinoma zlahka prepoznajo za lapsuse.

4 Zaključek

Na podlagi primerjalne analize potrjujem tezo o vplivu katoliške periodike zgodnjega 20. stoletja na jezikovno podobo rokopisnih pridig Jožefa Horvata, saj ugotavljam, da je njegov jezikovni sistem v mnogočem podoben jeziku sodelavcev Ivanocyjevega in Kleklovega tiska. Tudi Horvat se je v glavnem naslonil na dólinsko različico prekmurskega narečja, pri tem pa skušal ohranjati visok, nadnarečni jezikovni nivo, primeren za bogoslužno rabo. Tako kot ustvarjalci katoliške periodike je postopoma opuščal stavo diakritičnih znamenj, dajal prednost etimološkemu zapisu pred fonetičnimi poenostavitvami, poenoglašal diftonge ter poknjiževal glasovne premene in narečne oblike besed. Njegovo glasoslovje in oblikoslovje je približno tako nedosledno kot v publikacijah Ivanocyjevih in Kleklovih sodelavcev, česar pa mu ne gre očitati: prvič zato, ker so bile njegove pridige v osnovi besedila, pripravljena za prenos do naslovnika preko slušnega prenosnika, drugič pa zato, ker slovnica prekmurskega jezika, na katero bi se lahko naslanjali on in drugi pisci, še ni bila natisnjena (slovnica Štefana Kúharja iz 1913 in Pavlova slovnica iz 1942²³ sta ostali v rokopisu oz. tipkopisu), zato tudi pisni jezik ni mogel biti enoten. Kljub

²³ Slovnica je bila za objavo pripravljena že leta 1916, a takrat zaradi več okoliščin ni mogla iziti (PAVEL 2013).

ohlapnejši in nedoslednejši rabi glasovnih prvin in oblik pa je njegov jezikovni sistem celostno gledano dokaj stabilen in enovit. Tako kot jezik Kleklovcev »je z razvojem v danih družbenih okoliščinah prevzel poleg sporočanijske in identifikacijske tudi v nekem smislu narodnoreprezentativno vlogo« (MARKOJA 2004: 29), zato mu ne smemo zmanjševati pomena. Nekatere skladijske značilnosti (vrstni red prilastkov v besednih zvezah, svojilni rodilnik, vezljivost, zapleteno zložene povedi) je Horvat prevzel od starejših prekmurskih piscev, zlasti v besedišču pa je vidno, da si je prizadeval za postopno približevanje »avstrijskoslovenskega« jezika prekmurskemu ljudstvu in tako odprl pot vpeljavi slovenskega knjižnega jezika v vse oblike sporazumevanja, kar je bilo po združitvi Prekmurja z matico nujno.

LITERATURA

- Bajzek Lukač, M. (2017)
Pavlov odnos do prekmurščine na začetku 20. stoletja. V: Avgust Pavel med Slovenci, Hrvati in Madžari. Maribor, 83–89.
- Ftičar, J. (1995)
Jezik v Kleklovih delih. V: Kleklov simpozij v Rimu. Celje, 147–160.
- Ftičar, J. (2006)
Jožef Sakovič – veščak prekmurskega jezika. V: Jožef Sakovič – graditelj in buditelj: ob devetdesetletnici nove cerkve v Turnišču. Turnišče, 43–46.
- Horvat, N. (2020)
Analiza jezikovnih značilnosti v prekmurskem koledarju Dober Pajdás kalendárium. Časopis za zgodovino in narodopisje, 2020. 1. 59–83.
- Horvat, N. (2022)
Besedje v pridigah Jožefa Horvata. V: Slavistična prepletanja 3. Dostopno na: <https://press.um.si/index.php/ump/catalog/book/668>. 267–286.
- Jesenšek, M. (2008)
Trubarjeva in Küzmičeva različica slovenskega knjižnega jezika. *Slavistična revija*, 2008. № 4; 2009. № 1. 199–209.
- Jesenšek, M. (2013)
Poglavja iz zgodovine prekmurskega knjižnega jezika. Maribor.
- Markoja, D. (2004)
Oblikoslovna podoba besedil prekmurskega knjižnega jezika od 18. do 20. stoletja. Magistrsko delo. Ljubljana.
- Markoja, A. – Zver, S. (2008)
Izvir Borovnjakove narodne zavesti in njen vpliv na Ivanocyja, Bagáryja in Jožefa Klekla st. V: Življenje in delo Jožefa Borovnjaka. Maribor, 89–102.
- Novak, V. (1969)
O slogu prve prekmurske knjige. *Slavistična revija*, 1969. № 2. 227–232.
- Orožen, M. (1974)
O vzhodnoslovenskem knjižnem jeziku. V: Zbornik Štefana Küzmiča: gradivo s simpozija ob 250-letnici rojstva. Murska Sobota, 114–122.

- Pável, A. A (1916)
A legújabb vend irodalom nyelve. *Nyelvtudomány*, 1916. № 1. 1–27., 102–116.
- Pavel, J. (2013)
Zgodovina sto let starega rokopisa. V: Prekmurska slovenska slovnica/Vend nyelvtan. Maribor, 395–400.
- Smej, J. (1975)
Pastoralna dejavnost Ivanocyjevega kroga. Inavguralna disertacija (delni natis). Maribor.
- Ulčnik, N. (2009)
Začetki prekmurskega časopisja. Maribor.
- Zorko, Z. (1998)
Haloško narečje in druge dialektološke študije. Maribor, 1998.
- Zver, N. (2022a)
Razlikovalne jezikovne prvine v različicah prekmurskega narečja v pridigah Jožefa Horvata. *Slavistična revija*, 2022. № 3. 255–268.
- Zver, N. (2022b)
Življenje in delo pridigarja Jožefa Horvata. *Studia Historica Slovenica*, 2022. № 1. 63–100.
- Zver, N. (2023)
Poenotenje slovenskega knjižnega jezika v prekmurskih katoliških pridigah 1. polovice 20. stoletja. V: Dialektologija na Dnevih akademikinje Zinke Zorko. Maribor, 223–246.

TARTALOMJEGYZÉK / CONTENTS

A Studia Slavica Savariensia három évtizede	5
Three decades of Studia Slavica Savariensia	7
Benčić, Nikola: Putopisi i o od Gradišćanskih Hrvatov.....	9
Čipanjanj Banja, Rene: Početnice Ivana Mihalovića kao (ne)nositeljice jezičnih promjena pri kraju 19. i u prvim desetljećima 20. stoljeća.....	18
Fülöpová, Marta: Lipa a jej protiklady v Slovenskej Romantickej poézii ako nástroj národnej ideológie.....	34
Handler, Andrija: Prilozi biografiji Marije Jurić Zagorke	42
Horvat, Šandor: Euharistija u mađarskim, hrvatskim i slovenskim arhaičnim pučkim molitvama.....	48
Knežević, Sanja: Gradišće i Gradišćanski Hrvati u esejističkom pjesničkom djelu Zvane Črnje.....	68
Kozar-Mukič, Marija: Slovenska in mađarska besedila cerkvenih pesmi z istim napevom	81
Mlikota, Jadranka: Jezična stilizacija godišnjih izvješća Donjogradske opće pučke dječake i djevojačke škole slobodnog i kraljevskog grada Osijeka u posljednjim dvama desetljećima 19. stoljeća.....	88
Plavac, Morana: Prostor Ugarske očima putnika 19. stoljeća	113
Emberšič Škaper, Elizabeta – Jesenovec, Mojca: K vprašanju kontrastivne analize slovenskih in mađarskih frazemov	121
Tyran, Katharina: Jezična politika gradišćanskih Hrvata nakon 1921. – nove granice, novi putovi.....	132
Varga Oswald, Tina – Njari, Denis: Korodvar u povijesno-književnom kontekstu razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka.....	141
Vulić, Sanja: Gotovo zaboravljeni hrvatski pisac iz Mađarske	152
Zver, Nina: Vpliv jezika Ivanocy-Kleklovega tiska na jezik Jožefa Horvata...	160